

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

SON GELİŞMELER EKSENİNDE TÜRKİYE İRAK İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tolga ÇIKRIKCI

Aralık – 2009

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

SON GELİŞMELER EKSENİNDE TÜRKİYE İRAK İLİŞKİLERİ

Tolga ÇIKRIKCI

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Uluslararası İlişkiler)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 18.11.2009

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 16.12.2009

Tezin Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Coşkun TOPAL

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Çağatay OKUTAN

Enstitü Müdürü : Doç. Dr. Haydar AKYAZI

Aralık - 2009

TRABZON

0. SUNUŞ

01. Önsöz

1990'ların başında uluslararası sistem büyük bir değişim göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir devrimle ortaya çıkan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmış ve "İki Kutuplu Sistem" yerine yeni ve bambaşka bir düzene bırakmıştır. Türkiye bu dönemde bugün de olduğu gibi büyük bir sorunsalla karşı karşıya durumdadır. Özellikle 11 Eylül sonrası dünyasının en büyük sorunlarından olan uluslararası terörizm, tüm dünya genelinde geleceğin en büyük sorunlarından biri olarak nitelendirilen su sıkıntısı sorunu, Ortadoğu'daki genel karışıklık ve jeopolitik konum itibarıyla yaşanan güvenlik sıkıntıları bu sorunsalın temel maddeleridir.

Irak, Türkiye ile bulunduğu, coğrafî, tarihi ve etnik ortak paydalar vesilesiyle Türkiye için Ortadoğu'daki istikrar açısından önemli bir ülke pozisyonundadır. Irak ile Türkiye arasındaki problemler çözüme ulaştırılabilecek durumdadır. Bu problemlerin çözümü her iki ülke için de ve hatta tüm Ortadoğu'ya etki edebilecek bir refahın başlangıcını oluşturabilecektir.

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışma, altı ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Irak'ın Genel tarihi Perspektifi ve Ülke Profili ve Irak Türklerin tarihi, ikinci bölümde İngiliz Mandasından 1958 İhtilaline Türkiye-Irak İlişkileri, Üçüncü Bölümde Monarşi Sonrası Irak, Dördüncü Bölümde Saddam Hüseyin Döneminde Irak ve Türkiye, Beşinci bölümde, 2003 ABD'nin Irak İşgali ve Türkiye, altıncı bölümde Türkiye Irak İlişkilerinde Su Sorunu anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamda yardımcı olan değerli hocalarım Prof. Dr. Hayati Aktaş, Prof. Dr. Mohammad Arafat, tez danışmanım Yrd. Doç Dr. Coşkun Topal'a teşekkürü borç bilirim.

Trabzon, Kasım 2009

Tolga ÇIKRIKCI

01. İçindekiler

Sayfa Nr

0. SUNUŞ	III
00. Önsöz	III
01. İçindekiler	IV
02. Özet	VI
03. Summary	VII
04. Kısaltmalar Listesi	VIII
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. IRAK'IN TARİHİ PERSPEKTİFİ VE ÜLKE PROFİLİ	5-34
10. Irak'a Genel Bakış; Coğrafya ve Ülke Profili	5
11. Irak Türklerinin Tarihi	13
110. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Irak Türkleri	13
111. I. Dünya Savaşında Irak Türkleri	18
112. Krallık Döneminde Irak Türkleri	22
113. Cumhuriyet Döneminde Irak Türkleri	23
114. İran-İrak Savaşı Döneminde Irak Türkleri	27
115. Körfez Savaşı Döneminde Irak Türkleri	29
116. ABD İşgali Döneminde Irak Türkleri	30

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNGİLİZ MANDASINDAN 1958 İHTİLALİNE IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ ...	35-57
20. Musul Meselesi	41
21. Sadabad Paktı	48

22. II. Dünya Savaşı Döneminde Irak- Türkiye İlişkileri ve Bağdat Paktı.....	51
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MONARŞİ SONRASINDA IRAK	58-67
30. 1958 Irak İhtilalinden Saddam'a, Irak'ta Yönetim	58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİNDE IRAK VE TÜRKİYE	68-84
40. Irak – İran Savaşı ve Türkiye.....	73
41. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Türkiye	78

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. 2003 ABD'NİN IRAK'I İŞGALİ VE TÜRKİYE	85-98
50. Savaş Sonrası	89

ALTINCI BÖLÜM

6. TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİNDE SU SORUNU.....	99-116
60. Türkiye-Irak Arasındaki Hukuki Düzenlemeler	102
600. Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü	103
601. Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	104
61. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)	105
62. Barış Suyu Projesi.....	107
63. Manavgat Su Temin Projesi.....	110
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	113
YARARLANILAN KAYNAKLAR	117
ÖZGEÇMİŞ	134

02. Özet

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışmanın amacı, Türkiye Irak ilişkilerindeki genel sorunsalı tarihi bakış açısıyla ortaya koymaktır.

Türkiye Irak ilişkilerinin istenilen düzeye ulaşmamasında iki ülke arasındaki tarihi ve coğrafi sorunların yeri büyüktür. Bu sorunların barışçıl yollardan aşılması ise günümüz konjonktüründe mümkün görünmektedir. Ancak bunun sağlanması için iki ülkenin sahip oldukları potansiyeli göz önünde bulundurarak dış politikalarının genel çizgisine zarar vermeden birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.

Bu çalışma altı ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde iki ülkenin ilişkilerinin geçirmiş olduğu evrimler izlenmiş ve sorun teşkil eden noktalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma hazırlanırken kronolojik bir sıra takip edilmiş ve betimlemeler buna uygun yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ana fikri Türkiye ile Irak arasındaki sorunların aşılmasının iki ülke için ve hatta tüm Ortadoğu coğrafyası için refah unsuru olabileceğidir.

03. Summary

The purpose of this study prepared as a master thesis is to analyze the relationship between Turkey and Iraq with historical view.

The historical and geographical problems have an important place in the problematic relations between Turkey and Iraq. However, it is now possible to solve these problems in peace. Nevertheless in order to achieve this, these two countries should act together without damaging their foreign policy.

This study consists of six main parts. In these six main parts, the problematic relations between Turkey and Iraq are tried to set forth and the historical evolutions are examined.

During the preparation of the study, chronological order is taken into consideration and descriptions have been done properly.

The main idea of this study is that the solution of the problems between Turkey and Iraq can be an element of prosperity for both countries and for the whole of the Middle East region.

04. Kısaltmalar

AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
DKK	: Devrim Komuta Konseyi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
IAEA	: Uluslararası atom Enerjisi Kurumu
IGYK	: Irak Geçici Yönetim Konseyi
ITC	: Irak Türkmen Cephesi
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
MOU	: BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı
NID	: Yeni Irak Dinarı (New Iraqi Dinar)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı (South East Asia Treaty Organization)

GİRİŞ

Irak, sahip olduğu petrol rezervleri, tarıma açık verimli alanları kısacası jeopolitik ve jeoekonomik özellikleriyle Ortadoğu ve Körfez'in stratejik hassasiyete sahip önemli ülkelerinden birisidir. Güney Batı Asya'nın merkezinde, eksen devlet konumunda bir ülke olan Irak, Arap dünyasının İran ve Türkiye'ye karşı doğu sınırını oluşturmaktadır. Fırat ve Dicle havzalarını kontrol altında tutan Irak, Basra Körfezi'nin petrol kaynaklarının da önemli bir bölümünü topraklarında bulundurmaktadır. Bu nedenle Ortadoğu'daki güç dengeleri bakımından anahtar ülke konumunda olup, dünyanın en zengin petrol rezervlerine sahip üç ülkeden birisidir. Bu özelliği onu küresel düzeyde de önemli bir ülke haline getirmektedir. Irak ayrıca önemli su kaynakları, zengin tarım alanları ve büyük bir nüfusla birlikte şehir medeniyeti geleneğine sahip tek Arap ülkesidir. İşte tüm bu özellikleri Irak'ın çok stratejik bir coğrafyada büyük öneme sahip bir ülke konumunda bulunmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin komşusu olması Irak'ı Türkiye için ayrıca önemli bir hale getirmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye – Irak ilişkilerinin tarihinin iyi anlaşılması ve anlamlandırılması gerekmektedir.

Kuzey Irak'taki Kürt meselesi, Körfez Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'nun en önemli sorunlarından biri olmuştur. Sadece Irak açısından değil, bölge ülkeleri açısından da sorun oluşturma tehlikesi bulunan Kuzey Irak'taki oluşum, 1990 sonrası Türk dış politikası için de önemli sorunlardan biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin bekasına ve gelişmesine yönelik tehditler artmıştır. NATO'nun yeni konsept çerçevesinde yaptığı tehdit değerlendirmesinde ortaya çıkan tabloda, dünyada çatışma bölgesi olarak belirlenen 16 bölgeden 13'ü Türkiye'nin çevresinde bulunmaktadır. Bu 13 bölgeden biri de Kuzey Irak'tır. Burası Türkiye'nin arka bahçesidir. 1990'lı yılların estirdiği değişim rüzgârları, pek çok problemin yaşandığı bölgede Türkiye'nin arzulamadığı gelişmelere sebep olmuştur. Kuzey Irak oluşumuna müteakip gerek bölgedeki ayrılıkçı gruplar, gerekse bölge ülkeleri ve çıkar sahibi diğer ülkeler, Türkiye aleyhine gelişmelerin temelini atmışlardır.

Türkiye, bölgesel bir güç merkezi olmak, milli menfaatlerine zarar verebilecek gelişmeleri bertaraf etmek için, güçlü ve belirleyici proaktif bir yaklaşımla bölgenin şekillenmesinde esas unsur olmak zorundadır. Bunun için Türkiye, Irak'taki Türkmen varlığını da dikkate alarak bölgeye yönelik politikalar üretmeli ve bunu destekleyici stratejiler geliştirmelidir.

Irak eski bir Osmanlı bölgesidir ve bu ortak payda Türkiye ile Irak arasında önemli bir birleştirici unsurdur. Bu birlikteliğin bir sonucu olarak, Osmanlı'dan hasıl olan kültürel birikimin ve hatta kimliğin ülke içinde sosyal yaşantıda izler taşıması ve Türkiye ile sahip olduğu değerlerinin paralellik göstermesi muhtemeldir. İki ülke arasında mevcut bu ilişki itibariyle Irak, Türkiye'nin çok kolay diyalog geliştirebileceği, diplomatik temaslar tesis edebileceği bir ülke konumundadır.

Yine benzeri şekilde komşu ülke olmalarından dolayı, Irak ile Türkiye arasında kurulmalarından günümüze gelen, hatta Osmanlı döneminden kalma anlaşmazlıklar bulun maktadır. Zaman zaman aynı organizasyon içinde aynı tarafta yer alan bu iki komşu ülke, tarihin bazı dönemlerinde karşı karşıya da gelmişlerdir. Ortadoğu gibi bir coğrafyada komşu olan Irak ve Türkiye buldukları coğrafyanın sorunlu bir bölgeyi kapsamasından ötürü, kendilerine, siyasi veya ekonomik anlamda refah sağlayabilecek bir komşuluk ilişkisi geliştirememişlerdir. Bunda bulunan coğrafyanın dünyanın en çok güvenlik stratejisi tüketilen bölgesi olmasının yanı sıra, iki ülkenin dönem dönem, belki pragmatist bir anlayışla değişen dış politika eğilimlerinin ve 2003 yılında Irak'ta yaşanan ABD işgalinin büyük etkisi vardır.

I. Dünya Savaşı sırasında Irak toprakları İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Fakat İngiltere Hükümeti ülkede uygulayacağı politikaya içinde bulunduğu durum nedeniyle ve genel durumun getirdiği etkilerle uzun süre yön verememiştir. Daha sonra Lozan'da imza edilen 24 Temmuz 1923 tarihli antlaşmanın Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesine ilişkin hükümlerini göz önünde tutarak, Irak'ı bağımsız bir devlet olarak kabul etmiştir. Türkiye ile Irak münasebetlerinin resmi zeminde başlangıcını bu tarihle ifade edebiliriz.

Bu dönem sonrasında günümüze gelinceye değin Türkiye - Irak ilişkileri inişli çıkışlı, olumsuzsal ayrılıkçı, kısaca görece olumlu ve/veya olumsuz seyretmiştir. Tez konusu olarak Irak tarihi ve Türkiye – Irak ilişkilerini seçmemin asıl nedeni; bu iki ülkenin; özellikle terörizm gibi Soğuk Savaş sonrası dünyasının birincil derecede öneme haiz uluslararası politika konuları karşısında refaha ulaşmaları bağlamında, gerek her iki ülkenin gerekse tüm Ortadoğu coğrafyasının çıkarı için Türkiye ve Irak'ın birbirlerine karşı taşıdıkları önemin büyüklüğüne inanmamdır. Bunun için de Irak ve Türkiye'nin birbirleriyle olan ilişkilerinin kavranması ve tarihi gelişimin iki ülkenin ilişkilerinde oynadığı rolün iyi anlaşılması gerekmektedir.

2003 yılında ABD Irak'ta bir savaş başlattı. Serbest Gazeteci Dr. Michael Liders savaştan sonra Irak'ın geleceği adlı makalesinde şöyle demektedir; “ABD'nin Irak'ta başlattığı savaşın nedenleri üzerinde fazla durmak istemiyorum. Ancak savaşı meşru göstermek amacıyla sıkça öne sürülen nedenlerden birisi, Irak'ta demokrasi ve özgürlük ortamının, kana susamış diktatör devrildiği takdirde ancak mümkün olabileceği değil miydi? Buna benzer bir diğer gerekçe de kitle imha silahlarıydı. Hatta bu işin içinde bir bit yeniği olabileceği düşüncesi giderek ağırlık kazandı. Zira Irak'ta bir tek kitle imha silahı bile bulunamadı. Zaten bulunacak olsaydı şaşırırdım...”(KONRAD – ADENAUER VAKFI, 2004, s.114.) Dr. Michael Liders'in görüşü; Irak savaşı'nın iç ve dış dinamikleri ve savaş sonrası Irak'ın geleceğiyle ilgili onlarca tez konusuna ilham olabilecek niteliktedir. Ancak bu görüşe tam anlamıyla katılmak ya da katılmamak bir yana, bu görüş Irak'ın yakın tarihteki değişimini özetler niteliktedir. Irak'ta istikrar özlenilen bir şeydir. Bu yorum dünyanın Irak'a, Irak'ta yaşananlarda yalnızca Irak'ın rolüne bakış açısını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye ile Irak ilişkileri göz önüne alındığında da, yaşanan sorunlarda tek bir suçlu aramak, net bir zanlı bulmak ya da en azından aramak tüm gerçekleri görmezden gelmekten başka bir şey olmayacaktır. İstikrarsızlık bozuk ilişkilerin temelinde yatan sağlam bir yapıdır. Bunu kırmak oldukça güç ancak refaha ulaşmak için de vazgeçilmez olandır. 20. yüzyıl Türkiye – Irak ilişkilerine büyük ölçüde yansıyan gerginlikler yine büyük ölçüde Irak'ın ve Türkiye'nin geçirdiği değişimlerden kaynaklanmaktadır.

Irak bir geçiş dönemindedir. Diktatörlük yıkılmış, dolayısıyla diktatör Saddam Hüseyin de etkisiz hale getirilmiştir. Diktatörlüğün yıkılması henz özgürlük ve demokrasi ortamına geçişi sağlayamamıştır denilebilir.

Irak'ın 2000'li yılların başından itibaren yaşadığı tüm problemler, 2000'li yılların ikinci on yılına başlarken, bir daha tekrarlanmamakzere sona erer mi net olarak bilinmez. Ancak yadsınamaz bir gerçek var ki; Soğuk Savaş sonrası dönem de, tıpkı Türkiye'nin kurulduğu dönemde Musul sorununda olduğu gibi, Türkiye için, Irak ile ilişkiler açısından oldukça sancılı geçmiştir. Irak - Türkiye ilişkilerinin gerekli zemine oturması için, toplumun ve hükümetin istikrara, Ortadoğu'da da uluslar arası refahın sağlanmasına ihtiyaç vardır.

Bu çalışmanın ortaya konuluş amacı, Irak'ın tarihi gelişimini incelemek ve Türkiye – Irak ilişkilerinde Irak'ın yaşadığı değişimlerin etkilerini ortaya koymaktır. Betimleyici bir alışmazelliğine sahip bu çalışma yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. IRAK'IN TARİHİ PERSPEKTİFİ VE ÜLKE PROFİLİ

10. Irak'a Genel Bakış: Coğrafya ve Ülke Profili

En eski Doğu medeniyetlerinin doğduğu Mezopotamya, 633–642 yılları arasında İslam topraklarına katılmıştır. Bu dönemden sonra Bağdat, özellikle Emeviler ve Abbasiler döneminde dünyanın en önemli kültür ve ticaret merkezi olmuştur. 1258–1259 yıllarında Moğol istilasına uğrayan Irak, 1444–1467 yılları arasında Akkoyunluların hakimiyetine girmiştir. Irak 1499–1508 yılları arasında Safevilerin hakimiyeti altında katlıktan sonra 1534 yılında tamamıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiş ve 19. yüzyılın sonlarına kadar bu durumunu korumuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu da karmaşa içinde bulunmaktaydı. I. Dünya Savaşı sonrasında, Ortadoğu'daki pek çok toprak gibi Irak da Avrupalı devletlerin işgali altındaydı. Savaştan önce Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetleri olan bu bölgelerde, savaş sonrasında yeni devletler kurulmuştur. 1914 Kasım ayında İngiliz birlikleri Basra'ya yığılmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı boyunca İngilizler Irak bölgesinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, San Remo Konferansı'nda varılan anlaşmayla 25 Nisan 1920'de Irak, İngiliz Mandası olmuştur ve 1921 yılında başına kral olarak Faysal getirilmiştir. Bu yeni yönetim, Kürt, Asurlu Hıristiyan, Türkmen, Yahudi, Sünni ve Şii Arap gibi birbirinden çok farklı toplulukları barındıran Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur (ÖZCAN, 2003, s.7). Bu yönetimde 10 yıl kadar kalan Irak 3 Ekim 1932'de bağımsızlığını kazanmıştır.

Irak'ın sınırları içindeki arazinin oldukça farklı özellikler göstermesi sebebiyle, aşağıda bahsedeceğimiz gibi ülkede aşırı ayrışmalar sıklıkla görülmüştür. Topraklarındaki farklılık içerisinde Irak coğrafyasının birleştirici özelliği, Fırat ve Dicle'nin oluşturduğu ikiz nehir

sistemi olmuştur (MARR, 1985, s.2). 1932'de bağımsızlığın kazanılmasından 1958'de gerçekleşen darbeye kadar Irak, Haşimi hanedanının yönetiminde bulunmaktaydı. Faysal'ın 1933'te ölmesinden sonra yerine oğlu Gazi geçmiştir. O da 1939'da bir kazada ölünce dört yaşındaki oğlu Faysal'ın naibi olarak İngiliz yanlısı dayısı Abdulilah'ın atanması ve son olarak da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Irak'taki dengeler oldukça karışmıştır (SLUGLETT-SLUGLETT, 1987, s.16).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı yanlısı bir siyasetin uygulandığı ülke, 1955'te Bağdat Paktı'na katılıp, 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin oluşturdukları birliğe karşı Ürdün'le Arap Federasyonu'nu kurmuştur. Ama bu siyasetin yol açtığı muhalefet gün geçtikçe şiddetlenerek, 14 Temmuz 1958'de ordunun gerçekleştirdiği devrimle sonuçlanmış ve Kral II. Faysal öldürülmüştür. Bunu ardından General Abdülkerim Kasım, cumhuriyeti ilan etmiştir. O tarihten sonra SSCB'yle yakın ilişkilerin ve oldukça demokratik bir rejimin kurulduğu ülkede, Kasım siyasetini çok geçmeden sertleştirerek, sırasıyla Nasır yandaşlarına ve özerklik isteyen gruplara şiddetli bir baskı uygulamıştır. Kasım'ın Baas Partisi ile işbirliği yapan ordu içindeki bir grup tarafından devrilmesiyle 8 Şubat 1963'te yerine geçen Albay Abdülselam Arif, kardeşi Abdülrahman Arif yardımıyla Mısır ve Suriye'ye yaklaşmayı denemişti. Albay Abdülselam Arif'in 1968'de bir helikopter kazasında ölmesinden sonra yerine Abdülrahman Arif geçmiştir (ÖZCAN, 2003, s.12). 1968'de Baas'ın yeni bir darbesiyle iktidara gelen General Ahmet Hasan el-Bekir, iktisadi reformlara ağırlık verip, SSCB'yle ilişkileri sıkılaştırmıştır. O dönemde Hasan el-Bekir'in yardımcısı Saddam Hüseyin'di ve Saddam Hüseyin yönetiminde oldukça söz sahibiydi. 1979'da Hasan el-Bekir'in yerine geçen Saddam Hüseyin'in de aynı siyaseti sürdürdüğü Irak, 1980'de İran'la kanlı bir savaşı başlatmıştır. 1988'de ateşkes ilan edilen, 17 Ağustos 1990'da Irak'ın elde ettiği bütün toprakları İran'a geri vermeyi kabul ettiği bir barış anlaşmasıyla resmen sona eren bu savaştan sonra Irak, Kuveyt sınırına yakın bir yerdeki Irak topraklarından Kuveyt'in petrol çıkardığını ileri sürerek, Kuveyt sınırına asker yığmaya başlamıştır. İki ülkenin temsilcileri arasında Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde yapılan görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, 2 Ağustos 1990'da Irak askerleri Kuveyt'e girmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu saldırıyı kınayarak, Irak'ın hemen geri çekilmesini istemesine karşılık, Irak Kuveyt'i ilhak ettiğini açıklayınca, Güvenlik Konseyi bu ilhakı geçersiz ilan ederek, 6 Ağustos'ta başlatmış olduğu iktisadi ambargoyu 25 Eylül'de genişletmiştir. 15 Ocak 1991'de, Güvenlik

Konseyi'nin, Irak 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten çekilmezse askeri kuvvet kullanılması kararı almasından sonra, Irak bu karara uymayınca, 17 Ocak 1991'de, Suudi Arabistan'da üslenmiş ABD ve müttefiklerinin uçakları, Irak ve Kuveyt'i yoğun biçimde bombalamaya başlamıştır. Irak birliklerinin kısa süre sonra teslim olmaya başlamaları üstüne, 27 Şubat 1991'de Irak'ın Kuveyt'ten çekilmeyi kabul etmesi, 28 Şubat 1991'de ateşkes ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır (DOĞANAY-HAYLİ, 2003. s.2-3).

Irak ile BM arasındaki sürtüşme ve gerginlik yıllarca devam etmiştir. BM, özellikle de A.B.D ve İngiltere, Irak Lideri Saddam Hüseyin'in uzun yıllardan beri her türlü silahı satın alıp depoladığı ve bir kısmını da gizlediği iddia ederek, komşuları için büyük tehlike oluşturduğu ifade edilen bu silahları denetlemek ve kitle imha silahları diye tanımlanan silahları imha etme taleplerine karşı koyması sebep gösterilerek, Saddam Hüseyin'in devrilmesi amacıyla 20 Mart 2003 günü ABD uçakları Bağdat'ı bombalayarak ikinci Irak operasyonu başlatılmış oldu. A.B.D, müttefikleriyle beraber bir haftalık kısa bir kara operasyonu da Irak'ı İşgal etmiştir. Savaşın, 1 Mayıs 2003 tarihinde bittiği ABD tarafından ilan edilmiş olsa da, Irak'taki huzur ortamı bir türlü sağlanamamıştır. Irak'ta 1980 öncesinde yürütülen modernleştirme çabaları, İran savaşının başlatılmasıyla kesintiye uğramış, bu uzun savaş sonunda gelen ekonomik yapı çökmenin eşiğine gelmiştir. Körfez Savaşı ve ülkeye uygulanan iktisadi ambargo, Irak halkının yoğun bir yoksulluk içine düşmesine sebep olmuş, 20 Mart 2003'de başlayan ve 1 Mayıs 2003 tarihinde bittiği ifade edilen İkinci Körfez Savaşı veya ABD'nin Irak İşgali, Irak ekonomisi ve halkına son darbeyi vurmuştur.

Buraya kadar Irak'ın tarihini genel hatlarıyla ve kronolojik sıra ile özetlemeye çalıştık. Irak'ın kadim tarihi ve ülke profili çalışmanın birinci bölümünün ana temasını oluşturmaktadır ve aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir. Bundan sonraki kısımda ise Irak'ın coğrafi, beşeri ve iktisadi özelliklerine genel olarak göz atacağız.

Irak Arap yarımadasının kuzeydoğusunda, Aşağı Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı arazileri kapsar. Irak, kuzeyden Türkiye, doğudan İran, güneydoğudan Basra Körfezi ve Kuveyt, güneyden Suudi Arabistan ve batıdan Ürdün ve Suriye ile sınırlıdır. Toplam sınır uzunluğu 3,650 km.dir. İran ile 1.458 km, Ürdün ile 181 km, Kuveyt ile 240 km, Suudi Arabistan ile 814 km, Suriye ile 605 km ve Türkiye ile 352 km olmak üzere toplam 3.650

km sınır uzunluğuna sahiptir. Irak'ın yüzölçümü 437.072 km² kadardır (ARAFAT, 2009, s.204).

Irak; kökeni itibariyle Arapça bir kelimedir ve “damar, asıl, kök, çorak yer, sarp dağ, maden cevheri, gövde, süt, yüksek mekan” anlamlarına gelmektedir (ÖZEY, 1997, s.247).

Irak'ın yeryüzü şekillerini üç ana bölümde incelemek mümkündür. Birinci bölüm; ülkenin Türkiye ve İran sınırlarını oluşturan dağlık alanlardan oluşmaktadır. Toroslar'ın güney etekleri ile Zagroslar'ın Irak'a bakan yamaçlarından oluşan dağların ortalama yükseklikleri 1000–2000 m. arasında değişmektedir. En yüksek nokta 3.595 m.ye ulaşır (Hacı İbrahim), (ARAFAT, 2009, s.204).

Genelde şaryaj örtülü Alp-Himalaya sisteminin bir parçası olan bu dağlar, Büyük Zap, Hezil, Küçük Zap ve Diyale ırmakları tarafından yarılmış ve bu şekilde derin vadiler oluşmuştur. Dağlık sahanın güneyinde yükselti birden düşer ve bu bölgede ikinci bölümü oluşturan çöllere geçilir. Irak'ın batı yarısı çöllere kaplıdır. Çöllerin yükseklikleri Fırat ve Dicle'nin taşkın ovalarına doğru gidildikçe azalmaktadır. Üçüncü bölümü oluşturan taşkın ovaları Irak'ın can damarını oluşturur. Delta ovası hariç, Fırat ve Dicle'nin oluşturduğu ovaların tümüne birden Mezopotamya adı verilir. Fırat ve Dicle nehirleri Bağdat yakınlarında birbirlerine iyice yaklaşır. Bu yaklaşma noktasının güneyinde kalan bölgeye Asıl Irak, kuzeyde kalan bölgeye El-Cezire (ada) adı verilmektedir. Asıl Irak alüvyonlarla kaplı olup yer yer bataklık bölgelerine sahiptir. Başkent Bağdat denizden 350 km içerde olmasına rağmen deniz seviyesinden yüksekliği 40 m.yi ancak bulmaktadır. Bu nedenle, Bağdat-Basra Körfezi arasında geniş bataklıklar yer almaktadır. El-Cezire bölgesinde ise kuzeye doğru gidildikçe yükseklik artar. Alüvyal ovanın Diyale suyuna kavuştuğu kesimde ve Karun suyunun Şatt-ül Arap'a kavuştuğu bölgede, alüvyonlu koniler oluşmuştur. Bu bölümde yüksek koniler arasında deniz seviyesinin altında çukurluklar da yer almaktadır. Bu çukurlukların bazılarında göller meydana gelmiştir. Tatar, El Hammar ve Rezeye gölleri bunlardan bazılarıdır (ÖZEY, 1997, s.248).

Yeryüzü özelliklerindeki farklılık, iklim ve bitki örtüsü özelliklerine de yansımıştır. Ülkenin güneyinden kuzeyine doğusundan batısına doğru gidildikçe karasallık artmaktadır. Yaz mevsimi ülkenin her tarafında sıcak geçmesine rağmen, kış mevsimi güney bölgelerde

ılık, kuzeylerde soğuk geçer. Yıllık yağış miktarları ise güneyden (100 mm³) kuzeye (400 mm³) doğru artış göstermektedir (ÖZEY, 1997, s.249).

Ülkenin kuzey bölümlerinde yağışın nispeten arttığı bölgelerde doğal olarak fıstık çamları ve bazı meşe türlerinin oluşturduğu ormanlar bulunmaktadır. Ormanlık alanlar dışında step en yaygın olan bitki örtüsüdür. Batı ve güney bölgelerinde ise, bitki örtüsü iyice cılızlaşır ve çöllerde vahalar dışında bitki örtüsüne pek rastlanmaz. Irak, Türkiye hariç tutulduğunda Ortadoğu ülkeleri içinde akarsular bakımından en zengin olan ülkedir. Kaynağını Türkiye'den alan Fırat ve Dicle nehirleri Irak topraklarının kuzeyinden girer ve ülkeyi boya aşarak güneydoğuda Basra Körfezi'ne dökülür. Nehirler, Basra Körfezine dökülmeden önce Zübeyr yakınlarında birleşerek, Şatt-ül Arap adını alır. Irak'ın Fırat ve Dicle üzerinde çok sayıda baraj ve sulama projeleri bulunmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi bu nehirlerin ve oluşturdukları ovaların Irak'ın can damarını oluşturması tanımı bundan kaynaklanmaktadır. Yapılmış olan barajların başlıcaları; Rawa, Hadita, Harbaniye, Ramadi, Dardankıran, Dohan, Saddam ve Samara barajlarıdır.

Temmuz 2006 verilerine göre Irak'ın toplam nüfusu 26.783.383.'tür. Yıllık nüfus artış oranı % 2,66'dır. Irak'ın dini ve etnik yapısı oldukça farklılıklar arz etmektedir. Mevcut nüfusun %97'sini Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslümanların %60 - % 65'i Şii, %32 - %37'si Sünnidir. Geri kalan kısmı ise Hıristiyanlar ve diğerleri oluşturur. Yine toplam nüfusun %75- %80'ini Araplar, %15- %20'sini Kürtler, % 5 gibi bir bölümünü de Türkmen, Süryani ve diğerleri oluşturur. Kuzey Irak Bölgesi'nde yaşayan Kürtlerle, kuzey ve orta bölümlerde yaşayan Türkler ve Araplar Sünni, güneydeki Araplar ve İranlılar Şii'dirler. Ülkenin resmi dini İslam, resmi dili Arapçadır. Arapça dışında Irak'ta Türkçe, Kürtçe ve Süryanice konuşulmaktadır. Irak'ın resmi tam adı Irak Cumhuriyeti'dir. Irak'ın para birimi ise Yeni Irak Dinarı (NID), başkenti ise Bağdat'tır. Diğer önemli şehirleri; Basra, Musul, Erbil ve Süleymaniye'dir. Ülkenin yönetim biçimi, 1921-1958 döneminde Monarşi; 1958'den sonra Başkanlık Tipi Cumhuriyettir. Irak idari bakımdan 18 bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; Al Anbar, Al Basrah, Al Muthanna, Al Qadisiyah, An Najaf, Arbil, As Sulaymaniyah, At Ta'mim, Babil, Bağdat, Dahuk, Dhi Qar, Diyala, Kerbala, Maysan, Ninawa, Salah ad Din, Wasit bölgeleridir (ARAFAT, 2009, s.205).

Bağdat, Dicle nehrinin her iki yakasında, Dicle'nin en çok yaklaştığı konumda çok geniş bir alüvyon ovası üzerinde yer almaktadır. Şehrin Basra Körfezi'ne olan uzaklığı 560 km.dir. Yerleşmenin ilk dönemlerinde Dicle nehrinin batı yakasında kurulmuş olmasına rağmen, yaklaşık bin yıldır, Bağdat şehri, Dicle'nin doğu yakasında gelişme imkanı bulmuştur. Çünkü nehrin batı yakası sürekli olarak su baskınları tehlikesi altındadır. Ancak 1956 yılında Samara yakınlarında Dicle Barajı'nın inşa edilmesinden sonra su baskınları tehlikesi ortadan kalkmış ve bu tarihten itibaren Bağdat şehri, Dicle'nin batı yakasında da gelişmeye başlamıştır (ÖZEY, 1997, s.258).

Irak, Güneybatı Asya'nın en önemli su kaynakları olan Fırat ve Dicle nehirlerinin sulaması sonucu tarih boyunca önemli bir tarım potansiyeline sahip olmuştur. Fakat Irak için hayati önem taşıyan nehir suyunun Irak sınırları dışından gelmesi ve özellikle Fırat nehrinde, tamamen Türkiye ve Suriye'den gelecek su akışına bağımlı olması, su kaynakları konusunu Irak açısından stratejik bir unsur haline getirmektedir (HARIS, 2000, ss.58–59) Fırat'ın Türkiye topraklarındaki uzunluğu 1.170 km'dir. Yapılan ölçümlere göre Fırat'ın yaklaşık %90'ı Türkiye topraklarında, kalan %10'u ise Suriye'de oluşmaktadır (KOLUMAN, 2000, s.50). Bunun yanında Dicle nehrinin %60'ını oluşturan dört önemli akarsu Kuzey Irak bölgesinin dağlarından ya da direkt İran sınırından gelmektedir. Fakat 1992'den beri Irak'ta bir özerk Kürt bölgesi kurulmasından itibaren Irak sınırları içindeki nehir kaynakları Irak'ın kontrolünden çıkmış durumdadır. Ayrıca KDP ve KYB tarafından yönetilen bölgeler, Irak'ın yağmura dayalı tarım yaptığı alanları ve ülkenin bazı önemli sulama ve hidroelektrik barajlarını da kapsamaktadır. Bu durum Irak sınırlarının sorunlu stratejik hassasiyetinin bir göstergesidir (HARIS, 2000, ss.60).

Irak'ta okuma yazma oranı çok düşüktür. 2003 yılı verilerine göre okur-yazarlık oranı erkeklerde % 55,9, kadınlarda ise %24,4 dolayındadır. Irak nüfusunun yarısından fazlası okuma yazma bilmemektedir (ARAFAT, 2009, s.205).

2005 yılına ait verilere göre, Irak topraklarının %13,12'ini tarıma uygun alanlar, %0,61'ini ekili-dikili alanlar, %86,27'sini diğer alanlar teşkil eder (ARAFAT, 2009, s.204). Kuzey bölgelerinde yağışlara bağlı olarak tahıl ve tütün tarımı yapılmaktadır. Genelde dağlık olan bu bölgede küçükbaş hayvancılık önemli bir uğraştır. Mezopotamya ise sulamaya dayalı olarak tarım yapılmakta ve özellikle pirinç, mısır ve çeşitli sebze tarımı

yapılmaktadır. Güney bölgelerini içeren Şatt-ül Arap'ın suladığı alanlarda pamuk ekimi ön plana çıkmaktadır. Ülke genelinde yaygın olarak yetiştirilen hurma önemli bir ihraç ürünüdür. Batı Irak bölgesinde bulunan çöl bölgelerinde, göçebe hayat görülmekte ve bu bölgelerde deve yetiştiriciliği yapılmaktadır. Irak'ta tarım giderek modernize ediliyor olsa da bugün halen geleneksel bir yapı arz etmektedir (ÖZEY, 1997, s.255–256).

Irak'ın iktisadi yapısında petrol hariç tutulursa, genelde bir gelişmemişlik görülür. 1932 yılında Irak devleti kurulduğunda tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapısı vardı ve petrolün ülke ekonomisi için oynadığı rol sınırlıydı. Ama süreç içerisinde petrol, Irak için vazgeçilmez bir ekonomik kaynak haline aldı. Büyük ölçüde içine kapalı ve kendine yeterli bir tarım toplumu iken, Süveyş Kanalı'nın açılması ve buharlı taşımacılığın Fırat ve Dicle nehirlerine kademeli bir şekilde uygulanması sonrasında Irak, çoğunluğu Körfez ve Hindistan'a olmak üzere tahıl ihraç etmeye başlamıştır. İhracattaki bu artış, ekilen tarımsal arazilerin de ciddi şekilde artmasına neden olmuş ve bu nedenle de toprakların önemi artmıştır. Bütün bunların sonucunda kendine yeten bir ekonomi olmaktan çıkan Irak önce tahıl ihracatçısı sonra da petrol ihracatçısı olarak dünya ekonomisi ile eklemlenmeye başlamıştır (SLUGLETT-SLUGLETT, 1987, s.3–5).

Irak'ta petrol ilk defa 1927 yılında Musul-Kerkük bölgesinde, Zagros dağlarının güney eteklerinde kuyular açılarak çıkarılmaya başlanmıştır. Daha sonra güneyde Basra yakınlarında Rumeyla petrol yatakları bulunmuş ve işletmeye açılmıştır. Petrolün çıkarılmaya başlandığı yıllarda Irak'ın İngiliz mandası olması, petrol şirketlerinin genelde İngiliz şirketleri olması gibi bir sonuç ortaya çıkarmıştır (ÖZEY, 1997, s.255–256). 1972 yılında zengin kaynaklara sahip Kuzey Rumeyla bölgesinin geliştirilmesi için Sovyet desteğini sağlayan Irak yönetimi aynı yıl Irak Petrollerini millileştirmiş ve petrolden elde ettiği geliri arttırmıştır. Bunu yanında 1973 Petrol Krizi sonrasında fiyatların ciddi oranda artması Irak'ın petrol gelirlerini büyük ölçüde arttırmıştır. Millileştirme ve petrol şoku öncesinde Irak'ın 1968'de 488 milyon dolar olan petrol geliri, 1974'te 5,7 milyar dolara, 1980'de de 26,5 milyar dolara ulaşmıştır (OWEN-PAMUK, 1998, s.166). Bu ekonomik refah artışı Irak –İran Savaşı döneminde oldukça azalmıştır. Savaş sırasında Irak'ın petrol ihracatı 3,5 milyon varilden 700.000 – 900.000 varile düşmüştür (OWEN-PAMUK, 1998, s.171). Bunun dışında Körfez Savaşı, bu savaşın sonunda Birleşmiş Milletler (BM)

ambargosu, 2003 yılı ABD'nin Irak İşgali gibi nedenler Irak ekonomisini oldukça yıpratmıştır.

Irak, Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip ülkesidir. 75 milyar varilin henüz işletilmediği 112,5 milyar varillik rezerv miktarı ise bu oranı daha da yukarı çıkartmaktadır. Dünyanın en önemli sıvı yakıtı olan petrole duyulan ihtiyaç arttıkça Irak'ın önemi daha da artacaktır çünkü her yerde rezervler hızla tükenmektedir (HARIS, 2000, ss.58). Gelecek on yılda Irak'ın günde sekiz milyon varil petrol üretebilir hale geleceği söylenmektedir. Irak, dünya petrolünün %2'sini arz etmektedir. Mevcut üretim ve ulaşım altyapısı düzeltildiği takdirde dünya petrolünün %4'ünü arz edebileceği söylenmektedir. İstikrarlı bir yatırım ortamı ile desteklendiğinde, Irak'ın payı beş on yıl içerisinde %6-%7'ye çıkabilecektir (AKŞİN, 2003, ss.55). Irak'ta üretilen petrolün büyük bir kısmı Kerkük, Hanekin ve Ayunzale bölgelerinden elde edilmektedir. Yalnızca Kerkük'teki petrol kuyuları ülke üretiminin %70'ini üretmektedir. İran-İrak savaşı sırasında Irak'a ait hemen bütün deniz petrol tesisleri İran tarafından yok edildiği için Irak yalnızca Suriye, Suudi Arabistan ve Türkiye'den geçen petrol boru hatları üzerinden petrol ihraç edebilecektir (İZZETİ, 2005, s.252). Bu bölgelerden çıkarılan petrol üç boru hattıyla Suriye'den geçmekte ve Akdeniz sahillerindeki Banyas ve Trablus limanlarına ulaştırılmaktadır. Diğer üç boru hattı ise Basra yakınlarındaki Rumeyla ve Zubeyr petrol bölgelerini Körfezdeki Fav'a bağlamaktadır (İZZETİ, 2005, s.261). Diğer önemli petrol boru hattı ise Kerkük-Yumurtalık boru hattıdır. Fakat son dönemde Irak'taki petrolü Ürdün üzerinden Akdeniz'e ve İsrail'e taşıyacak yeni bir petrol boru hattının kurulması ile ilgili söylentiler dolaşmaktadır. Irak'ın jeopolitik konumu kadar jeostratejik konumu da çok önemlidir. Şöyle ki; Hindistan'a karşı karadan bir istila emeli güden herhangi bir Avrupa devleti ilk adım olarak Irak'ı ele geçirmek zorundadır. Bu suretle bir taraftan Basra körfezine inerek, açık deniz yoluna ulaşmış olacağı gibi diğer taraftan da İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a doğru yapacağı istila hareketi sırasında Basra Körfezi yoluyla yan ve güneyine yöneltilen herhangi bir tehlikeyi de karşılamış olacaktır. Hindistan'da çıkarları bulunan ve Hint denizine de hakim olan herhangi bir devletin buraya karadan yöneltilen bir istila tehlikesini önlemek ve uzaklaştırmak için mutlak surette Irak'ı elde bulundurması stratejik bir zorunluluktur (GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜD BAŞKANLIĞI, 1979. s.38).

Irak'ta petrol, kimya, tekstil, inşaat malzemeleri ve işlenmiş gıda sanayii bulunmaktadır. Körfez Krizi sonrası sanayi tesisleri büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu tesislerin bir kısmı hammadde sıkıntısı nedeniyle kapatılmıştır. Tesislerin yeniden açılması ve işletilmesi için, BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı (MOU) sonrası, giderek daha çok kaynak ayrılmaktadır. Sanayi tesislerinin çok büyük bir bölümünün kamuya ait olduğu Irak'ta, son yıllarda özel sektörün de sanayi yatırımı yapması yönetim tarafından teşvik edilmektedir (ONAY, 2003, s.76).

2006 yılı verilerine göre Irak'ın gayrisafi yurtiçi hasılası (GSYİH) 94,1 milyar dolarken, dış borç tutarı da 81.48 milyar dolardır. Ülkenin enflasyon oranı % 50 civarındadır. Irak, ham petrol ihraç eden bir ülkedir ve ihracat ortakları % 49,7 ABD, %10,4 İtalya, %6,3 İspanya, %5,6 Kanada iken ihracat tutarı 32.19 milyar dolardır. İthalat ürünleri de gıda maddeleri, tıbbi malzeme ve sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Yine 2006 verilerine göre Irak'ın toplam ithalat tutarı 20.76 milyar dolar ve ithalat ortakları %23,3 Türkiye, %23 Suriye, %11,6 ABD, %6,2 Ürdün'dür (ARAFAT, 2009, s.207–208).

11. Irak Türklerinin Tarihi

110. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Irak Türkleri

Türkler, Irak'a tarihi bir süreç içerisinde belirli dönemlerde gelerek yerleşmişler ve bugüne kadar varlıklarını korumuşlardır. Türklerin Irak'a ilk gelişleri Hicri 54 (Miladi 674) tarihine kadar uzanmaktadır.

Önceleri bir askeri koloni olarak Irak'ta varlık gösteren Türkler, daha sonraları hilafet merkezini ve halifeyi korumakla görevlendirilmişlerdir. Türklerin Araplara karışmadan çoğalmalarının sağlanması için de Samerra şehri inşa edilmiş ve böylece Türk kolonisinin korunması amaçlanmıştır.

Emevi halifesi Muaviye tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah bin Ziyad'ın Buhara'ya yönelerek Buhara prensesi Kabac Hatun emrindeki Türk kuvvetleri ile şiddetli çarpışmaların ardından yaptığı barış sonrası yanına aldığı Türk askerlerini Irak'a götürmesiyle ilk defa bölgeye Türkler gelmiştir (SAATÇİ, 1996, s.20). Horasan ve

Maveraünnehir’de fetihlere girişen İslam ordularına katılan Türkler, daha Emeviler döneminde orduda önemli görevler almaya başlamışlardır.

Türklerin üstün savaş yetenekleri ve ok atmaktaki maharetleri, İslam kumandanlarının dikkatini çekmiş ve onları ordularına almalarına yol açmıştır (SAATÇİ, 1996, s.21). Özellikle M.S. 694 yıllarında Kûfe valisi Haccac bin Yusuf kendine Türklerden müteşekkil bir ordu kurmuştur. Bunlardan askeri amaçlara hizmet etmek için özel bir kuvvet teşekkül ettirmiş ve yerleşmeleri için bugünkü Vasıt (Kut)vilayeti yakınlarındaki Bedre kasabası uygun görülmüştür (DEMİRCİ, 1991, s.7). Böylece Türkler henüz okçuluk sanatını bilmeyen Arap askerlerine eğitim yaptırmaya başlamışlardır (SAATÇİ, 1996, s.21). Emevi Devletinden sonra tarih sahnesine çıkan Abbasi Devleti, Türkleri cesaretinde ve kahramanlıklarından dolayı çok erken bir tarihten itibaren orduda istihdam etmiştir. Bu çerçevede olmak üzere, Efdal b. Yahya el-Bermeki, Horasan’da Batı Türklerinden yaklaşık elli bin kişiden oluşan büyük bir ordu kurmuş ve bunlardan yirmi binini Bağdat’a göndermiştir. Bu orduya da “Abbasi Fırkası” adını vermiştir. Bununla beraber dokuzuncu asrın başlarına kadar Türklerin, Abbasi hilafeti sarayında sınırlı bir sayı ve nüfuza sahip oldukları anlaşılmaktadır (AŞUR, 2000, s.301). Halife Cafer el-Mansur Bağdat’ı inşa ettikten sonra özel bir garnizon kurarak Türklerden bir alay oluşturmuştur (754–775). Daha sonra Halife Harun el- Reşit’in, Türk askerleri’nin vefakar, çalışkan ve cesur olmalarından dolayı muhafız birliğini Türklerden oluşturduğu da tarihi bir gerçektir (786–789). Abbasi Devleti İslam’ı korumak için, askeri açıdan devleti tamamen Türklerden kurulu olan bir bölüklere teslim etmiştir.

Abbasi Devleti’nin güçlü Halifesi Mutasım, Türk askerlerinin cesaretlerine hayran kalarak, ağabeyi Mamun’un Fars kökenli askerlerine karşı, kendi etrafına Türk askerlerini toplamıştır. Zamanla Halife Mutasım’a bağlı birliklerde Türk sayısının artması üzerine, bunların bozulmamaları için özel bir şehir yapılmasına karar verilmiş ve Bağdat’a 120 km. mesafede olan Samarra şehri inşa edilerek, aileleri ile birlikte 40.000 Türk buraya yerleştirilmiştir (DEMİRCİ, 1991, s.8). Türkler sadece askerlik ve özel güvenlik işlerinde istihdam edilmemiş, aynı zamanda Mutasım onları idari işlerin bir çoğunda görevlendirmiştir. Türkleri, askeri kütüklere kaydeden ilk halife Mutasım olmuştur (AŞUR, 2000, s.302). Abbasiler arasında Türklerin durumu bir çok Arap şair ve tarihçisinin dikkatini çekmiştir. Türklerin özellikle yüksek ahlak ve fazilet sahibi insanlar oldukları, dil

ve soylarına aşırı derecede bağlı buldukları, Arapça ve Farsça öğrenmekle beraber, gururlarına yediremedikleri için yalnız Türkçe konuştukları bu arada yiğitlik, şefkat, mertlik ve kahramanlıklarına karşı duyulan hayranlıklar bir çok kaynakta dile getirilmiştir. Türk askerlerinin üstün meziyetlerinin kaybolmamasına bizzat halifeler özen göstermişler ve onların sadece Türk kızları ile evlenmelerine izin vermişlerdir (SAATÇİ, 1996, s.23).

Abbasi devleti içinde büyük bir üne sahip olan Türk askerlerinin sayısı ve etkinlikleri zamanla artmıştır. Türk nüfusu, 935 tarihinde artık yönetim içinde küçümsenmeyecek bir siyasal güç unsuru haline gelmiştir. Büveyhiler 945 yılında Bağdat'a girdiği zaman yine Türklerin vasıtasıyla halifenin adına her şeyi kontrolleri altına almışlardır (DEMİRCİ, 1991, s.8).

Büveyhiler zamanında sayıları artan Türkler, birbirini izleyen göç dalgaları ile Irak'a gelmeye devam etmişler ve ülkenin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir (HÜR MÜZLÜ, 1994, s.21).

Irak'a olan Türk göçünün esasını teşkil eden göç ve kuvvet akımı 1050 yılından sonra Selçuklular tarafından yapılmıştır. Bağdat'a 1055 yılında girmiş olan Selçuklular 1080 yıllarında Suriye ve Filistin topraklarının da bir kısmına hakim olmuşlardır. Türkler, bu tarihte aileleri ile birlikte kitleler halinde Irak'a girmişlerdir. Bunlar özellikle Kerkük vilayetine bağlı olan Tavuk bucağı etrafında yerleşim merkezleri kurmuşlardır (DEMİRCİ, 1991, s.9). Bağdat ve Oğuzların yayıldığı Irak'ı Selçuklu ülkesine katan Tuğrul Bey, Halife'ye dini otoritenin dışında bir hak tanımamış, hilafeti de himayesi altına alarak, Sünni İslam dünyasının savunuculuğunu üzerine almıştır (SAATÇİ, 1996, s.32).

Selçuklular, Sultan Mehmet Tapar'ın ölümünden sonra Irak'ta 1118'de bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bu Devlette ilki Sultan Mehmet Tapar'ın büyük oğlu Sultan Mahmut, sonuncusu Arslan Şah'ın oğlu Sultan II. Tuğrul olmak üzere dokuz sultan hüküm sürmüştür. Irak Selçukluları 1157 yılına kadar sultan Sencer'e tabi olmuş, ölümünden sonra bağımsız olarak hüküm sürmüşlerdir. Daha sonra zayıflayarak Atabeylere tabi olmuşlardır (HÜR MÜZLÜ, 1994, s.25).

Irak'taki Türkmen nüfusu Selçuklulardan sonra, bunların devamı olan Atabeyler döneminde de çoğalmıştır. Bölgede hakim olan bu Atabeyliklerden, merkezi Musul olan ve Zengiler adi ile tanınan Musul Atabeyliği (1127–1223) ile merkezi Erbil olan ve adına Begtiginliler de denilen Erbil Atabeyliği (1144–1232) hem kültür ve sanat, hem de Haçlılara karşı gösterdikleri başarılarından dolayı ün kazanmışlar ve parlak bir dönemi simgelemişlerdir. Ayrıca Hamrin dağları ile Hanekin dolaylarında hüküm süren Türkmen İyvaki Beyliği ile Kerkük'te hüküm süren Kıpçak beyliği, 12. yüzyılda bölgenin kaderine sahip olan hükümetler kurmuşlardır.

İlk olarak Selçuklular döneminde geçen “Atabey” ünvanı, Türkçe “ata” ve “bey” sözcüklerinden oluşan birleşik bir deyimdir. Tarihi kaynaklardan Atabeyliğin, Büyük Selçuklu Devletinde çok yüksek görev olduğu ve sonradan da üstün bir unvan olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Selçuklu Devletinde sultanlar, topraklarının çeşitli parçalarını aile fertlerine dağıttıkları sırada, henüz yaşları küçük olan prenslere yol gösterici ve eğitici sıfatı ile bir atabey tayin ediyorlardı. Bunlar büyük görevlerde bulunmuş eski nüfuzlu Oğuz beyleri arasından ya da sultanların memlûklarından olup değerli hizmetleri ile bağlılıklarını ve kudretlerini göstermiş, büyük emirlik derecesine yükselmiş komutanlar arasından seçiliyordu (SAATÇİ, 1996, s.47–48). Bu atabeylerden birisi de Musul Atabeyliğinin kurucusu olan İmadeddin Zengidir.

Musul Atabeyliği, İmadeddin Zengi ve oğlu Nureddin Zengi'ye nispetle tarihte Zengiler adıyla da anılmıştır. Musul Atabeyliği 1127 yılından 1233 yılına kadar hüküm sürmüş, daha sonra Zengilerin yanında yetişen Lu'lu ailesi tarafından 1262 yılına kadar devam etmiştir. İmadeddin Zengi, Oğuzlar'a mensup Avşar boyunun ileri gelenlerinden Aksungur Bey'in oğludur (HÜR MÜZLÜ, 1994, s.25).

Kerkük ve Şehrizer bölgesinde bugünkü Süleymaniye bölgesiyle Şehrizer ovasını da içine alan bir Türkmen beyliği daha kurulmuştur. Beyliğin başında Arslantaş oğlu Emir Kıpçak bulunuyordu. Daha sonra İmadeddin Zengi ile çarpışan Kıpçak mağlup olmuş ve beylik Musul atabeyliğine katılmıştır (HÜR MÜZLÜ, 1994, s.26).

Musul Atabeyi Zengi'nin valilerinden Bey-tigin'in oğlu Zeyneddin Ali Küçük Erbil Atabeyliğini kumuştur. Ali Küçük 1146 yılında Zengi'nin ölümü üzerine elinde bulunan

Erbil'den başka Şehrizer, Hakkari, Tikrit, İmadiye, Sincar ve Harem kalelerini de hakimiyetine almıştır (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.42). ndisinden sonra yerine oğulları Zeyneddin Yusuf ve altmış beş yıl Erbil'i idare eden Muzafferiddin Gökbörü hüküm sürmüştür (HÜR MÜZLÜ, 1994, s.26).

Moğollar döneminde, Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın Orta Asya'da Harzemşahlar Devleti'ni yenmesi üzerine Moğol askerlerinin önünden kaçan Türklerin bir kısmı Anadolu'ya geldikleri gibi bir kısmı da Irak'a göçmüşlerdir. Dolayısıyla Selçuklular devrinden sonra da Irak'a Türk göçü devam etmiş, Orta Asya'dan gelen Türkler sayesinde buradaki Türk nüfusu da hızla artmıştır (YAKUPOĞLU, 1976, s.10).

14. yüzyılda Irak'taki etnik dokunun Türklerden yana bir görünüş kazandığı ve egemen topluluğun Türkler olduğu biliniyor. Celayirliler zamanında Bağdat 'in Türk kültürünün önemli merkezlerinden biri haline geldiği söylenebilir. Bu dönemde ülkenin kuzeyinden başlayarak Bağdat'a kadar geniş çapta Türkleşme hareketi görülmüştür. Ayrıca Farsçadan başka Türkçenin büyük rağbet kazanması yine bu dönemde gerçekleşmiştir.

Bu bölgede kurulan bir başka devlet olan Karakoyunlular döneminde de Türkler'in bu bölgeye yerleşmeleri devam etmiştir. Karakoyunlular, Baranlı boyuna mensupturlar ve Baran'ın Oğuzun torunlarından biri olduğu sanılmaktadır. Karakoyunlu beyi Kara Yusuf H.806 yılında Bağdat'ı istila etmiştir. Hicri 814 yılında oğlu Şah Ahmet'i Irak tahtına oturtmuştur. Ölümünden sonra da yerine Cihan şah iktidara gelmiştir. Cihan Şah, Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu Uzun Hasan ile aralarında çıkan savaşta yenilmiştir. Karakoyunlu devleti 1470 yılında yıkılmıştır. Akkoyunlular da Oğuz Han'ın torunlarından ve yirmi dört Oğuz boyundan biridir. Akkoyunlu Devleti, Şah İsmail Safavi'nin Bağdat'ı 1508 yılında işgal etmesi ile son bulmuştur (HÜR MÜZLÜ, 1994, s.26-27).

15 yüzyılın başlarında Karakoyunlu Devleti'nin resmi dilinin Türkçe olduğu ve devlet yarlıklarının (ferman) Türkçe yazıldığı tespit edilmiştir. Safeviler döneminde de Iraktaki Türklerin nüfusu bakımından güçlendikleri gözleniyor. Zira bu hanedanın etnik kimliği Türk idi ve başında bulunduğu devletin altyapısını tamamen Türk olan kültürel doku oluşturuyordu. 1534'te Osmanlı topraklarına katılan Irak, Osmanlı -Türk kültürünün nüfuzuna girmiştir.

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşında Şah İsmail'i yenilgiye uğratmasının ardından, Musul, Kerkük, Erbil gibi şehirler Osmanlı topraklarına katılmış ancak Bağdat, 1508 yılından itibaren Safeviler'in elinde kalmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat seferiyle Bağdat'ı almasının ardından Irak, Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti haline getirilmiş ve Bağdat Beylerbeyliği adı verilmiştir. Bağdat Beylerbeyi, 1546 yılında Basra'yı da Osmanlı egemenliğine almış ve 1555 yılında bütün Irak Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuzu altına girmiştir. Fakat 1624 yılında İran kuvvetleri Bağdat'ı Osmanlı Devleti'nden geri almıştır. Osmanlı İmparatorluğu, biri 1625, diğeri 1629 tarihinde olmak üzere iki kez Bağdat'ı kuşatmasına rağmen şehri ele geçirmekte başarılı olamamıştır.

Bir süre tekrar Safevilere geçen bölge 1638 de sultan IV. Murat tarafından geri alınmıştır. Bu sıralarda bölge, Anadolu'dan getirilen Türk boyları ile beslenmiştir. Irak Türkmenleri, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Osmanlı etkisinin altında kalarak yaşamıştır. Böylece Irak Krallığı'nın kuruluşuna kadar bölge, kesintisiz biçimde Türk egemenliğinde kalmıştır.

Bağdat fethiyle IV.Murat Bağdat Fatih unvanını almıştır. Hanekin, Kızlarbat, Mendeli, Kerkük ve Erbil bölgelerine Türkmen boyları yerleştirilmiştir (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.52–53).

111. I. Dünya Savaşında Irak Türkleri

İngiltere, 19.yüzyıl boyunca Basra Körfezinde ve iç taraflarda yoğun faaliyetler içinde olmuştur. Bir taraftan Basra Körfezindeki ticaretini korumaya çalışırken diğertaraftan Körfez'de irili ufaklı bir takım şeyhlikler ile gizli anlaşmalar yaparak onları kendisine bağlayıp diğertaraftan da Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekmeden Kuzey Irak'taki ahalinin içine de fesat tohumları ekmeye çalışmıştır. İngiltere bu faaliyetlerini arkeolog, misyoner veya seyyah kimliği ile sürdürmüş ve İngiliz memurları çeşitli kimlikler altında bilgi toplarmaya çalışmışlardır. Yapılan bu gizli ve açık araştırmalar neticesinde Kuzey Irak'ta yoğun petrol varlığının keşfedilmesi İngiltere'nin ve birçok Avrupalı sermayedarın iştahını kabartmıştır. II. Abdülhamit'in sürdürdüğü denge politikaları ve özellikle 1890'lardan sonra Almanya ile kurulan yakın ilişkiler ve Bağdat demiryolu projesi ile

bölgenin uluslar arası rekabete açılması, İngiltere’yi geçici de olsa durdurabilmiştir. Ayrıca Musul civarındaki petrol ve kömür madeni işletme hakkının Hazine-i Hassa uhdesine alınarak, İngilizlerin elde etmesi muhtemel imtiyazların önüne geçilmiştir. Bu konuda daha sonra İttihatçılar da aynı politikayı takip etmişlerdir. Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında 1913’de Osmanlı-İngiliz anlaşması imzalanmak suretiyle, İngilizlerin muhtemel bir oldubitti ile Irak coğrafyasını işgal etme girişimleri önlenmeye çalışılmıştır. Fakat bu durum İngilizlerin bölgedeki emellerini yok etmemiş daha çok kıskırtmıştır (KURŞUN, 2003, ss.5-7)

Osmanlı Devleti, Kasım 1914’te savaşa girdiğini ilan edince, İngiltere beklediği fırsatı yakalamış ve kuvvetlerini Fav boğazından Basra’ya sevk ederek fiilen Irak’ın işgaline girişmiştir. Fav’dan 1914 yılının sonlarında Basra’ya doğru ilerleyen İngilizlerin sloganı “Irak halkının özgürleştirilmesi” idi. İngiltere Bağdat’ı ancak 1917’de işgal edebilmiştir. Diğer taraftan İngiltere Musul’u da Mondros mütarekesi hükümlerine aykırı olarak 1918 yılında işgal etmiştir (KURŞUN, 2003, s.8). 1920 yılında, I.Dünya savaşından galip çıkan devletler tarafından yapılan San Remo Barış konferansında, Irak İngiliz mandası altına verilmiştir. İngiliz manda rejiminin ilanı hiç kimseyi tatmin etmemiştir. Bunun neticesinde halk arasında yönetime karşı ciddi bir ayaklanma çıkmış ve haziran 1920’de Rumeys’e meydana gelen bir olay ayaklanmaya dönüşerek Irak’ın bir çok bölgesine sıçramıştır. Telafer’de önde gelen önderler, bölgedeki Arap aşiret reislerinin de bu milli ayaklanmaya katılmalarını sağlamışlardır. Ayaklanmada bir çok İngiliz asker ölmüş bunun üzerine İngiltere ayaklanmayı bastırabilmek için askeri birlik göndermek zorunda kalmıştır. Tarihe ‘Kapakaç yılı’ olarak geçen 1920’deki bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra İngiliz siyasi hakimi Wilson toplu tutuklamalara ve toplu idamlara başlamıştır. Bir çok Telafer’li ya işkence görmüş yada sürgün edilmiştir. Bu olayın İngiliz kamuoyunda duyulması İngiltere’yi zor durumda bırakmış ve Wilson görevden alınarak yerine Sir Percy Cox getirilmiştir (SAATÇI, 1996, s.185-188). Percy Cox 1920 sonbaharında Irak’a gelerek programını açıklamıştır. Buna göre, İngiliz mandasını sürdürebilmek için Irak’ta dolaylı bir idare oluşturulacaktı. Kurulacak hükümetin başbakanı Iraklı olacak ve onun atayacağı bakanlarda toplumsal tabakaları ve aşiretleri temsil edeceklerdi. Ayrıca bakanlıklarda İngilizler müsteşar olarak görevlendirilecekti. Nihayet 1920 Kasım ayında manda altındaki Irak’ta Şeyh Abdurrahman el Geylani Başbakanlığında ilk hükümet kurulmuştur (KURŞUN, 2003, s.11). Geylani başkanlığındaki bu geçici hükümette, Türkmenlerden

İzzet Paşa Keküklü, Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığına atanmıştır. Kerküklü, daha sonra 20 Ocak 1921'de kurulan ikinci hükümette de Bayındırlık Bakanı olarak atanmış ancak Nisan 1922 tarihinde istifa etmiştir. Bundan sonrada Türkmenlerle Irak hükümetleri arasında uçurum başlamıştır. İzzet Paşa Kerküklü'den sonra Irak'ta kurulan hükümet kabinelerine hiçbir zaman Türkmen bakan atanmamıştır (HÜRMEZLÜ, 1994, s.43).

İngiltere, 1921 yılında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal ile kendisini Irak'ın başına getirmek konusunda anlaşmışlardır. Aynı yıl içerisinde yapılan plebisitinin ardından halkın büyük çoğunluğunun da kabul etmesiyle birlikte Faysal Irak kralı ilan edildi. Fakat plebisitin gerçekleri ne kadar yansıttığı şüpheli idi. Çünkü yapılan halk oylamasında Irak'ın kuzeyindeki Kerkük, Musul, Erbil ve Süleymaniye halkı Emir Faysal'ın aleyhinde oy kullanmıştı. Hatta Kerkük'te büyük tepki gösteren halk, oy sandıklarını dağıtarak Emir Faysal'ın Türk toprakları üzerinde kral olmasının ve bu bölgede böyle bir şey düşünemeyeceği yolunda itirazlarda bulunmuştu. Ancak gerçek durum böyle olmasına rağmen İngilizler Faysal'a 28 Ağustos 1921'de taç giydirmişlerdi (SAATÇI, 2004, s.190). İngilizler daha sonra Irak'ta serbestçe hareket edebilmek için 1922 yılında Irak'ın yirmibeşyıl süreyle İngiliz mandasında kalmasını öngören bir anlaşma yaptılar fakat bu durum halkta tepkilere yol açtı.

Türkiye'den ayrıldıktan sonra, Türkmenler ilk soykırımını 4 Mayıs 1924 tarihinde Kerkük'te yaşamışlardır. Tiyari denilen askerlerden bir grup, çarşıda alışveriş yaparken esnafla tartışmaya girmiş, tartışma sonrasında çıkan kavgada askerlerden birinin yaralanmış ve diğerleri kaçmıştır. Daha sonra yanlarına silahlarını ve başka Tiyari askerlerini de alarak halkın üzerine rastgele ateş açmışlardır. Tiyariler birçok insanı suçsuz yere öldürmüşlerdir. Bayram arifesinde meydana gelen bu olay halkın silaha sarılmasına neden olmuştur. Kerkük çevresindeki aşiretlerde silahlarıyla birlikte geldikleri Kerkük'te Tiyari askerlerinin üstüne yürümek istemiştir. Kerkük'teki İngiliz temsilcisi suçluların cezalandırılacağını açıklayarak aşiretleri yatıştırmıştır (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.76).

Bu arada I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin işgal ettiği Musul meselesi 1923 Lozan Konferansında ele alınmıştı. Türkiye konferansta Musul'un geri verilmesini istemiş ve bu husustaki gerekçelerini öne sürmüştü, İngiltere ise gerek stratejik gerekse yoğun petrol

kaynağı içeren bu bölgeyi vermek istememişti. Lozan anlaşması gereğince taraflar kendi aralarında da anlaşamayınca sorun Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulmuştu. Konsey iki tarafın hükümetleriyle ve Musul'da halk temsilcileriyle görüşmek üzere bir soruşturma komisyonu kurmuştu. Komisyon çalışmalarını sürdürürken İngiltere, sınır bölgesinde kuzeye doğru yeni topraklar işgal etmeye devam etmiş bir yandan da Türk delegelerine zorluklar çıkarmıştı. Bunun yanı sıra Türkiye'de de eş zamanlı olarak Şeyh Sait isyanı çıkmıştı. Sınırdaki durum tehlikeli bir hal almaya başlayınca Konsey, Brüksel'de yaptığı bir toplantıda 29 Ekim 1924 günü aldığı bir kararla geçici olarak bir sınır tanımlaması ortaya koymuştu. Brüksel sınırı olarak tanımlanan bu sınırı Türkiye de kabul etmişti. Türkiye bu bölgede halkın isteğini ortaya koymak için bir plebisit yapılmasını istiyordu fakat 16 Temmuz 1925'te soruşturma komisyonunun Konsey'e sunduğu raporda, plebisitin ancak tarafların oybirliği ile olabileceğini belirtmişti. İngiltere plebisit yapılmasını istemiyordu. Konsey, soruşturma komisyonuna bağlı özel komitenin isteği üzerine, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen 19 Eylül 1925'te bu konularda La Haye Adalet Divanından danışma görüşü istemeği kararlaştırdı. Türk hükümeti Divan'a temsilci göndermedi. Divan 21 Kasım 1925'te Konsey'e şu görüşü bildirdi:

“1.Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, Lozan Antlaşmasınının 3. maddesinin 2. fıkrası uyarınca alacağı karar taraflar için uyulması zorunlu olacak ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle saptandığını gösterecektir.

2.Kararın oybirliği ile alınması gerekecek; tarafların temsilcileri oylamaya katılacak, ancak onların oyları oybirliğinin hesabında sayılmayacaktır.”

Konsey son kararını 16 Aralık 1925'te vermişti (SOYSAL, 2000, s.127). Buna göre Brüksel sınırı Türkiye ile Irak arasındaki kalıcı sınır olarak kabul ediliyordu. Türkiye İngiltere ile yeniden görüşmelere başlamış fakat o dönem içerisindeki ekonomik ve askeri koşullardan dolayı bu anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Böylece Türkiye ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926 yılında imzalanan Musul anlaşmasıyla Musul bölgesi (bu günkü Musul, Kerkük, Erbil, Süleymaniye'yi içeren bölge) resmen İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmıştı. Irak Türklerinin önünde sadece iki seçenek vardı. Birinci seçeneğe göre, Lozan anlaşmasınının 31. maddesinde belirtildiği üzere ya Türk vatandaşlığını seçecek ya da anlaşmanının 30. maddesine göre Irak vatandaşlığını kabul

edeceklerdi. Anlaşmanın 31. maddesinde öngörülen ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında ikamet eden kişilere tanınan bu hakkın süresi iki yıldır ve çoktan sona ermişti. Sonuç olarak Irak Türklerinin çoğu Irak'ta kalmayı tercih etmişti (SAATÇI, 2004, s.196–197). Fakat İngiliz mandası altında baskı ve zulüm görmeye devam etmişlerdi.

İngiltere 1930 yılında Irak'la bir anlaşma yaparak Irak'a göstermelik bir bağımsızlık vermişti. İngiltere ile Irak arasında yapılan bu anlaşmaya göre Irak dış politika ve ortak menfaatler konusunda İngiltere'ye danışacak, bir savaş durumunda da topraklarını, limanlarını ve demiryollarını İngiltere'nin emrine verecekti. İngilizler, bu anlaşmadan sonra 1932 yılında Irak'ın bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyetine girmesini sağladı.

112. Krallık Döneminde Irak Türkleri

Irak Krallığının Milletler Cemiyetine üye olmasının ardından Irak Krallığı adına Başbakan Nuri Said tarafından 30 Mayıs 1932 tarihinde Bağdat'ta bir deklarasyon yayımlandı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi "Middle East No.127'de kayıtlı olan deklarasyona göre Irak yönetimleri tarafından dil, din ve soy ayrımı yapılmadan ülkede yaşayan bütün halkların hayat ve özgürlükleri garanti edilmiştir. Vatandaşların hukuki açıdan eşit, aynı medeni ve siyasi haklara sahip olacakları, hiçbir sınırlama olmaksızın kamu görevlerinde çalışacakları ve mesleki faaliyetlerde bulunacakları dile getirilmiştir. Bütün azınlıkların eşit olarak temsil edilecekleri bir seçim sisteminin taahhüt edildiği deklarasyonda, Türkçe ve Kürtçenin yanı sıra anadili Arapça olmayan Irak vatandaşları, mahkemede anadilleri ile ifade verebilecekler; kendi dillerinde okullar açabileceklerdir. Nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan Kerkük livasına bağlı Kifri ve Kerkük'te, resmi dil Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Kürtçede olacak, buralarda devlet memurları da Türkçe bilenler ve yerli halklar arasından seçilecektir (SAATÇI, 2004, s.199-200). Fakat deklarasyonda belirtilen bu hususlar uygulamaya gelince yok sayılmış ve Türkmenlere değil kültürel haklar vermek yapılan baskılar artırılarak devam ettirilmiştir. Türkmenlerin kültürel ve sosyal faaliyette bulunan dernek kurmaları ve Türkçe yayın çıkarmaları yasaklanmıştır. Bunun yanında Kerkük şehir merkezi dışındaki ilkokullarda Türkçe öğretim yasaklanmış, Kerkük merkezindeki birkaç okulda ise ders saati birkaç saat'e indirilmiştir (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.78). Bu baskılar ve

asimilasyon politikası 1946 yılına gelindiğinde Türkmenlere yönelik yapılan bir katliamla doruğa çıkmıştır. Kerkük'te bir petrol şirketinde çalışan işçiler, hayat şartlarıyla ilgili olarak önce çalıştıkları şirkete sıkıntılarını aktardılar. Daha sonra sıkıntılarını basın aracılığıyla halka duyurmaya çalıştılar. Ancak bir sonuç alamayınca 1 Temmuz 1946 tarihinde iş bırakma eylemini başlattılar. Bu arada işçiler seslerini duyurmak maksadıyla, Gavurbağı Meydanı'nda her gün toplanıyorlardı. Yine 4 Temmuz günü böyle bir toplantıda, birçok tutuklamalar gerçekleştirildi. Bunun üzerine, ortam daha da gerginleşti ve 12 Temmuz günü polis göstericilerin üstüne ateş açtı. Bu olayda 20 kadar kişi hayatını kaybetti ve çok sayıda yaralananlar oldu. Daha sonraki yıllarda da Türkmenlerin durumunda bir değişiklik olmadı. Hatta 24 Şubat 1955 yılında Irak ile Türkiye arasında imzalanan Bağdat Paktı anlaşmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler düzelerken bu durum Türkmenlere yansımamış ve baskılar artmıştır (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.79).

113. Cumhuriyet Döneminde Irak Türkleri

14 Temmuz 1958 yılında General Abdulkerim Kasım önderliğinde gerçekleştirilen darbe ile Irak'ta Krallık rejimine son verilmiştir. Darbe sonrası General Kasım ve yardımcısı General Abdüsselam Arif'in radyodan cumhuriyetin ilanı ile ilgili olarak yaptıkları açıklamada, "Irak'ın üç esas etnik gruptan meydana geldiğini ve Türkmenlerin de bunlardan biri olduğunu" bildirmeleri; Irak Türkleri tarafından baskıların sona erdiği şeklinde yorumlanarak, sevinçle karşılanmıştır. Kısa bir süre sonra ise yeni yönetimle beraber Türkmenler için sıkıntılı dönemler ve baskılar tekrar başlamıştır. Moskova'da sürgünde bulunan Molla Mustafa Barzani siyasi suçlular için ilan edilen aftan yararlanarak Irak'a geri önmüş ve zengin petrol yataklarına sahip Kerkük'ü ele geçirme planları yapmaya başlamışlardır. Mustafa Barzani'nin 22 Ekim 1958'de büyük çoğunluğu Türklerden oluşan Kerkük'e gelmesi ile başlayan gerginlik 24 Ekimde silahlı Kürt grupların tacizleri ve sloganları ile çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışmalarda değerli bir Türk büyüğü olan Kerkük Garnizon Komutanı Hidayet Arslan Bey şehit olmuştur. Olaylar Irak Türklerinden Ata Hayrullah'ın girişimleri sayesinde yatışmıştır (DEMİRCİ, 1991, s.19).

Bu arada mevcut yönetime karşı General Kasım'ın Arap birliği fikrini savunan Abdüsselam Arif'i iktidardan uzaklaştırması ile 8 Mart 1959'da bir tepki gelmiştir. Albay Abdülvehhab Şevvaf önderliğinde bir ayaklanma başlamıştır. Ayaklanma sonrası Kerkük'te ikinci tümen komutanı olan General Nazım Tabakçalı görevinden alınmış, yerine komünist gruplara yakınlığı ile tanınan General Davut Cenabi atanmıştır. Cenabi, Kerkük'e gelir gelmez, Türkçe yayınlanan gazetelerin çıkışını yasaklamıştır. Böylece darbeden sonra çıkarılmaya başlanan Beşir, Afak ve belediyenin Türkçe olarak yayınladığı Kerkük gazetesinin yayınlanmasına son verildi. Cenabi'nin özel emriyle sadece Türkmenlere ait konut ve işyerlerine baskınlar düzenlenerek silah araması yapıldı. Evlerinde silah bulunan aile reisleri tutuklanıp ya hapse ya sürgüne gönderildi. Böylece Türkmenlerin tamamen silahtan arındırılmaları ve kendilerini savunacak en ufak bir imkana sahip olmamaları temin edildi. Cumhuriyetin birinci kuruluş yıldönümü olan 14 Temmuz 1959 günü halk kutlama hazırlıkları yapmıştı. Türkmenlerin bürokrat ve meslek sendikaları mensuplarından oluşan grup, hazırlık komitesinin düzenlediği resmigeçide katılacaktı. Resmigeçit, Kerküklü bir Türk olan Osman Hıdır'a ait 14 Temmuz kahvesi önüne geldiğinde daha önceden silahlandırılmış olan Kürt grupları Türklere karşı silahlı saldırıya geçip otomatik silahlarla insanlara ateş etmeye başlamışlardır. Kahvehane sahibi Osman Hıdır ayaklarına ip bağlanarak hunharca katledilmiştir. Daha sonra sokağa çıkma yasağı ilan edilerek insanların evlerine kapanmaları sağlanmıştır. Şehir üç gün boyunca yağmalanmış ve daha önceden tespit edilen evlere baskınlar yapılarak Türkmenlerin lider kadrosunun tasfiye işlemlerine başlanmıştır. Bir çok Türkmen esnaf ve gençleri feci şekilde öldürülmüş bununla da kalmayarak cesetler motorlu araçların arkasına takılmış ya da elektrik direklerine asılmıştır. Türkmenlere ait birçok işyeri yağma edilmiş ve kundaklanmıştır (HÜRMÜZLÜ, 1994, s.49-51). Türkmenlerin uğradıkları katliama resmen göz yumulmuş ve uzun bir süre olayları yatıştırmak için müdahale bile edilmemiştir. Olayların kamuoyunda duyulması ile birlikte ancak göstermelik bir açıklama yapılmıştır.

General Kasım, 28 Temmuz 1959 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek Kerkük katliamını gerçekleştirenleri kınamıştır. Kasım, Kerkük'te Türklere karşı yapılan hareketlerin dünyanın en alçakça işlenmiş cinayetleri olduğunu, faşistlerin dahi böylesine vahşetler yapmadığını belirterek olaylar sırasında çekilen fotoğrafları gazetecilere göstermiştir. Bir süre sonra Kerkük katliamı'nın baş sorumlusu olan Davut el-Cenabi ve 260 kişi tutuklanmıştır. Askeri mahkemede yargılanan ele başlarının bir kısmı idama

mahkum edilmiş bir kısmı hapse atılmış geri kalanlarda suçlu oldukları halde serbest bırakılmıştır. İdama mahkum olanların cezası ise, Kasım'ın iktidarı süresince infaz edilmemiştir (SAATÇİ, 2004, s.227). Böylece suçluların cezalandırılması beklenirken cezalandırılan yine mevcut iktidara uyum göstermeye çalışan Türkmenler olmuştur. Bununla da kalmayıp 1961 yılında Türkmenlere yönelik suikast hareketleri başlamıştır. İlk suikast 6 Mart 1961 tarihinde meydana gelmiştir. Salah Kalaycı isimli Türk genci çalıştığı taş ocağından dönerken pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Bu olay halk arasında büyük üzüntü yaratmış ve cenaze bir mitinge dönüşmüştür. Bu olaydan sonra 9 Ocak 1962 tarihinde Salah Terzi, İbrahim Hamza ve Kemal adlı iki arkadaşıyla birlikte dükkanında iftar yaparken yayılım ateşine tutulmuştur. Cenaze töreni sırasında olaylar çıkmış, olaylar esnasında bir kişi ölmüş ve on beş kişi de ağır yaralanmıştır. Olayların sonucunda 120 Türkmen tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2001, s. 88). Irak yönetimi, Kerkük katliamını yapanların cezalarını bir türlü infaz edilmezken, yapılan suikastlara ve haksızlıklara karşı sesini duyurmaya çalışan Türkmenlere ceza vermek konusunda ise hiç vakit kaybedilmemiştir.

Abdülkerim Kasım, iktidarı döneminde Arap milliyetçiliği tartışmalarından ve Arapları etkisine almış olan Nasırcı yaklaşımdan uzak durmaya çalışmıştı. Fakat 1961 yılında Suriye ve Mısır'ın oluşturduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Kasım popülaritesini yitirmeye başlamıştı. Toprak reformu, millileştirme ve sosyalizm gibi kavramlar artık Irak siyasetini ve askeri gücünü motive eden kavramlar olmuştu. Bu durumun sonucunda Nasırcı ve Baas Partili subaylar Abdülkerim Kasım'ı 9 Şubat 1963'te bir suikast neticesinde öldürerek yönetimi ele geçirdiler. Bir Nasır taraftarı olan Abdüsselam Arif devlet başkanlığına getirildi. O da Baas'cı birini, Ahmet Hasan el Bakr'ı başbakanlığa getirdi. Kısa bir süre sonra iktidar içinde rahatsızlıklar meydana gelince Arif, Baascıları tasfiye ederek ülkeyi Nasırcı subaylar aracılığıyla yönetmeye başladı (KURŞUN, 2003, ss.18-19). Abdüsselam Arif dönemi, Türkmenler için Kasım dönemine göre nispeten ılımlı olmuştur. Bu dönemde Kerkük katliamı nedeniyle hakkında idam hükmü verilen 28 kişi, 23 Haziran 1963'te idam edilmiştir. Ancak Türkmenler için kültürel hakların elde edilmesi konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2001, s.89). Abdüsselam Arif 1966'da bir helikopter kazasında öldürülünce yerine kardeşi Abdurrahman Arif getirilmiş fakat ülkeyi ancak iki sene yönetebilmiştir. Abdurrahman Arif, Arap sosyalist Baas Partisininin 17 Temmuz

1968’de yaptığı bir darbe sonucu öldürülmüştür. Abdurrahman Arif döneminde de Irak Türkleri huzurlu bir yaşam sürmüşlerdir. Türkmen Kardeşlik Ocağı’nın yayın organı olan Kardeşlik Dergisi’ne eski Türkçe’nin yanı sıra bir de yeni Türk alfabesiyle Türkçe kısım ilave edilmiştir. Bunun yanında Latin harfleri ile okuma yazma teşvik edilmiştir (DEMİRCİ, 1991, s.26).

Abdüselam Arif döneminde bir süre başbakanlık yapmış olan Ahmet Hasan el-Bakr öncülüğünde gerçekleştirilen bir darbe ile Baas partisi 17 Temmuz 1968’de iktidara gelmiştir. Devrim Komuta Konseyinin başı olarak, hem devlet başkanı hem de başbakan sıfatı ile ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Çok geçmeden Baas Partisi iktidarını güçlendirmek için muhalefet gruplarını tasfiye hareketlerine başlamıştır. Halka gözdağı vermek amacıyla 51 kişi Bağdat’ta halkın gözü önünde idam edilmiştir. Bunların arasında, Arif kabinesinde vekaleten Ekonomi ve Ticaret bakanlığı yapmış olan Kerküklü Nizamettin Arif’te bulunuyordu. Baas rejimi 2 Ocak 1969 tarihinde Kerkük’e bağlı Tavuk kasabasında doğmuş olan ve orduda görev yapan Nihat Fazıl Dakuk adlı Türk çavuşunu tutuklamış ve insanlık dışı işkenceler yaparak ölümüne sebep olmuştur (SAATÇI, 2004, s.235).

Irak’ta, Kürtlerden kaynaklanan bazı siyasi gelişmeler, Baas Partisini azınlıklara bir takım kültürel haklar vermeye zorlamıştı. Kürtler, Kerkük’ü de içine alan bir bölgede özerklik istiyorlardı. Fakat Baas Partisi Kürtlere özerklik vermeyi düşündüğü halde Kerkük’ün Kürtlere verilmesini istemiyorlardı. Bu yüzden Baas Partisi, Kürtlerin özerk Kürt bölgesinin başkenti yapmak istedikleri Kerkük’ün Türklüğünü kabul ederek, Irak Türklerine 89 sayılı ve 24 Ocak 1970 tarihli İhtilal Komuta Konseyinin kararı ile bir takım kültürel haklar tanımıştır (SAATÇI, 2004, s.236-237). Diğer taraftan Kürtlerle de özerk bir Kürt bölgesini kurulması, mecliste temsil edilmeleri ve cumhurbaşkanı yardımcısının Kürt olması konusunda anlaşmaya varılmıştı. Ayrıca etnik kökene göre belirlenmesi gereken sınır için nüfus tespitine başvurulması kararlaştırıldı. Bu gelişmeler etnik bir kimlik olarak yok sayılan Türklerin Araplarla Kürtler arasında bir tercihe zorlanmasına ve Türk bölgelerinin Bağdat yönetimiyle Kürtler arasında bir çekişme haline gelmesine yol açtı. Bu arada nüfus dengesini Araplar lehine çevirmek amacıyla Kerkük’e yerleştirilen Araplar huzursuzluk kaynağı olmaya başlamıştır. Araplarla Kürtler arasında çıkan bir olay neticesinde Bağdat yönetimi yapılacak olan halk oylamasını ertelemiştir. Bunun arkasından, Baas yönetimi, Türkmenlere karşı baskı ve sindirme politikalarına başlamıştır.

Irak yönetimi tarafından 24 Ocak'ta Türkmenlere tanınan bir takım kültürel haklar ellerinden geri alınmıştır. Türkmençe eğitim veren okulların sayısı azaltılmıştır. Türk kökenli öğretmenler güneye sürgün edilmiş, yayın faaliyetlerine de kısıtlamalar getirilmiştir. 1976 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Irak'a yaptığı ziyarette Türkmenler tarafından coşkuyla karşılanmasından endişelenip birçok Türkmen vatandaşı tutuklamıştır (İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, 1999, s.102).

Böylece Irak Türklerine yönelik asimilasyon metodları sürekli ve siyasi şartlara göre arttırılmıştır. Baas rejimi, Türk bölgelerine nüfuz etmek için bu bölgelere Arapları ve değişik etnik grupları yerleştirmeye yönelik bir iskan politikası izlemiştir. Özellikle Türk nüfusunun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı Kerkük'ün (Kerkük'ün adı el-Tamim olarak değiştirilmiştir) Türk yapısını değiştirmek amacıyla önce Türklerin yoğun olduğu mahalleler istimlak'e tabi tutulmuş, camiler ve tarihi Türk eserler yıktırılarak bu bölgenin Türk sakinlerinin Kerkük dışına yerleşmeleri için gerekli tedbirler alınmıştır. Kerkük'e Arap vatandaşların yerleşmesini teşvik etmek amacıyla buraya yerleşecek olan Araplara onbin Irak dinarı (o zamanki karşılığı 33 bin Amerikan doları) bağışlanmıştır. Arap erkeklerin Türk kızlarıyla evlenmeleri teşvik edilmiştir. Bunlara da on bin dinar bağış yapılıyordu. Türkmenlerin arsa alıp satmaları ve inşaat yapmaları izne bağlanmıştı. Kendi aralarında alım satım yapmalarına izin verilmiyordu (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.95).

Bu arada tutuklamalar tekrar başlamış; 25 Mart 1979'da Nejdet Koçak, Emekli General Abdullah Abdurrahman gibi Türkmenlerin lider kadrolarında yer alan bazı kişiler tutuklanmış ve dokuz ay boyunca tutuklulardan haber alınamamıştır. Bu süreden sonra tutukluların ailelerine, idam edilmeden önce son defa kendileriyle görüşebilecekleri haberi gelmiştir. Liderler 16 Ocak 1980' de idam edilmiştir (HÜRMÜZLÜ, 1994, s.66).

114. İran-Irak Savaşı Döneminde Irak Türkleri

Saddam Hüseyin 1979 yılında kuzeni Hasan el-Bakr'ı bertaraf ederek yönetimi ele geçirmiş böylece bütün yetkiler sadece Saddam Hüseyin'in elinde toplanarak ülke yönetiminde tek söz sahibi kişi olmuştur. Bu arada komşu İran'da da rejim değişikliği olmuş ve İran şahı devrilerek yerine Ayetullah Hümeyni geçmiştir. İran'da gerçekleşen

İslam Devrimi, Irak'ı etnik ve dini sebeplerden dolayı rahatsız etmiştir. Saddam Hüseyin 1980 yılında Şatt-ül Arap ve bazı sınır meselelerini bahane ederek İran'a saldırmış ve aralarında sekiz yıl sürecek bir savaş başlamıştır.

Savaş sürecinin ağır bedeli'ni yine Irak halkı ve tabii ki yine Türkmenler ödemek zorunda kalmıştır. Türkmenler Saddam Hüseyin tarafından cephelede kalkan olarak kullanılmış ve ön saflarda savaşmak zorunda bırakılmışlardır. Dahası yaşadıkları bölgelerden çeşitli bahanelerle çıkartılmışlardır. Boşalan köylerin bir kısmı yıkılmış bir kısma da Araplar yerleştirilmişlerdir. Tamamını Türkmen halkının oluşturduğu, Kerkük yakınlarındaki Bılava köyü askeri havaalanı yapılacağı gerekçesiyle boşaltılmıştır. Badava, Topzava, Kümbetler, Yayçı ve Tokmaklı köylerinde yaşayan Türkmenler, kendilerin hiçbir tazminat ödemeksizin topraklarından sürülmüştür. Nüfusun tamamı Türkmenlerden oluşan Beşir'de de yüze yakın Türkmen genci idam edilmiş diğerleri de Ben-i Sılava'daki kamplara sürülmüştür. Irak hükümeti yeni bir otoban yapılacağını öne sürerek iki bine yakın evi yıktırmıştır. Milletlerarası bir tren istasyonu yapılacağı ilan edilerek Tisin mahallesinde, Türkmen mimari özelliğini taşıyan 500 tarihi ev yıktırılmıştır. Çünkü daha önceden mülk edinme hakları ellerinden alınmış olan Türkmenler, alım gücüne sahip olabilseler de yeni ev edinemiyorlardı (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.103). Irak'ta Baas partisine üye olmayan herkes hedef haline gelmiştir. Savaş öncesinde "Türkiye adına casusluk yaptıkları" gerekçesiyle idam edilen Türkler, savaş yıllarında "İran adına casusluk yaptıkları" gerekçesiyle darağacına gönderilmişlerdir (DEMİRCİ, 1991, s.41).

Saddam Hüseyin 1987 yılında, bir sayım kararı almıştır. Aslında bu sayım, 1970'de yapılmaya çalışılan ancak gerçekleştirilemeyen bir plebisit anlamı taşıyordu. Fakat bu uygulamada, sadece Arap ve Kürt olanların saptanabilmesi mümkün olabilecekti. Çünkü bu uygulamada Türkmenlerin kendi kimliklerini kullanmasına imkan vermeyen bir form hazırlanmıştı. Bu durum Türkmenlerin tepkisine yol açmıştı. 1988 yılına gelindiğinde de Türkmenler' e uygulanan baskılarda artan boyutlarda sürmekteydi. Musul bölgesindeki Türk ilçesi olan Telafer'de bir çok Türkmen aydını idam edilmişti Baas yönetiminin uyguladığı zulmün en bariz kanıtı ise idam edilenler arasında tek kadın olan Hatice Muhsin Al-i Vahap'ın da hamile olmasına rağmen idam edilmesiydi (HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 2000, s.104).

Irak ile İran arasında süren savaş Birleşmiş Milletlerin arabuluculuğu sayesinde Temmuz 1988'de sona ermiş ancak Türkmenlere yönelik asimilasyon politikaları devam etmiştir.

115. Körfez Savaşı Döneminde Irak Türkleri

Irak, İran'la arasında süren sekiz yıllık savaştan sonra bu seferde 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos'ta aldığı 661 sayılı kararla, Irakla her türlü ticareti yasaklamıştır. Irak, BM'nin uyarısına rağmen Kuveyt'ten geri çekilmeyince, ABD'nin önderliğindeki müttefik güçler, 1991 Ocak ayında saldırıya geçmişlerdir. Irak'ta hayat bir anda felç olmuş, halk büyük bir panik ve huzursuzluk yaşamıştır. Bir yandan savaş ve bir yandan uygulanan ambargo ile birlikte Irak zor duruma düşmüş ve Kuveyt'ten geri çekilmiştir. Böylece savaş sona ermiş fakat ambargo uygulaması ve Irak'ın ödemesi gereken savaş tazminatı, Irak halkını büsbütün sefaletin içine itmiştir. Bu arada ülkenin güneyinde ve kuzeyinde yönetim aleyhine ayaklanmalar çıkmıştır. Başta Kerkük olmak üzere, bütün Türk bölgelerindeki halk ise olayları tahriklere kapılmadan endişe ile izlemeye çalışmıştır. Ancak 18 Mart 1991'de Kerkük'te Baas yönetimine karşı kuzeyden gelen Kürtlerin başlattığı bir ayaklanma meydana gelmiştir. Silahlı Kürt militanlarının Baasçılar'a karşı giriştikleri bu saldırı, daha sonra Başçı ve Arap olanların evlerinin yağmalanmasına kadar varmıştır (SAATÇI, 2004, s.263-264).

Ayaklanmanın 27 Mart 1991 yılında kanlı bir şekilde bastırılmasından ve Tuzhurmatu, Tavuk ve Tazehurmatu'nun tahribata uğratılmasından sonra, Irak ordusu ve Cumhuriyet muhafızları güçleri Kerkük'ün kuzeybatısına ve 45 kilometre uzaklıktaki Altunköprü'ye girerek, Kerkük'ten ve öteki kasabalardan kaçmış olanları takiple şehirde hareket halindeki her canlıya ateş açmaya başlamışlardır. Ramazan ayının özelliğine de aldırmandan evlere baskın düzenleyen askeri güçler buldukları erkekleri belirli olmayan bir noktaya sevk etmeye başlamışlardır. Akabinde 28 Mart 1991 günü toplama kamplarına gönderilenlerden hiçbir haber alınmamış, hadiseden birkaç hafta sonra yüz kişiden fazla insanın cesetlerinin atılmış olduğu toplu mezarlara rastlanmıştır. Aralarında Altunköprü halkı olduğu gibi, Kerkük ve Tazehurmatu'dan hedefsiz bombardımanlardan kaçmış olan Türkmen vatandaşlarında bulunduğu yüziki ceset bulunmuştur (HÜR MÜZLÜ, 1994, s.68).

Saddam Hüseyin 2003 yılında devrilip ardından yakalanınca, Irak Türkmen Cephesi'nin Saddam Hüseyin'den davacı olduğu açıklanmıştır. Saddam'ın yargılanma sürecinde Irak Türkmen Cephesi (ITC)'de müdahil olmaya ve Altunköprü katliamıyla ilgili belgeleri ve delilleri mahkemeye sunmaya karar vermiştir (ŞİMŞİR, 2004, s.208).

Körfez Savaşından sonra BM, Irak'ta 36. paralelin kuzeyinde uçuşa kapalı bir güvenlik bölgesi oluşturmuştur. Güvenlik bölgesi Türkmenlerin yaşadığı bölgeleri ikiye bölmüş bir kısmı 36. paralelin kuzeyinde bir kısmı da güneyinde kalmıştır. 36. paralelin üstünde yaşamaya çalışan Türkmenler bu seferde Irak'ın kuzeyinde de facto olarak bulunan bir yönetim altında zulüm görmeye başlamışlardır. Kuzey Irak'ın başşehri haline getirilmek istenen Erbil ve çevresinden Türkmenleri atmak için Barzani, Irak yönetimi ile işbirliği yaparak Irak ordusunu 31 Ağustos 1996'da Erbil'e davet etmiştir. Barzani, Türkmen partilerine ait kuruluşlarda görev yapan 34 kişiyi yakalatarak Irak tarafına teslim etmiştir. 8 Mayıs 2000 günü, Türkmen Cephesi ile KDP arasında görüşmelerin yapıldığı sırada, KDP'liler Türkmen Talebe Birliği binasını işgal edip, binanın koruma görevlilerini tutuklayarak işkence yapmışlardır (SAATÇI, 2004, 275).

116. ABD İşgali Döneminde Irak Türkleri

Irak'ın işgali öncesinde Irak'lı muhalif gruplar, dört ayrı yerde, dört ayrı toplantı yapmışlardır. Bu gruplar, Ağustos 2002'de Washington'da, 14–16 Aralık 2002'de Londra'da, 26 Şubat–1 Mart 2003'de Irak'ın Selahaadin şehrinde ve 19 Mart 2003'te Ankara'da toplanmışlardır. Muhaliflerin 14–16 Aralık 2002'de yaptıkları Londra konferansında “Irak'ın kurtarılması ve demokrasinin kurulması” sloganı adı altında toplandıklarını belirten siyasi bir bildiri kabul edilmiştir (ŞİMŞİR, 2004, s.248–249).

Bundan sonraki Irak'lı muhaliflerin toplantısı, Irak'ın Selahhadin şehrinde, 26 Şubat- 1 Mart 2003'de, tam 1 Mart tezkeresi arifesinde, yani Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de Irak'a girmesinin beklendiği ve Irak'a karşı kuzeyden bir cephe açılmasının düşünüldüğü bir sırada yapılmıştır. Toplantıdan Saddam Hüseyin sonrası yeni Irak'ın oluşturulması için kararlar çıkmıştır. Federalizm görüşünü benimseyen Kürtler ve öteki muhalifler, altı kişiden oluşan bir Başkanlık Konseyi kurmaya karar vermiş ancak konseye hiçbir Türkmen alınmamıştır. İlk etapta altı kişiden oluşturulan Başkanlık Konseyine IKDP lideri Mesut

Barzani, KYB lideri Celal Talabani, Irak Ulusal Kongresi Başkanı Ahmet Çelebi, Sünnilerin temsilcisi olarak Adnan Paçacı, Şiiilerin temsilcisi olarak İyad Allavi ile Irak İslam Yüksek Devrim Komitesi Yardımcısı Abdülaziz El Hakimi seçilmiştir. Türkmenlere ve Asurilere konseyde yer verilmemesi sonuç bildirgesinin oluşturulamamasına yol açmıştır. Türkmenler ve Asuriler konseye girebilmek için uzun süre uğraşılsarsa da olumlu bir sonuç alamamış, sadece Türkmenlere sizin haklarımız güvenceye alınacak sözü verilmiştir. Sonuç bildirgesi 1 Mart Tezkeresinden önce yayınlanmış ve Türkmenler Başkanlık Konseyinden dışlanmışır. TBMM’de 1 Mart Tezkeresinin reddedilmesiyle birlikte Irak’ta, Türkmenlere karşı Kürtler çeşitli şiddet eylemlerine başlamışlardır. ABD’nin taleplerini reddeden Türkiye ve Türklere karşı çirkin ve hasmane bir kampanya başlatılmışır. Erbil’de ve Süleymaniye’de Türkiye’yi protesto yürüyüşleri yapılmış ve Türkiye aleyhine sloganlar atılmaya başlanmışır. Kuzey Irak’ta yaratılan bu gergin hava içinde silahlı Kürt grupların Türkmenlere karşı geçmişte yaptıkları gibi saldırılarından endişelenen Irak Türkmen Cephesi destek için ABD’ye ve BM’ye başvurarak Türkmenler için güvence istemiştir. Iraklı muhalif gruplar savaştan önceki son toplantılarını 19 Mart 2003’te Ankara’da, ikinci Tezkere konusunun tartışıldığı günlerde ve tam savaş arifesinde yapmışır. Türkiye ve ABD temsilcilerinin de katıldıkları toplantı sonunda Saddam karşıtı Irak’lı gruplar ortak bildiri ve deklarasyon yayımlamış ve “ Irak’ın toprak bütünlüğü, ulusal birliği, bağımsızlığı ve egemenliğinin korunacağı” güvencesini vermişlerdir. Ayrıca ortak bildiride “ Irak’ın kurucu halklarının Araplar, Kürtler, Türkmenler, Asuriler ve Keldaniler olduğunu” ifade ederek, tüm bu kurucu ulusların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınacağını vurgulamışlardır. Muhaliflerin ortak bildiride uzlaşma sağlamalarına karşın, Türkmenlerin Başkanlık Konseyinde temsil edilmeleri konusu sonuçlandırılmamıştır (ŞİMŞİR, 2004, s.259–276).

Irak savaşı 20 Mart 2003’te başlamış ve 9 Nisan 2003’te Bağdat ele geçirilmiştir. Irak kuvvetlerinin çekilmesi üzerine ABD birliklerinin öncülüğünde, IKDP’ye bağlı peşmergeler Erbil’den Musul’a; IKYB’ye bağlı peşmergeler de Süleymaniye’den Kerkük’e yürümüşler ve 9 Nisan’ı 10 Nisan’a bağlayan gece peşmergeler, Irak askerlerinin terk ettiği Kerkük’e girmişlerdir. Süleymaniye’den gelen ve IKYB’ye bağlı Kürt peşmergeler önce Kerkük’ün nüfus ve Tapu dairelerine saldırmışlar ve buradaki belgeleri imha etmişlerdir. KDP peşmergeleri bu seferde 11 Nisan 2003’te ABD’nin öncülüğünde Musul’u ele geçirmişlerdir. Kerkük’te olduğu gibi Musul’da talan edilmiştir. 12 Nisan günü Kerkük’ün

7'şer kişilik Türkmen, Arap ve Kürt temsilcilerinden oluşan 21 kişilik bir komite tarafından yönetilmesine karar verilmiştir. Kerkük kent meclisinde ilk başta Türkmenlere yer verilmiş fakat daha sonra Türkmenlere ayrılan yerler kukla Türkmen partilerin itirazı neticesinde ellerinden alınarak tek kişi ile temsil edilmelerine izin verilmiştir (HASAN-ŞÜKÜR, 2004, ss.20). Kerkük'te olaylar tekrar tırmanmaya başlamış, 13 Nisan günü Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği silahlı bir grup tarafından yağmalanmak istenerek, Türkmenlere karşı silahlı saldırıya girişilmiştir. Bu silahlı saldırı sonucu 12 yaşındaki bir Türkmen çocuğu başından vurularak öldürülmüştür. Kürtler, 2003 Nisan sonlarına doğru Türkmen şehirlerindeki Türk adlarını değiştirmeye başlamış ve Kuzey Irak'taki Türk varlığını silmeye yönelik olarak Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Altunköprü'nün adını Nahreyn Kalesi olarak değiştirmişlerdir. Türkmenlerin şikayeti üzerine ABD askerleri Altunköprü kasabasını silahlı Kürt peşmergelerden arındırmıştır. Mayıs başında ise Türkmenler bu seferde "Kürtçe" baskısıyla karşılaşmışlardır. Peşmergeler, Türkmen öğretmenleri tehdit ederek dersleri Kürtçe vermeye zorladıkları bildirilmiştir.

13 Temmuz 2003'te 25 kişilik bir Irak Geçici Yönetim Konseyi kurulmuş fakat burada da etnik bakımdan Irak'taki üçüncü büyük kesim olan Türkmenlere gereken yer verilmemiştir. Irak Geçici Hükümet Konseyinde, Şiiler 14, Kürtler 5, Sünniler 4, Asuriler 1 ve Türkmenlerde sadece 1 üye (Songül Çabuk) ile temsil edilmişlerdir. Amerikanın desteğini alan Kürt grupların Türkmenlere karşı tavrı sertleşmeye başlamıştır. KYB peşmergeleri tarafından 22 Ağustos 2003'te Türkmenlere ait Tuzhurmatu'daki anıtlar tahrip edilmiştir. Türkmenler bu duruma karşı bir gösteri düzenlemiş ancak gösteri sırasında silahlı peşmergelerin ateş açması sonucu yedi Türkmen hayatını kaybetmiştir. Türkmenler Ağustos 2003'te başka bir saldırıya daha maruz kalmışlardır. Polis kıyafetindeki KYB peşmergelerinin açtıkları ateş sonucunda üç Türkmen hayatını kaybetmiştir (ŞİMŞİR, 2004, s.293-327). Ne yazık ki tüm bu olanlara Amerika seyirci kalmıştır.

Irak işgalinden sonra 8 Mart 2004'te Geçiş Dönemi Yönetim Yasası hazırlanmış ve daha sonra yürürlüğe girmiştir. Anayasa hazırlanma sürecinde Türkmenlerin idari, kültürel ve siyasi haklarının güvence altına alınacağı taahhüt edilmesine rağmen yasada bu yönde hükümler pek yer almamıştır. Yasanın 9.maddesinde Türkmenlerin kültürel hakları çerçevesinde ana dilde eğitim hakları güvence altına alınmıştır. Bunun dışında kültürel ve

siyasi haklar bakımından geçmişteki yasalardan farklı bir yenilik olmamıştır. Geçiş yasasında Türkmenlerin ulusal meclisteki temsil haklarına da değinilmiştir. Türkmenlerin, Asurilerin, ve diğer azınlıkların adil bir şekilde temsil edilmeleri taahhüt edilmiştir. Ancak Türkmenlerin temsil oranı hakkında açık bir ifadeye yer verilmemiştir. Yasa Türkmenlerin hükümetteki temsil meselesini göz ardı etmiştir. Bunun yanında yasa, Türkmenlerin Irak'ta Şiiler, Sünniler ve Kürtler gibi kendilerine özel bir bölge oluşturmalarına izin vermemiştir. Çünkü Türkmenlerin en yoğun olduğu Kerkük, iller arası bölge oluşturma mekanizmasının dışında bırakılmıştır (HASAN-ERKMEN, 2005, ss.47).

Irak Geçiş Dönemi Yönetim Yasası gereğince 30 Ocak 2005'te seçimler yapılmıştır. Bu seçime Türkmenler, Irak Türkmen Cephesi altında katılmışlardır. Fakat iki Şii Türkmen partisi olan Türkmen İslami Birliği ve Vefa Hareketi "Şii İttifakı"na katılmışlardır. Bunun yanında kukla Türkmen Partileri de "Kürt İttifakı"nın yanında yer almışlardır (ŞÜKÜR-HASAN, 2005, s.38).

Seçimlere, Türkmenlerin katılımı düşük olmuştur. Fakat bu durumun seçimlerde bir takım usulsüzlüklerin yapılması ve can güvenliği gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Türkmenlerin bulunduğu bölgelerde yeterli seçim oy pusulaları bulunamamıştır. Oy pusulalarında, belirleyicilik açısından önem taşıyan, Türkmen partilerin amblemlerine yer verilmemiştir. Peşmergeler Türkmenleri yıldırma için her şeyi yapmışlardır. Seçimden bir gün önce ve seçim günü Türkmen bölgelerinde yıldırma amaçlı şiddet olayları görülmüştür. Genel katılımın %59 olduğu Irak seçimlerinde Türkmenler, Irak genelinde yaklaşık 94.000 Kerkük il merkezinde ise yaklaşık olarak 74.000 oy almışlardır. Oysa sadece Telafer şehrinde 400.000'den fazla Türkmen yaşamaktadır ve bunların yarısı da seçmendir. Kerkük Vilayeti İl Genel Meclisinde toplam 41 üyesinin 26'sını peşmergeler kazanmış Türkmenler ise sadece 6 üyelik kazanabilmişlerdir. Seçim Komisyonu'nun verdiği bilgilere göre, Ninova ve Musul'da 330 seçim merkezinden sadece 93'ü açılmıştır. Musul'a bağlı Batala'da, tek bir seçim merkezi bile açılmamış, böylece yaklaşık 15 bin seçmen oy kullanamamıştır (TAŞKIRAN, 2005, s.65-66).

Başka yerlerde de seçim merkezleri silahlı kişilerce basılmış ve yağmalanmıştır. Komisyon, Musul'dan gelen oyların yaklaşık yüzde 10'unda manipülasyon yapıldığını tespit etmiştir. Bunun da ötesinde, silahlı kişiler, sandık görevlilerini rüşvetle etkilemeye

çalışmışlardır. Kerkük'teki Türkmenlerin Başkanı Yaviş Ömer şöyle diyor: "Binlerce Kürdün sadece seçim için Kerkük'e getirildiğine dair kanıtlarımız var. Türkmenler kent halkının yaklaşık yarısını oluşturuyorlar. Kürtler, tüm hilelere başvurarak, Kerkük'ün sadece bir Kürt kenti olmasına çalışıyorlar. Bu şekilde petrolden elde edilecek gelirle Irak'tan ayrılacaklar. Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Havi Yah kentinde 90 bin kayıtlı seçmen olmasına karşılık sadece 30 bin seçmenin oy pusulası var. 200 bin Türkmenin yaşadığı Telafer kentinde ise seçim yapılmamış. Zira seçim sandığıyla seçim görevlileri buraya hiç gelmemiştir (www.bsyegm.gov.tr. 22 Aralık 2009)

Sonuç olarak Türkmenler, seçimlerde nüfuslarıyla orantılı bir oy alamamış ve bu durum onların Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde de aktif bir rol oynamalarına da engel olmuştur. Fakat bu durum özellikle "federal bir yapıya" gidildiği takdirde Türkmenlerin çoğunlukta oldukları yerlerde bir bölge oluşturmalarına engel olabilecektir ki zaten Irak'ta, özellikle Kerkük'teki varlıkları yok sayılmaya çalışan Türklerin Telaferdeki varlıkları da düzenlenen bir takım operasyonlarla yok edilmeye çalışılmaktadır. Böylece petrol varlığı şu an için Irak halkının geneline ait sayılan ve ileride her grubun nüfusu oranında pay alabileceği düşünülen Kerkük'teki petrol yataklarında da Kürtler tek söz sahibi olan grup olmaya çalışmaktadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNGİLİZ MANDASINDAN 1958 İHTİLALİNE İRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Bundan önceki kısımda da belirtildiği gibi Irak 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Irak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra müttefiklerin işgaline uğramıştır. 25 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da alınan bir kararla da Irak İngiltere'nin Manda Yönetimi altına verilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye Irak ilişkilerinin ana konusu Musul sorunu olmuştur. Irak'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra, Türkiye Irak ilişkileri ılımlı seyretmeye başlamış ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sırasında Türkiye ve Irak Sadabad Paktı adı verilen bir oluşum içine girmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından değişen sistem içerisinde Ortadoğu da bir savunma ittifakı olan Bağdat Paktı, yine Türkiye ve Irak ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın bu bölümünde 1958 Darbesi öncesi, yani Irak'ta İngiliz Mandası Yönetimi ve 1932 yılında Irak'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki Monarşi döneminde Türkiye – Irak ilişkilerini ele alacağız.

Osmanlı sonrası Arap dünyasının sınırlarını çizen İngiliz yetkililer, yeni Irak devletine sıra geldiğinde çok keyfi davranmışlardı. Osmanlılar Mezopotamya'yı üç ayrı ve çok farklı bir vilayet olarak yönetmişlerdi. Kuzeyde dağlık Musul vilayeti ekonomik olarak Anadolu'ya ve Büyük Suriye'ye bağlanmış; merkezi Bağdat vilayeti yerleşik tarımı destelemiş ve öncelikle İran ve güneybatıyla ticaret yapmıştı. Güney vilayetiye Basra Körfezi'ne ve Hindistan'la deniz aşırı ticarete yönelikti. Bu üç vilayet 1920'de İngiliz mandası altında Irak devletine dönüştüklerinde siyasal bir toplum tanımına girmiyordu. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve dini bakımdan en farklı Arap bölgeleriydi ve bunların zorla tek bir ülke halinde birleştirilmeleri bir millet yaratmada aşırı güçlükler doğurmaktaydı.

Araplar, nüfusun yaklaşık yüzde 80'ini oluşturmaktaysa da kesin dini çizgilerle bölünmüşlerdi. Arapların yarısından biraz fazlası Şii'ydiler ve komşu İran'ın ulemasıyla çok yakın ilişkileri vardı. Arap nüfusun geri kalanı Sünni'ydi. Sünniler sayıca azınlıktaysalar da İngilizler yeni devlette onların siyasal bakımdan önem kazanmalarını desteklemişlerdi. Yine bir anlaşmazlık potansiyeli toplam nüfusun yüzde 20'sini oluşturan kuzeydeki Kürt azınlığı. Kürtler Müslüman olmakla birlikte, kendi dil ve kültürleri olan ayrı bir etnik toplumdur. Irak'ın kuzeyi ile Türkiye ve İran'ın kendilerine komşu bölgelerini atalarının yurdu olarak kabul ediyorlar, kendi kültürel ve siyasal özerkliklerini korumak istiyorlardı. Kürtlerin yeni Irak devletinin merkezileştirme çabalarına direnmeleri ve çoğunlukla asimile olmak istememeleri, modern Irak'ta kuruluşundan günümüze kadar devam eden bir çatışmayı şekillendirmiştir. Kuzeyde bir Asuri Hıristiyan azınlığın ve Bağdat'ta epey büyük bir Yahudi toplumunun bulunması da yeni devlette dini ve etnik gerilim ihtimaline katkıda bulunmaktaydı.

Irak sınırlarını çizen İngiliz yetkililer, bu tür gerilim potansiyeli yaratmanın yanı sıra yeni devletin Basra Körfezi'ne ulaşma imkanını da kısıtlamışlardı. Büyük kısmı liman olarak kullanılması imkansız 58 kilometrelik kıyısı ile Irak'ın komşusu Kuveyt'in coğrafi bakımdan çok daha uygun kıyılarına göz dikmesi için sebebi vardı. İki devlet arasındaki sınır 1930'lardan başlayarak bir sürtüşme kaynağı olmuş ve Irak'ın 1990'da Kuveyt'i ilhakı sonucunu yaratmıştır (CLEVELAND, 2008, s.65).

Irak topraklarında Osmanlı varlığı sadece büyük şehirlerle sınırlı kaldığından, kırsal kesimin büyük kısmı hükümet müdahalesine alışık olmayan aşiret konfederasyonunun hakimiyetindeydi. Irak'ın farklı ve çoğunlukla özerk sakinlerini bir devlet içine sokmaktaki güçlükler 1920 Haziran ayında Fırat boyundaki aşiretlerin ayaklanmasıyla ortaya çıktı. Aylarca süren ayaklanma İngiltere'ye ve İngiltere'nin adem-i merkeziyetçi Osmanlı sistemi yerine merkeziyetçi devlet yapısı getirme çabalarına karşı yerel çaplı bir isyandı. İsyan bilinçli bir milliyetçi hareket olmamakla birlikte İngiltere aleyhtarı duygulardan esinlenmişti ve Irak milli mitolojisinde yeni devletin yabancı idaresini reddetmesinin ilk sembolü olarak yer aldı. İngilizler sonunda isyanı bastırdılar, ama yaklaşık 10 bin Iraklı ve 450 İngiliz askeri ölmüş ve 40 milyon sterlin harcanmıştı. Savaşta bıkmış olan İngiliz kamuoyu ve tükenmiş durumdaki İngiliz hazinesi, Londra'yı bir daha böyle masraflara girmemesi gerektiğine ikna etmişti.

İngiliz politikacılarının konusu, artık ülkedeki İngiltere çıkarlarının her an patlayacak bir nüfusu doğrudan doğruya idare masrafına ve sıkıntısına girmeden nasıl garanti edileceğiydi. Bu çıkarlar genel olarak Hindistan'la ulaşım güvenliği ile Irak ve İran petrol yataklarının korunması idi. Çözüm, Irak'la bir antlaşma temeli üzerinde uzlaşmak ve Irak hükümetine mümkün olduğunca çok sorumluluk bırakarak masrafları azaltmaktı. İngilizler bu politikayı yürütmek için kendilerinin birlikte çalışabilecekleri ve Irak nüfusunun geniş kesimi tarafından kabul edilebilecek bir hükümdar aramaya başladılar.

Seçtikleri kişi, Arap İsyanı'nın komutanı, Şerif Hüseyin'in oğlu ve kısa süre önce parçalanmış olan Suriye krallığının hükümdarı Emir Faysal'dı. İngiltere Faysal'ı seçerken, kısmen savaştan sonra Hüseyin ve ailesini terkten doğan suçluluk duygusuyla hareket etmiş olabilir (CLEVELAND, 2008. s.66). Ancak Faysal'ın ılımlı olacağına ve uluslararası ün kazanmış bir Arap olmasının Irak içinde iyi karşılanacağına da inanıyorlardı. Faysal ülkeye 1921'de getirilmiştir. Hükümet sistemi, eğitim, milli savunma ya da bir milletin tanımlandığı ve yönetildiği kurumların hiçbiri yoktu. Faysal sadece ismen Iraklı olan bir halklar karışımını devlete dönüştürmek gibi çok güç bir işi üstlenmiştir.

1925 anayasasında hükümet şekli, Irak'ı seçimle gelmiş çift meclisli yasama organı olan ve veraset yoluyla geçen meşruti monarşi olarak tanımlanmıştı. Anayasaya göre, devlet dini İslam'dı ve şeriat mahkemeleri hem Sünniler hem Şiiiler adına bireysel ve vakıflar alanına giriyordu. Diğer temel kurumlar da kısa zamanda kuruldu. Devlet otoritesinin hem milli sembolü hem de temel aracı olan Irak ordusu 1921'de kurulmuştur. İngilizler tarafından ilk başta 7.500 kişiyle sınırlı tutulan ordu 1932'deki bağımsızlıktan sonra genişletildi ve 1930'ların sonunda 26 bini bulmuştur. Hem milli kimlik duygusunu geliştirmek hem de devlet memuru yetiştirmek için Irak'ın acil ihtiyaçlarından biri de bir devlet okulları sistemi kurmaktı. Osmanlılar döneminde Irak'ın eğitim altyapısı Suriye'ninkinden azdı; 1920'de ortaokulların öğrenci sayısı sadece 200'dü. Faysal bu durumu düzeltmek için eski Osmanlı bürokrati Satı el-Husri'yi 1921'de eğitim genel müdürlüğüne getirdi. El-Husri'nin enerjik yönetimi altında hemen bir laik okul sistemi kuruldu. 1930 yılına gelindiğinde ilkokul öğrencileri iki katına çıkmıştı, ortaokul öğrencileri de 2 bini bulmuştu. El-Husri, müfredatı da yurtseverliği ve milli kültürü geliştirecek şekilde düzenlemişti (CLEVELAND, 2008, s.68).

Kralın rejiminin, merkezi bir kontrol sağlayabilmek için İngiliz kara ve hava güçlerinin sürekli desteğine ihtiyacı varsa da, İngilizlerin kucağından kopmaya ve yerel halkla bağlarını sıkılaştırmaya da ihtiyacı vardı. İngiltere, Faysal'ın durumunun hassasiyetini anladığından manda şartlarında değişiklik yaparak, Irak'a iç işlerinin yönetilmesinde daha fazla özerklik tanıdı. Bu, ilki 1922'de ve sonuncusu 1930'da imzalanan anlaşmalarla yapıldı. 1930 anlaşması hükümlerine göre, Irak iki yıl içinde tam bağımsız olacaktı, İngiltere de Mısır'daki gibi askeri ve güvenlik imtiyazlarını koruyacaktı. Böylece savaş durumunda İngiltere Irak'ın yardımına gelecekti ve Irak da savunması için gereken bütün iletişim kurumlarını İngiltere'nin kullanmasına izin verecekti. Yine anlaşmaya göre, yurtdışında eğitim görecektir Iraklı askeri personelin İngiltere'de eğitim görmelerini, Irak'taki bütün askeri eğitimcilerin İngiliz olmasını ve Irak ordusunun silahlarının sadece İngiltere'den alınmasını hükme bağlayarak İngiltere, Irak silahlı kuvvetlerin genişlemesini kontrol altında tutacaktı. İngiltere'ye ülkede iki de hava üssü bulundurma hakkı verilmişti. Irak 1932'de resmen bağımsız oldu ve Milletler Cemiyeti'ne kabul edildi. Osmanlı halef devletlerinden en az hazırlıklı olanı, egemenliği uluslararası düzeyde kabul gören ilk devlet olmuştu.

İngiltere'nin Irak'a karşı tutumunu etkileyen bir şey de, uluslararası ilişkilerdeki çok önemli yeni bir unsurun varlığıydı: petrol kaynaklarının denetimi rekabeti. Avrupa'nın 19. yüzyıl sonundaki sömürge arayışları, yerini 1920'de petrol imtiyazı arayışlarına bırakmıştı. Bu durum İngiliz politikasında bir çelişkiye yol açmıştı; İngiltere bir yandan Irak'ın bağımsızlığını özendiriyor, bir yandan da Faysal hükümetinden uygun petrol imtiyazı koparmaya çalışıyordu. Petrol haklarından gelecek paraya acil ihtiyacı olan Iraklılar istemeyerek de olsa İngiltere'nin baskısına boyun eğdiler ve 1925'te Irak Petroleum Company olacak şirketle yetmiş beş yıllık bir imtiyaz anlaşması imzaladılar. Anlaşmaya göre, Irak petrolün tonu başına belirli bir para alacaktı, ama şirkette ortak olamayacaktı. Kuzey Irak'ın zengin petrol yatakları 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar tam üretime geçirilmediği halde, bunların varlıkları ve İngiltere'nin kontrolü altında olmaları İngiliz-İrak ilişkilerinde sürekli bir huzursuzluk kaynağı olacaktı.

İngiltere'nin birbirinden tamamen farklı üç Osmanlı vilayetinden yarattığı istikrarsız devlet, her nasılsa bağımsız millet olmasının onuncu yılma varmıştı. Ancak Irak'ın çektiği sıkıntılar Avrupa hükümet kurumlarını etnik ve dini bakımdan bölünmüş bir topluma

yamamaya çalışmanın ve sonra da bu zorla uygulanan sistemin çalışması için başına bir hükümdar eklemenin sonuçlarını gösteriyordu. Faysal 1921'de Irak tahtına oturduğunda yeni vataniyle çok gevşek bağları vardı. Bölgeye yabancıydı ve krallığı halkın isteğiyle değil, yabancı bir işgalci olan İngiltere tarafından yaratılmıştı. Faysal, Irak çıkarlarıyla özdeşleşmenin önemini anlamıştı ve bunda da bir dereceye kadar başarılıydı. İngiltere'yi bağımsızlık vermeyi hızlandırmaya teşvik ederek krallığına sadakatini göstermiş ve halkın çoğunluğunu onların refahı adına çalışacağına inandırmıştı. Pek çok tarihçi Faysal'ın üzerindeki akıl almaz baskılara ustalıklı dayandığını yazmıştır. Ancak 1933'teki zamansız ölümü, ülkeyi onun deneyimli liderliğinden yoksun bırakmış ve monarşiyi Irak politikalarında bir unsur olmaktan uzaklaştırmıştır. Faysal'ın yerine geçen oğlu Gazi (1933–1939) Faysal'a göre daha az yetenekliydi.

Saraydan liderlik gelmeyince hükümete de daha önce sivil yönetim deneyimleri olmayan dar bir kişiler grubu hakim oldu. Bunlar Mısır, Suriye ve Filistin'deki karşıtlarından çok farklı bir politikacı grubuydu. 1921'den 1941'e kadar başbakanlığı aralarında on üç kere paylaşmış olan dört kişinin hepsi de 1880 ila 1888 yılları arasında Irak'ta doğmuşlar, hepsi de İstanbul'daki Harbiye'den mezun olmuşlar ve yine hepsi de 1918'den önce Arap İsyanında Faysal'a katılmışlardı ve yine dördü de alt sınıflardan geliyorlardı. İki kere başbakan olan ve 1930'larda siyasal etkisini gösteren beşinci kişi Yasin el-Haşimi (1884–1937) de Harbiye'yi bitirmişti. Onun diğer dördünden ayrıldığı nokta 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı saflarında çarpışmış ve tümgeneral rütbesine yükseltilmiş olmasıydı. Bu eski Osmanlı subaylarının İstanbul'daki eğitimlerinden gelen prestijleri, Faysal'dan ve İngilizlerden aldıkları destekle kendilerini hayatları boyunca Irak politikasına hakim olacak duruma getirmişti. Bunlardan en kalıcısı 1930'larda beş kere başbakan olan ve 1958'de krallık devrildiği zaman da aynı makamda bulunan Nuri el-Said'di (1888–1958). Bu bir grup seçkinin elinde güç birikmesi Irak politikasının önemli bir mezhep eğilimini göstermektedir. Yukarıda sözü edilenlerin hepsi ve Irak siyasal hayatına hakim olanların çoğu, Sünni Müslümanlardı. Irak'ın Arap nüfusunun çoğunluğu Şii'yse de, ülkenin olduğu yıllarda onlar iktidardan uzak tutulmuşlardı ve 2003'te ABD işgaline kadar siyasal yapıda gerektiği gibi temsil edilememişlerdi.

Eski Osmanlı subayları Irak'taki siyasal kariyerlerine aylıklı memurlar olarak başlamışlar ve görevlerinin sonunda zengin toprak sahipleri ve sanayi girişimcileri

olmuşlardır; kendilerini, siyasal güç sahibi olma beklentilerini ellerinden aldıkları köklü eşraf ailelerinin eşitleri olarak görürlerdi. Savaşın sonra Irak'a döndüklerinde taşıdıkları reform idealleri güç ve etkinlik kazanmalarıyla kaybolmuştu (BATATU, 1978, s.322).

Faysal'ın arabuluculuk becerileri yetersiz kalınca Irak'ın yeni doğan siyasal seçkinleri birbirlerine düştüler. Siyaset dejenere olup başbakanlığı elde etme iktidar mücadelesine dönüştü ve hükümetler nadiren iki üç aydan fazla ömürlü oldu. Eski subaylar mevcut toplumsal düzenin devam ettirilmesine bağlı olduklarından, bölünmelerinin sebebi ideolojik farklılıktan ziyade kişisel etkinlik kazanma hırsıydı. Aralarındaki fark, Irak'ın İngiltere'yle ilişkilerine karşı tutumlarıydı. Yasin el-Haşimi gibiler, ülkenin İngiliz silahlarına bağımlılığını sona erdirmeyi ve Arap birliğini güçlendirmede daha aktif olmasını istiyorlardı. Diğerleri ve en fazla da Nuri el-Said daha ılımlıydılar; İngiltere'ye borçlarını biliyorlar ve İngiliz müdahalesine sebebiyet verip yeni makamlarından yoksun kalmak istemiyorlardı.

Siyasetçiler arasındaki çatışma, çoğunun İngiltere'ye karşı iyimser tavrı ve siyasal güç üzerinde uyguladıkları sıkı tekel, Irak toplumunun geniş kesimlerini hoşnutsuzluğa itmekteydi. Muhalefetin ileri gelenleri kendilerini ve örgütlerini yeni Irak milletinin gerçek sembolleri olarak gören genç subaylardı. Milliyetçilik ve Pan- Arabizm duygularıyla dolu ordu liderleri, Irak'ın bağımsız bir millet olarak Ortadoğu'daki rolünü üstlenmesini istiyorlardı. Ordu ve kuzey komutanı General Bekir Sıtkı, 1933'te Asuri Hıristiyan cemaatini sistemli bir şekilde katlederek sözde milli çıkarları korumasıyla ünlenmişti. Asuri olayında kazandığı ün pek hoşuna giden General Sıtkı, 1936'da hükümeti deviren bir darbeyle orduyu Irak siyasal hayatına sokmuş oldu. Böylece başlayan askeri darbeler dalgası orduyu Irak politikasında belirleyici duruma getirdi. Ancak darbeler zaten büyük ölçüde istikrarsız olan siyasal hayatın sefaletini daha da arttırma dışında fazla bir şey değiştirmede. Her darbeden sonra Irak politikasına hakim olan sivillerden biri yeni hükümetin başına geçti. Bu eski politikacılar, subaylar arasındaki pek çok fraksiyondan biriyle ya da diğeriyle ittifak kurarak iktidarda kalmayı başarıyorlardı. Bu süreç içinde siyaset entrikaya dönüştü ve yapıcı bir yasama işlevi imkansızlaştı.

Kendini Irak milliyetçiliğinin koruyuculuğuna getirmiş olan ordu, topluma askeri niteliklerin yüceltilmesi duygusunu yerleştirdi, İngiltere 1939'da Adolf Hitler'in

Almanyasıyla savaşa hazırlanırken, siyasal açıdan istikrarsız Irak'ta faşist özentisi paramiliter gençlik hareketleri ve İngiltere aleyhtarları gösteriler başladı. İngiltere'nin bu anlaşmaya bağlı imparatorluğu, yaklaşan dünya savaşında ciddi bir sınava tabi tutulacaktı.

20. Musul Meselesi

Musul, Yukarı Mezopotamya'da, Dicle Nehri'nin batı kıyısında, antik Ninova kentinin kalıntıları karşısında kurulu bir yerleşim birimidir. Adı, kimi kaynaklara göre Anadolu ile Irak; İran ile de Suriye arasındaki yol kavşağında yer alması, kimilerine göre de nehrin çeşitli kollarının birleştikleri bir yerde kurulmuş olması nedeniyle, Arapça "el-Mevsilu" (ulaşılan, konaklanan yer, menzil) sözcüğünden gelmektedir. Ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmeyen kent, Emeviler ve Abbasiler zamanında Cezire Eyaleti'nin, Osmanlılar zamanında ise kendisiyle aynı adı taşıyan ve sınırları kabaca, Diyar-ı Rebi a'nın sınırlarıyla örtüşen vilayetin merkezi olmuştur (HONIGMAN, s.741).

Musul Basra Körfezinin bitiş noktasından başlayarak, güneydoğu – kuzeybatı yönünde uzanan bir alanı içine alan, Fırat-Dicle havzası ya da Mezopotamya adı verilen bölgenin önemli yerleşim yerlerinden biridir. Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bu toprak parçası, bugünkü Irak topraklarının yarısı kadardır. Bu havzanın yukarı ve aşağı kısımları birbirinden farklılıklar göstermektedir (SAATÇI, 1996, s.22). Bu havzanın yukarı kısmında güneye doğru uzanan ve El-Cezire olarak adlandırılan yüksekçe bir alan, Dicle ve Fırat vadilerini Anadolu'nun dağ eteklerinden ayırmaktadır. Kuzeyde Sincar dağları ile çevrili olan El-Cezire bölgesi, hafif dalgalı stepleri, küçük sıra dağları ve kapalı isare havzalarını kaplamaktadır. 38° ile 33° 20 kuzey paraleli ve 35° 30 ile 42° doğu meridyenleri arasında kalan bu alan, yaklaşık olarak 1.400.000 kilometre karedir. Kuzeybatıdan, güneydoğusuna yani Diyarbakır'dan Bağdat'a bu alanın uzunluğu 700 kilometredir (BAYATLI, 1999, s.1). Bu alan içinde Musul, 34° 15 ve 37° 15 kuzey meridyenleri arasında yer almaktadır (KODAL, 2005, s.34).

1920'lerin başında Musul vilayetinin nüfusu etnik ve dinsel bir mozaik görünümündeydi. Etnik olarak, vilayet toplam nüfusunun %55-60'ını Kürtler oluşturmaktaydı. Bu oran, Yezidiler de eklendiğinde %65'e ulaşmaktaydı. Türklerle

Arapların nüfus içindeki payları ayrı ayrı %10–15 düzeyindeydi. Hıristiyanlar %4–5, Yahudiler ise %1–2 oranında bir paya sahiptiler (KAYMAZ, 2003, s.29).

İlkçağda bölge kimi zaman Bail, Mitanni, Asur, Med ve Pers Krallıkları'nın egemenlikleri altına girmiş; kimi zaman da Yunanlılar ve Romalılar ile Persler arasında bir çatışma alanı olmuştur. Bölge, Halife Ömer zamanında, 641 yılında Arapların eline geçmiş ve dışarıdan getirilip yerleştirilen Araplarla nüfus yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır. Emevi Halifesi II. Mervan zamanında El-Cezire adıyla kurulan eyaletin merkezi haline getirilen Musul, bu tarihten sonra hızla gelişmiştir. Emevilerin yerine kurulan Abbasi Devleti Onuncu yüzyılda zayıflamış ve Musul sırasıyla Hamdani, Ukeyli ve Buyi adlı yerel hanedanlarca yönetilmiştir. Fakat gerçek iktidar, asker sınıfını oluşturan Türklerin elinde kalmıştır. Bu asker sınıfı, Büyük Selçukluların kısa süren egemenliklerine (1095–1127) son vererek, Atabeyler adıyla, 1232'ye dek Musul'u yönetmişlerdir. On üçüncü yüzyıldaki Moğol istilasından Musul da payını almıştır. İlhanlı Hükümdarı Hülagu tarafından 1261 tarihinde yağmalattırılan kent, bir daha asla eski gönenç düzeyine ulaşamamıştır. İlhanlı devletinin dağılmasından sonra Bağdat'ta egemen olan Celayir Hanedanı 1365'te Cezire'de yönetimi ele almıştır. On dördüncü yüzyılın sonu ile on beşinci yüzyılın başında bu kez Timur'un ordularınca istila edilen bölge, onun ölümünden sonra, önce Celayir Hanedanı'nı deviren Karakoyunluların, ardından da Akkoyunluların yönetimine geçmiştir. 1508'de Akkoyunlu egemenline son veren Şah İsmail tüm bölgeyi Safevi İmparatorluğu'na bağladıysa da, bu durum çok kısa sürmüştür. 1514'te Çaldıran Savaşı neticesinde tüm Doğu Anadolu ile birlikte Musul yöresi Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Musul'daki Osmanlı egemenliği 402 yıl sürmüştür. Çaldıran zaferinin hemen ardından 1515'te Diyarbakır Beylerbeyliği kurulmuş; Musul ve çevresi de bu yeni yönetsel yapı içinde yer almıştır. 1533'te Erzurum, 1535'te Bağdat ve Musul, 1548'de ise Van, Diyarbakır'dan ayrılarak bağımsız eyaletler haline getirilmiştir. On sekizinci yüzyıl başında Kerkük, Erbil, Köysancak, Karaolan, Revandiz ve Harir sancakları Musul eyaletinden ayrılarak, Şehrizur adıyla merkezi Kerkük olan yeni bir eyalet haline getirilmiştir. 1850'de Musul, Bağdat Eyaleti'ne bağlı bir mutasarrıflık, 1867'de ise Şehrizur yine Bağdat eyaletine bağlı bir sancak düzeyine indirilmişlerdir. 1878'de Musul Eyaleti yeniden kurulmuş ve Şehrizur Sancağı da Musul'a bağlanmıştır (KARAL, 1988, s.331, 340).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Musul şehri, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde özellikle İngilizler ve Fransızlar şiddetli rekabete girişmişlerdir. 1916 Sykes – Picot Anlaşması ile bu bölge Fransızlara bırakılmıştır. 1920 Nisanındaki San Remo Konferansında Fransa, kendisini Ortadoğu’da desteklemesine karşılık burasını İngiltere’ye bırakmıştır (ARMAOĞLU, 2001, s.322). 20 yüzyılın başında bu mücadele Alman- İngiliz mücadelesine dönüşmüş ve İngiltere bu mücadeleyi de kazanmıştır. Yaklaşık dokuz yüz yıl Türk toprağı olan Musul, I. Dünya Savaşı’ndan güçlenerek çıkan İngiltere tarafından, hem Mondros Mütarekesi hükümlerine, hem de uluslararası savaş hukukuna aykırı bir şekilde işgal edilmiştir. İngiltere Lozan Konferansında, mütareke haberinin bölgeye geç ulaşmasından dolayı bölgenin Mondros Mütarekesi’nden sonra işgal edildiğı görüşünü savunmuştur (ARAFAT, 2009, s.212). Ortadoğu’daki petrolün paylaşımının I. Dünya savaşı’nın en önemli sebeplerinden biri olması nedeniyle İngiltere, işgalin ardından Musul’u elinde tutabilmek amacıyla her türlü diplomasi yöntemine başvurmuştur. Özellikle de bölgede çoğunluğu oluşturan Kürtleri, “Özerk Kürdistan” vaadiyle yanına çekmeye çalışmıştır (KODAL, 2005, s.427).

İngiliz Dış İşleri Bakanlığı’nın 1907 tarihinde hazırladığı raporda, bölgenin önemi vurgulanıyordu. Nitekim bu yolda faaliyete geçen İngiltere, Osmanlı Devleti’nin savaşın mağlupları arasında yer almasından istifade ederek, Musul-Kerkük bölgesi üzerinde hakimiyet kurmak için her yolu denemekten kaçınmamıştır (ÖKE, 1995, s. 67). Galip olmanın verdiği avantajları kullanarak, askeri açıdan durumunu sağlamlaştırdıktan sonra bölge halkına da kendini kabul ettirmenin yollarını arayan İngiltere, bölgenin etnik ve dini yapısının çeşitliliğini kullanıp, yüzyıllardır ciddi bir problem olmadan Musul ve civarını yöneten Osmanlı Devleti ile halkın arasını açarak hedefine ulaşmanın yollarını aramıştır. Bu çerçevede Türk olmayan Müslüman ve gayr-i Müslim unsurlar arasına ayrılık düşüncesi yerleştirmeye çalışmış; Türk olmayan unsurlara “milliyet”, Müslüman olmayanlara da “din” propagandası yapılarak, hemen hemen bin yıldır Türk toprağı olan bu bölge Osmanlı Devleti’nden koparılmaya çalışılmıştır. İngilizlerin bu propagandasından etkilenen halkın bir kısmı ile bazı menfaat sahipleri İngilizlerle işbirliğine girmişler ve tebaası oldukları Osmanlı Devleti’ne karşı mücadeleye başlamışlardır. Fakat bölgenin sağduyulu ve devlete sadık ahalesinin çoğunluğu bu oyuna gelmeyerek, Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşamak istediklerini bildirmişler, hatta kimi devletin kontrolü dışına dahi çıkararak, İngilizlere karşı silahlı mücadeleye girişmişlerdir.

Doğudan batıya akan Türk topluluklarının yerleştikleri Musul bölgesinde ayrıca Kürtler, Araplar, Süryaniler, Keldaniler, Yakubiler ve Ermeniler gibi çeşitli din ve milletlerden toplumlar da yaşamaktaydı. Bu toplumların din ve milliyet farklılıkları öne sürülerek Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmaları daha kolay olduğundan, İngilizler özellikle bu konu üzerinde durmuşlardır. Musul meselesinin kaynağı, batılı güçlerin Birinci Dünya Savaşı öncesi Irak üzerinde uyguladığı sömürge politikalarına dayanmaktadır. Bu çerçevede, savaş öncesinde İngiltere, Dicle ve Fırat üzerinde ulaştırma ve bölgede sulama imtiyazları ile petrolde hisse, Almanya ise Irak kara ulaştırması, Bağdat ve Basra limanlarının işletilmesi ile petrolde hisse şeklinde belirlenen imtiyazlar elde etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı dönemlerde İngiltere, bölgede izlediği siyasete bağlı olarak, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak, Arapları ayaklandırmak maksadıyla, Mekke Şerifi Hüseyin ile temasa geçmiştir. Uzun pazarlıklar sonunda İngiltere ile Hüseyin 1916 yılının Ocak ayında bir anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmaya göre Hüseyin, Türklere karşı savaş için 53 bütün güçlerini kendi komutası altında toplayacak, İngilizler de, onu insan, para ve silah bakımından destekleyeceklerdi. Ayrıca İngiltere, Hüseyin'in bütün Arap yarımadası ile bütün Suriye'ye ve Irak'ı içine alacak bağımsız bir devlet kurulması isteğini Lübnan hariç kabul etmiştir. Bunun neticesinde Şerif Hüseyin 1916 yılının Haziran ayında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, Ekim 1916'da da kendisini Arabistan Kralı ilan ederek, İngiliz Hükümeti tarafından hemen tanınmıştır.

İngiltere, Fransa ile 9-16 Mayıs 1916 tarihleri arasında Sykes-Picot Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre, Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi, Adana, Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktı. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'ye kalacaktı. Geri kalan topraklarda ise bir Arap devlet veya federasyonları kurulacaktı. Ancak, bu Arap Devleti'nin, Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransız, güneyi İngiliz nüfuz alanlarında bulunacaktı. Ayrıca, İskenderun serbest liman ve Filistin de uluslararası bölge kabul edilmişti (ARMAOĞLU, 2003, s.546). İngiltere, daha önce de Aralık 1915'te Necd Emiri, İbni Suud ile de bir antlaşma imzalamış, bu antlaşma ile Basra Körfezi'nin güney kıyılarında İbni Suud'un bağımsızlık ve egemenliğini tanımıştı. Ancak İbni Suud bu anlaşmadan sonra Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiş, fakat Basra Körfezi'nde İngiltere'yi rahat bırakarak, Irak işgalini kolaylaştırmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında San Remo'da toplanan müttefikler, 24 Nisan 1920'de Milletler Cemiyeti Yasası'nın 24 ncü maddesinin kendilerine tanıdığı mandaterlik haklarının kullanılması ve sınırları konularında anlaşmışlardır. Böylece Irak, İngiliz mandasına verilmiştir. 23 Ağustos 1921'de de Emir Faysal Irak krallığına getirilmiştir. Bu arada, Mondros Mütarekesi'nden sonra Milli Mücadele başlamış, Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmış, Mustafa Kemal'in gayretleri ile toplanan son Osmanlı Meclis'i Mebusan'ı 10 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi onaylamıştır. Bundan sonra, 23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milli'yi kabul ve ilan etmiştir. Böylece, Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk ordularının elinden bulunan ve Türklerin yaşadığı toprakların tümünün, kayıtsız şartsız yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının içinde kalması kabul edilmiş oldu. Türkmenlerin yaşadığı eski Musul vilayeti toprakları, 1918 Mondros Mütarekesi yapıldığı tarihte Türk ordusunun kontrolü altındaydı. 30 Ekim 1918'de Ali İhsan Paşa komutasında bulunan 6 ncı Ordu Musul'u kontrol altında tutmakta idi. Ancak İngilizlerin meşhur ve sinsî diplomatik oyunları yine devreye girerek, mütarekenin 7 nci Maddesi gereği bölgede bulunan Gayrimüslimleri koruma bahanesiyle Musul'a girmek istediler ve 3 Kasım 1918'de Musul işgal edildi. Türk ve İngiliz birlikleri Musul'da birlikte bulunmaya başlamışlardı. Aynı gün General Marshal'ın Bağdat'tan yazdığı mektubu getiren General Cabel, Ali İhsan Paşa ile görüşmesinde teslim meselesini konu edince, Ali İhsan Paşa sertleşerek; " teslim meselesini kesinlikle reddederim, ben intihar eder, kıtaları size teslim etmem" diyerek, konunun önemini ortaya koymuştu (Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri, 1993).

9 Kasım 1918 günü İstanbul'dan gelen emir doğrultusunda Ali İhsan Paşa, Musul'u terk ederek Nusaybin'e çekildi. 15 Kasım 1918'de de Musul tamamen boşaltıldı (Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri, 1993) TBMM Hükümeti Misak-ı Millî konusunda daha kuruluşunun ilk günlerinden itibaren gerekli duyarlılığı göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mayıs 1920 tarihinde mecliste yaptığı tarihi konuşmada; " Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki de birincisi olan, hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hududu millîmiz, İskenderun cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi ve Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hududu millîmiz budur dedik!" (ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ, 1993) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Öte yandan Musul şehrinde İngiliz işbirlikçileri ahalinin sert tepkisi ile karşılaşmış, gönderilen İngiliz valisi öldürülmüş, halk Türk Devletine müracaat ederek İngilizlere karşı silahlanmak istemiş ve

büyük bir hasretle Türk yönetiminin tekrar bölgeye hâkim olmasını beklediklerini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa 01 Şubat 1922 tarihli emriyle bölgeye Milis Yarbay Ali Şevik Özdemir Bey komutasındaki Türk birliğini göndermiştir (YÜCEER, 2003, ss.57–68). Özdemir Bey Müfrezesi, bölgede önemli muharebeler icra etmiş ve İngilizlere ağır kayıplar verdirmiştir. Özdemir Bey'in bölgeye gelişi halkı cesaretlendirmiş, Süleymaniye, Musul ve Kerkük halkı, bağlılıklarını bildirmek için vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamıştır. Bir seneden fazla süren Musul'daki Türk askeri harekatı, Lozan Konferansı devam ederken Musul'daki İngiliz ve Irak birlikleri 8 Nisan 1923'te biri Şeytan Boğazı, diğeri Zap Suyu vadisinden Serderya istikametinde olmak üzere iki koldan devam etmiştir. Bu vaziyet Özdemir Bey'i çok nazik bir konuma getirmiş ve 23 Nisan 1923 tarihinde İran topraklarına çekilmeye karar vermiştir (AKGÜL, 2003, s.51).

Kurtuluş Savaşı sırasında Musul ile ilgili meselelere fazla ağırlık verilememiş ve bu bölgenin akıbetinin tayini ancak Lozan Antlaşması'nda gerçekleşebilmiştir Musul sorunu, yani Türk-İrak sınırı sorunu, Lozan Konferansı öncesi Türk ve İngiliz temsilcilerince görüşülmüş, ancak bir sonuç alınamayınca 23 Ocak 1923 tarihli konferans oturumuna dahil edilmiştir (KOÇSOY, 1991, s.4). Lozan Konferansı'nda Türk- Irak sınırının çizilmesi meselesi görüşme konusu olduğu zaman, Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgeleri halkının büyük çoğunluğunun Türk olması nedeniyle, buraların Türkiye sınırları içine katılması gerektiği görüşünü ileri sürmüş ve Irak adına mandater devlet olarak İngiltere de buna itiraz etmiştir. İngiltere heyeti Türk heyetinin bu görüşüne karşılık, Musul'un Irak sınırları içinde kalması gerektiğini şu nedenlere dayandırmıştır: İngiltere'nin bölge halkına Türk yönetiminden kurtuluş vaadinde bulunması, bölgenin ekonomik olarak Anadolu'ya değil batıda Halep, güneyde Bağdat'a bağlı olması (ARAFAT, 2009, s.212). Bu şekilde, Lozan Konferansı'nın ilk dönem çalışmalarında Musul sorunu ile ilgili taraflar arasında gerçek bir uzlaşmaya varılamamıştır. Bunun üzerine ikinci dönem çalışmalarında, Lozan Antlaşmasınının 3. maddesinin 2. fıkrası ile bu meselenin çözümü, dokuz ay içinde bir sonuca ulaştırılmak üzere, Türk- İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır. Bu görüşmeler 19 Mayıs 1924'te İstanbul Konferansı ile başlamış ve 5 Hazirana kadar devam etmiştir. Taraflar Lozan'daki tutumlarında bir değişiklik yapmadıkları için bir uzlaşmaya varmak mümkün olmamıştır (ARMAOĞLU, 2001, s.322). Lozan Antlaşması 3. maddesi 2. fıkrada; "Türkiye ile Irak arasındaki hudut 9 ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında tayin edilecektir. Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilaf husule

gelmediği takdirde ihtilaf, Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne arz edilecektir.” denilmektedir (GÖNLÜBOL-SAR, 1996, s.64). Durum böyle olunca Milletler Cemiyeti 1924 Eylülünde meseleyi ele almıştır. Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgelerinde plebisit yapılmasını teklif ettiyse de, İngiltere buna yanaşmamıştır. İngiltere, bölge halkının hem cahil hem de büyük bir kısmının göçebe olduğunu iddia etmiş ve bölgede yaşayan Arap ve Kürt halklarının bir plebisitin yapılmasını talep etmediklerini savunarak bu öneriye karşı çıkmıştır (ARAFAT, 2009, s.213). Öte yandan Milletler Cemiyeti Musul meselesi hakkında inceleme yapıp, rapor vermek üzere bir komisyon teşkil etmiştir. Bu komisyon yaptıkları inceleme neticesinde raporunu Milletler Cemiyeti'ne 1925 Eylülünde sunmuştur. Rapor, Musul'un Irak'a katılması gerektiğini belirtmekte ve ayrıca Kürtlerin haklarının da garanti altına alınmasını tavsiye etmekteydi. Milletler Cemiyeti Konseyi raporu olduğu gibi aynen kabul etmiştir (ARMAOĞLU, 2001, s.322).

Bu Komisyon; Macaristan eski başkanı Kont Paul Teleki, İsveç'in Bükreş büyükelçisi De Wirsen ve Belçika Emekli Albayı A. Paulis'ten oluşmaktaydı. Komisyonun sunduğu raporda üç önemli tespit bulunmaktaydı: Musul halkının hiçbir tarafa katılmaksızın bağımsız kalmak istediği; Musul'un Irak'a bağlanması ve Irak'ın 25 yıl süre ile İngiliz mandası altına konulması; Türkiye ile Irak arasındaki sınır hattının Brüksel'de tespit edilen hat olması (FOSTER, 1989, s.234).

Milletler Cemiyeti'nin raporu kabul etmesi Türkiye'de tepkiyle karşılanmışsa da, 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında “Sınır ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Türk – Irak sınırı çizilmiştir. Bu antlaşma Musul'un kesin kaderini tayin eden anlaşma özelliği taşımasıyla önem kazanmaktadır. Görüldüğü üzere Türkiye bütün uğraşlarına rağmen Musul'u kaybetmiştir. Bu kararı tanımamasına karşın Türkiye için Musul'u diplomatik yollarla geri alma imkanı kalmamıştır. Geriye tek bir çare kalmıştı ve o da “savaş”tı. Ancak bu da o dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu durumda imkansızdı.

Irak hükümeti, Musul üzerindeki haklarından vazgeçen Türkiye'ye 25 yıl süreyle, petrolden alacağı gelirin %10'unu vermeyi kabul etmiştir. Daha sonra 1926 Anlaşması'na yapılan ek protokolde Türkiye, 500.000 İngiliz sterlini karşılığında bu hakkından vazgeçmiştir (ARAFAT, 2009, s.215).

Musul'un kaybedilmiş olması Türkiye için halen büyük bir sıkıntıdır. Zira bugün sayıları 3 milyona varan köklü bir Türk toplumunun milli sınırlar dışında kalmasına neden olan bu durum, Türk ekonomisinin değerli bir petrol kaynağından mahrum kalmasına da yol açmıştır (CEM, 1974, s.4). Dönemin mevcut durumu düşünüldüğünde Musul'un kaybedilmesi büyük hataların ürünü olarak adlandırılmamaktadır. Zira o dönemde, yaklaşık olarak dokuz yıllık savaşın ardından yeni kurulmuş, siyasi, ekonomik ve kültürel büyük alt yapı sıkıntıları olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir savaşı daha göze alamamış olması oldukça anlaşılabilir. Çünkü Türkiye Lozan'dan itibaren savaştan yana değil, barıştan yana bir dış politika takip etmiş, bir diğer deyişle Mustafa Kemal Atatürk'ün ifade ve davranışlarında kendisini bulan, hayalcilikten uzak, içinde bulunulan şartlara göre şekillenen ve sadece gerçeklere dayalı olan Türk dış politikası bir kez daha uygulamaya konulmuştur.

21. Sadabad Paktı

Kuruluşundan 1933 yılına kadar geçen sürede Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerinde en önemli yeri yukarıda da belirtildiği gibi Musul sorunu almıştır. Bu tarihten sonra Avrupa'da değişimci devletlerin yayılma hedefleri belirgin bir hal alınca, Türkiye Balkan Antantı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Dönemin faşist İtalya'sının 1934 yılından sonra Asya ve Avrupa'ya sarkma politikası, Türkiye'yi doğulu devletlere karşı tıpkı Balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye sevk etmiştir. Türkiye Balkan Antantının kurulmasına öncülük ederken Yunanistan'la sıkı bir işbirliği yapmıştır. Buna karşılık doğulu devletlerle aynı şekilde münasebet kurma teşebbüsünde bulunduğu en sıkı işbirliği yaptığı devlet İran olmuştur. İran Şahı Rıza Pehlevi, 1934 yılının Haziran ayında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretten sonra iki ülke arasında samimi münasebetler kurulmuştur. Öte yandan, Musul meselesinin halledilmesinden sonra Irak ile de normal ilişkiler kurulması mümkün olmuştur (GÖNLÜBOL-SAR, 1996, s.106).

1935 yılında dünyanın siyasi durumundaki gerginlik ve özellikle İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Ortadoğu'da artan güvenlik ihtiyacı karşısında, İran'ın teşebbüsüyle 2 Ekim 1935 yılında Cenevre'de, Türkiye, İran ve Irak arasında bir saldırılmazlık antlaşması parafe edilmiştir. Ancak bu antlaşmanın bir pakta dönüştürülmesi için imzacı devletlerin kendi aralarında hiçbir pürüz bulunmamalıydı. Bunun için de

öncelikle Irak ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığının çözülmesini beklemek gerekiyordu (CANATAN, 1996, s.59). Irak – İran sınır uyuşmazlığı 4 Temmuz 1937’de yapılan bir antlaşma ile çözüldükten sonra sıra artık paktın oluşturulmasına gelmişti. 4 Temmuz 1937’de parafe edilen bu sınır anlaşması sonucunda özellikle İran, Şatt-ül Arap bölgesinde yeni kazanç ve imtiyazlar ile yeni topraklar elde etmiştir. Böylece, Türkiye’nin; Irak, İran ve Afganistan’ın da yer almasını planladığı ve amaçladığı Doğu Savunma Paktının gerçekleşmesini önemli bir şekilde engelleyen Irak-İran arasındaki sınır sorunu ortadan kalkmıştı ve Doğu Savunma Paktının yolu açılmıştı (ARAFAT, 2009, s.217). Bu süre zarfında Türkiye, Doğulu devletlerle esasen samimi olan münasebetlerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan ve süresi bitmiş olan Dostluk Antlaşması, Nisan 1937’de karşılıklı notalarla iki yıl uzatılmıştır (GÖNLÜBOL-SAR, 1996, s.107).

Irak, İran, Afganistan ve Türkiye arasında Haziran 1937’de bir protokol imzalanmıştır. Protokolde yer alan önemli hususlar şöyledir:

- Arap ülkeleri uzak tutularak İran, Irak, Türkiye ve Afganistan arasında bir Doğu Antlaşmasının imzalanacaktır.
- Şatt-ül Arap’ın bir bölümü İran’a verilecek. Buna karşılık İran-İrak sınırlarının güvenliğini İran da abluka altında tutulan Irak’ın mallarının iadesini sağlayacaktır.
- Türkiye’de ayaklanan Kürtlere Irak ve İran tarafından silah yardımı yapılmayacaktır.
- Türk hükümeti Irak hükümetine diplomasi ve gerektiği takdirde de silah yardımı yapacaktır.
- Savaş zamanında Irak hükümeti, Musul bölgesini Türk hükümetinin kontrolü altına verecektir.
- Irak hükümeti Türkiye’nin güneye doğru topraklarını genişletme hareketi karşısında hiçbir müdahalede bulunmayacaktır (SANDER, 2005, s.108).

Sadabad Paktı, Irak, İran, Afganistan ve Türkiye’nin dışişleri bakanları arasında cereyan eden müzakerelerden sonra 3 Temmuz 1937 tarihinde dört taraflı bir pakt olarak imzalanmıştır. Böylece Türkiye, doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için

önemli olan bu bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiştir. Pakt, müzakerelerin geçtiği İran Şahının yazlık sarayı olan Sadabad Sarayı'nın adıyla anılmaktadır.

Bu pakt Balkan Paktı gibi bir ittifak olmayıp, Ortadoğu bölgesinde olası bir saldırganlık karşısında caydırıcı bir etki yapmak için bir dostluk ve dayanışma paktı şeklindeydi. Beş yıl için imzalanan paktın başlıca hükümlerini;

- Birbirlerinin iç işlerine karışmama,
- Ortak menfaatleri ilgilendiren mevzularda dayanışma içinde olunması,
- Saldırmazlık,
- Bir üçüncü devlete karşı birlikte saldırıya geçmeme,
- Birbirlerine karşı kışkırtma ve gizli örgütlere imkan bırakmama,
- 27 Ağustos 1928 tarihli Kellogg – Briand Paktı'na uyma, teşkil etmektedir (CANATAN, 1996, s.60).

Bu pakt 5 yıllık bir süre için imzalanmıştı. Ancak, taraflar bu sürenin sona ermesinden 6 ay önce Paktın fesih ihbarında bulunmadıkları takdirde Pakt otomatik olarak 5 yıl süre uzatılmış sayılacaktı (GÖNLÜBOL-SAR, 1996, s.108). Paktın imzalanmasından sonra Irak'ın önerisi üzerine Suudi Arabistan'ın pakta katılması, Türkiye tarafından reddedilmiştir (ARAFAT, 2009, s.220).

Anlaşma 25 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlk yürürlük devresi olan 5 seneden sonra, hiçbir akit devlet tarafından feshi ihtar edilmediğinden, anlaşma yasal olarak bugün halen yürürlükte (SOYSAL, 1965, s.262). Ancak pakt, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tamamıyla unutulmuştur. Zira İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede CENTO örgütünün kurulması, 1979 yılında Afganistan'da komünist bir rejimin iktidara gelmesi, 1980'lerin İran-İrak savaşı ve Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgalinden sonra Paktın herhangi bir değeri kalmamıştır.

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölmesi, Eylül 1939 tarihinde II. Dünya Savaşı'nın başlaması, bu savaşta İran'ın Rus ve İngiliz kuvvetleri tarafından işgali ve bunun sonucunda da Rıza Şah'ın saltanatı bırakması gibi sebeplerden dolayı Atatürk ve Rıza

Şah'ın Sadabad Paktı'ndan bekledikleri verim yani Ortadoğu ittifakı tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ve Irak ilişkilerindeki en önemli iki nokta Sadabad Paktı ve Musul Sorunudur. Ancak bunların dışında Türkiye ile Irak arasında bu dönemde şu anlaşmalar imzalanmıştır;

- Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı Arasında Yapılan İade-i Mücrimin Muahedenamesi (9 Ocak 1932).
- Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı Arasında Yapılan İkamet Mukavelesi (9 Ocak 1932).
- Türkiye Cumhuriyeti Irak Krallığı arasında Akdedilen Ticaret Muahedenamesi (10 Ocak 1932).
- Türkiye, İngiltere ve Irak Arasındaki Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması ve Uzatma Protokolü (8 Aralık 1936).

22. II. Dünya Savaşı Döneminde Irak- Türkiye İlişkileri ve Bağdat Paktı

II. Dünya Savaşı döneminde Irak'ta yönetim, Kral Naibi Prens Abdülilah ve İngiliz yanlısı Başbakan Nuri Sait Paşa'nın elinde olmuştur. İngiltere'den yana bir tutum sergileyen bu yönetim askeri çevreleri rahatsız etmiştir. Bundan dolayı askerler de yönetimi istifaya zorlamışlardır. Nuri Sait Paşa'nın istifasının ardından koalisyon hükümetleri işbaşına gelmiştir. Almanya'nın savaşın ilk dönemlerindeki başarıları ve İngiltere'nin durumundaki belirsizlikten yararlanan ve bir grup askerin desteğini arkasına alan, Alman yanlısı Başbakan Reşit Ali Al Qaylani İngiltere'ye Irak topraklarını kullandırmamış ve Basra'daki İngiliz askerlerinin de ülkeyi terk etmelerini istemiştir. İngilizler ise tam tersine Basra'daki üslere takviye kuvvet yollamışlardır. Buna karşılık olarak Irak ordusu 2 Mayıs 1941'de Bağdat yakınlarındaki bir İngiliz üssünü kuşatmıştır. Bunun üzerine iki tarafın güçleri arasında çatışma çıkmış ve Mayıs ayı sonunda Irak bu savaşı kaybetmiş ve Reşit Ali hükümeti devrilmiştir. Bundan sonra Reşit Ali Irak'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Hükümet tekrar Nuri Sait Paşa'ya devredilmiş, Irak bu noktada tekrar İngiltere'nin denetimine girmiştir (ARI, 2005, s.176).

Irak'ın savaş zamanında yaşadıkları, ÷lkede İngiltere'ye gösterilen yerel tepkilerin iki kutbunu gözler önüne sermektedir. Irak'ın yönetici seçkinlerinin güçlü bir kesimi, savaşı gerçek bağımsızlığa giden bir araç olarak görürken, köşe başlarını tutmuş politikacılardan oluşan ikinci bir grup da, kendi durumlarının İngiltere'yle bağları sürdürerek geliştirilebileceğine inanıyorlardı. Bu iç anlaşmazlığın sonucundaki 1941 İngiliz-Irak Savaşında seçkinler daha da bölündüler ve bu çatışmalar arkada, İngiltere'ye karşı süregelen bir nefret mirası bıraktı.

1939'da Avrupa savaşının başlangıcında Irak siyasal hayatı hala subaylar ve sivil politikacıların değişen koalisyonlarının kontrolü altındaydı. Askerlerin hükümette söz sahibi olmalarıyla monarşi dahil, devletin sivil kurumları zayıflatılmıştı. Kral Gazi 1939'da bir otomobil kazasında ölünce, yerine üç yaşındaki oğlu, II. Faysal adıyla tahta geçti. Çocuk, kral Haşimi ailesinden bir prens ve Nuri el-Said'in yakın siyasal müttefiki Abd÷lillah'ın naipliğine verildi. Sivil politikacıların en önde gelenlerinden olan Nuri, savaş başladığında beşinci hükümetinin başındaydı. Savaşın başlangıcında İngilizlerin kötü durumda olmalarına rağmen Nuri, Irak'ın uzun vadeli çıkarlarının İngilizlerle işbirliği yapmak ve Müttefik davasını desteklemek olacağını düşünüyordu. Ancak bu İngiliz yanlısı tutumu subaylar tarafından benimsenmeyince 1940'ta başbakanlıktan istifa etti.

Aynı yıl Dört Albaylar olarak bilinen yurtsever bir subaylar topluluğu siyasette yükseldi ve Irak'ın dış politikasını İngiltere yönünden çevirmeye karar verdi. Dört Albaylar, Irak milliyetçiliği ve Pan-Arabizm duygularıyla dolu olarak ve Almanların başarılarından etkilenerken Irak'ın tam bağımsızlığını ilan etmeyi kararlaştırdılar. 1 Nisan 1941'de bir darbeye Raşid Ali el-Geylani'yi başbakanlığa getirdiler. Raşid Ali (1892 doğumlu) Bağdat'ta eğitim görmüş bir avukattı ve daha önce üç defa başbakanlık yapmıştı. Milliyetçi biri olmasına rağmen aynı zamanda fırsatçılığıyla da ün salmıştı ve başbakanlığa darbeci subaylarla işbirliği yapmaya istekli olduğu için seçilmişti. Ancak Dört Albaylar'ın bir aracı olmakla birlikte, savaş yıllarında bağımsızlık elde etmeye çalışan bütün Arap devletleri içinde en sistemli girişim onunkiydi.

Raşid Ali'nin başbakanlığa getirilişinin üzerinden bir ay geçmeden İngiltere ile Irak savaşa girdiler. Krizi hızlandıran iki sebep bulunuyordu: Bunlardan birincisi, Raşid Ali'nin Mihver yanlısı hükümeti; ikincisi, 1930 İngiliz-İran anlaşmasının yorumu hakkında bir

anlaşmazlıktı. Kısacası, Irak gerçekten İngiltere'ye Basra Körfezi'nde bir ikmal üssü kurmayı reddedecek kadar egemenliğini kullanmaya sahip bağımsız bir devlet değildi. 1941'in ağır koşulları altında İngiltere, özellikle de Raşid Ali hükümetiyle, anlaşma dilinin incelikleri konusunda bir tartışmaya girme niyetinde olmadığından Basra'daki tesislerini genişletmeye devam etti. Dört Albaylar, 2 Mayıs 1941'de Irak ordusuna Bağdat yakınlarındaki İngiliz hava üssünü kuşatma emrini verdiler ve bu da İngiltere'yle eski mandasını savaş durumuna getirdi.

İngiltere Ortadoğu komutanlığı, hemen bir güç oluşturarak Filistin'den Ürdün Çölü yoluyla Irak'a gönderdi. 1941 Mayıs'ının sonunda Raşid Ali isyanı bastırılmıştı ve isyanın liderleri Bağdat'tan kaçmışlardı. İngiltere savaşın sonuna kadar Irak'ı askeri işgal altında tutarak, Iraklıların İngiltere'nin ülkelerine egemen bir devlet gibi değil de, bir imparatorluk sömürgesi gibi davrandıkları inancını pekiştirdi. İngiltere eski İngiliz yanlısı koalisyonu da yeniden işbaşına getirdi. Nuri el-Said ile naip, devlet üzerindeki hakimiyetlerini sağlamlaştırdılar. Nuri iki savaş zamanı kabinesine başkanlık etti ve siyasal rakiplerini ezdi. İsyanın liderlerinin ülkeye getirilip idam edilmelerini sağladı ve Raşid Ali'yi sürgünde kalmaya zorladı. Nuri ile naip Abdülilah, 1958'e kadar Irak politikasına hakim olacaklarsa da, ikisi de İngiliz işgalinin ardından iktidara geldikleri için lekelenmişlerdi ve milliyetçiliğin düşmanları olarak kabul ediliyorlardı. Bu bakımdan konumları, 4 Eylül Olayı'ndan sonra Mısır'da Vefed Partisi'nin durumuna benzemekteydi.

II. Dünya Savaşı genelinde Raşid Ali isyanı çok küçük bir olayda, Irak tarihinin önemli bir olayıydı ve İngiltere'nin Irak'ın işlerine müdahalesinin sürmesi karşısında sivil ve askeri kesimin düş kırıklığının ölçüsünü yansıtmaktaydı. İngilizlerin ülkeyi 1941'den 1945'e kadar tekrar işgal etmeleri bu duyguları arttırdı, Raşid Ali ile onun adıyla ilişkilendirilen harekete daha bir çekicilik kazandırdı. 1958'de Nuri ile naibi deviren genç subaylar, sadece 1941'in yarım kalmış işini tamamladıklarını iddia edeceklerdi (MARR, 1985, s.86).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından dünya yeni bir sisteme bürünmüştür. Bu sistemde iki süper güç, ABD ve SSCB dünya siyasetine egemen olmuşlardır. 1990'da SSCB'nin dağılmasıyla sona erecek olan bu yeni döneme Soğuk Savaş Dönemi adı

verilmektedir. II. Dünya savaşı'nın ardından değişen dengelerde, Ortadoğu bölgesi için yeni güvenlik ve işbirliği anlayışları egemen olmuştur.

Savaşın sonrasında Türkiye'de de önemli değişiklikler olmuş, çok partili sisteme geçilmiştir. SSCB'nin 1925 Antlaşmasını feshi, Boğazlarda üs kurma isteği ve Doğu Anadolu'daki bazı vilayetleri talep etmesi, Türkiye'yi güvenlik konusunda endişeye sev etmiştir. Bunun neticesinde Türkiye Batıya yönelmiş ve ABD ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Batı dünyası ve ABD'de SSCB'nin Ortadoğu'ya girmesini engellemek ve bölgede kendi konumunu güçlendirmek için Türkiye'yle yakınlaşma yönünde bir politika izlemeye başlamıştır. SSCB'nin bölgedeki etkinliği Irak tarafından da tehlike olarak algılanmış ve Mısır'la Arap liderliği için giriştiği mücadele sonucu Irak biraz daha Batıya yakınlaşmıştır. Bu da Irak ile Türkiye arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiş ve Eylül 1945'te Kral Naibi Abdülilah ile Nuri Sait Paşa'nın başkanlığında bir heyet Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 25 Mart 1946'da iki ülke arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması" imzalanmıştır (ARAFAT, 2009, s.227).

Türkiye ile Irak arasında Ortadoğu'da bir güvenlik teşkilatı oluşturmak için yapılacak bir antlaşma fikri 1950'lerin ortalarında oldukça hız kazanmıştı. Ancak ortaya çıkan bu antlaşma fikri yapısı itibariyle fiili yardımlaşmalardan ziyade sözde kalan ve sadece istişarelerden söz eden bir niteliğe sahipti. Bu iki ülkeden birisi herhangi bir devletin saldırısına uğrarsa diğer devlet fiili olarak yardıma koşmayacaktı. Şu hale göre bu anlaşmanın eylemsel bir durumu mevcut değildi. Esasında bu durumun bu iki devletin lehine olacağını da hiç kimse temin edememiştir. Öyleyse sözde kalacak bir anlaşmanın da bu iki devlete pratik fayda sağlamayacağı da açıktı (CANATAN, 1996, s.78). Bu anlaşma ancak bir pakta dönüştürüldüğü takdirde fayda sağlayabilecekti.

SSCB'nin Ortadoğu'da etkinliğinin artışı nedeniyle 1950 sonbaharında İngiltere, ABD tarafından desteklenerek, bölgede daha sonra "Ortadoğu Komutanlığı" olarak adlandırılacak yeni bir oluşum kurmak için harekete geçmiştir. Bu oluşumun temel nedeni İngiltere'nin Ortadoğu'dan er geç çekileceğini anlamasıdır. Fakat bunu yaparken, bölgedeki çıkarlarını özellikle Süveyş üssünü muhafaza edecek bir düzenleme yapmaya çalışılmıştır. Bu nedenle İngiltere 1951'de ABD ile kurulması planlanan Ortadoğu komutanlığının yapısı hakkında görüşmelere başlamıştır. Proje sayesinde bölge

devletlerinin ortaklığı ve işbirliği sağlanarak İngiliz üslerinin varlığına duyulan tepki azaltılacaktı (ORAN, 2006, s.619). İngiltere, kendi kontrolü altında kurmak istediği bu “Ortadoğu Komutanlığı” projesine Türkiye’nin katılmasını istemekteydi. Bunun nedeni; Türkiye’nin bölgenin önemli devletlerinden biri olması, ayrıca Türkiye’nin desteğinin, projenin Hıristiyan kaynaklı olduğu izlenimini gidereceği ve bölge ülkeleriyle diyalogu kolaylaştıracağı düşüncesiydi. Bu nedenle İngiltere Türkiye’nin NATO’ya üye olmasına karşı çıkmıştır. Buna karşılık Türkiye, NATO üyeliği konusunda İngiltere’nin itirazlarını hem bertaraf edip hem de desteğini kazanmak için bu projeye destek vermiştir. Ancak Türkiye’nin projeye destek vermesi ve 1949 yılında İsrail’i tanıması nedeniyle Türkiye’nin Arap devletleriyle bozuk olan ilişkilerinin daha da bozulmasına yol açıyorsa da, bu çaba Türkiye’nin 1952’de NATO’ya üye olmasına, 1954’te Balkan ve 1955’te Bağdat Paktlarının kurulmasına giden yolun başlangıcı olmuştur (ARAFAT, 2009, s.229).

II. Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye – Irak ilişkilerinde göze çarpan en önemli nokta kuşkusuz Bağdat Paktı olmuştur. Zira bu pakt bu iki devletin Ortadoğu ve hatta dünya siyaseti üzerinde büyük etki yaratması beklenilerek oluşturdukları bir oluşumdur.

Türkiye 1954’te Balkan Paktı ile batıdaki sınırlarını güvence altına aldıktan sonra bu defa doğudaki sınırlarını güvence altına almaya yönelmiştir. Türkiye bu konuda ilk adımı Pakistan’la atmıştır.O dönemde Pakistan kendini doğrudan doğruya bir Sovyet tehdidi altında hissetmemekteydi. Ancak Hindistan’la Pakistan arasında Keşmir Bölgesinden dolayı önemli sorunlar mevcuttu ve bu sorunlar yüzünden kendini Batıya yakın tutmak ve savunmasını güçlendirmek istemekteydi (GÖNLÜBOL-SAR, 1990, s.252). Bu konuda Mayıs 1954’te ABD ile Pakistan arasında bir yardım antlaşması imzalanmıştır. Türkiye Pakistan ilişkileri de bu sürece paralel bir seyir izlemiştir. 18 Şubat 1954’te iki devlet arasında bir bildiri yayınlanmış 1951 tarihli anlaşmaya atıf yapılarak Karaçi Antlaşmasının da temelleri atılmıştır. Askeri bir nitelik taşımayan ve diğer Ortadoğu ülkelerinin de katılabilecekleri genel bir savunma örgütünün kurulmasına temel teşkil eden Karaçi Antlaşması, 2 Nisan 1954’te Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammet Zafirullah Han ile Türkiye elçisi Selahattin Refet Aral arasında Karaçi’de imzalanmıştır (ARAFAT, 2009, s.230).

Bundan sonra Türkiye Irak'a yaklaşmıştır ve Türkiye üzerinde Irakla bir savunma sisteminin oluşturulabileceği düşüncesi hakim olmuştur. Zira dönemin Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın Ankara'ya yaptığı on günlük bir ziyaret sonunda 18 Ekim 1954'te yayınlanan bir bildiri Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir güvenlik teşkilatı kurmaya karar verdikleri ve Türkiye'nin, Arap devletlerinin meşru menfaatlerine aykırı bir politika izlemeyeceği bildirilmiştir. Bu son cümle ile anlatılmak istenen, Türkiye'nin İsrail meselesinde Arapların meşru menfaatlerine aykırı hareket etmeyeceği ve İsrail'i körü körüne desteklemeyeceğiydi. Bu şekilde Arap devletlerine bir taviz verilmek istenmekteydi (ARMAOĞLU, 2001, s.526). 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında Türk – Irak İşbirliği Anlaşması imzalanmış bu tarihten iki gün sonra da anlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Irak Parlamentosu tarafından onaylanıp yürürlüğe girmiştir. İki devlet arasında “güvenlik ve savunma” konusunda işbirliği yapılmasını öngören 8 maddelik ve beşer yıllık sürelerde yenilenmek üzere yapılan bu antlaşmaya göre; devletler birbirlerinin iç işlerine karışmayacak ve aralarında meydana gelecek anlaşmazlıkları barış yoluyla çözeceklerdir. Anlaşma Arap Birliği Üyesi Devletlerle bölgenin güvenliğiyle faal olarak ilgili ve taraflarca kesin olarak tanınan herhangi bir devlete açık bulunacaktı (SOYSAL, 1965, s.501). Bu son madde Paktın 5. maddesiydi ve taraflarca tanınmış olma şartıyla İsrail dışarıda bırakılmak istenmekteydi.

İngiltere 4 Nisan 1955'te pakta katılmıştır. Aynı gün Irak'la bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre; 1930 yılındaki antlaşmayla öngörülen ittifak sona ererken, İngiltere Irak'a gerektiğinde askeri yardım sözü vermektedir (ARAFAT, 2009, s.232). Bağdat Paktı'nın imzalanması diğer Arap Devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Mısır ile Suriye, Irak'ı dışarıda bırakacak şekilde bir işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır. Suudi Arabistan da bunlara katılmıştır. Mısır ve Suriye Bağdat Paktını batı emperyalizminin bir vasıtası ve İsrail'e hizmet eden bir alet olarak göstermeye çalışmışlardır (ARMAOĞLU, 2001, s.527). Bu durum karşısında Pakta dahil olan devletler, paktın genişletilmesine karar vermişlerdir. 23 Eylül 1955'te Pakistan, 3 Kasım 1955'te de İran, Bağdat Paktı'na katılmışlardır. İran pakta katılmakla geleneksel tarafsızlık politikasından, Batıya yaklaşarak Sovyetler Birliği'ne karşı bu şekilde güvence sağlama politikasına geçmiştir (ARAFAT, 2009, s.232).

Genel olarak Bağdat Paktı istenilen sonucu vermemiştir. Zira Türkiye zaten NATO üyesiydi, Pakistan ise ABD'den yardım almak için Pakta katılmıştı. Irak ise Arap devletlerinin pakta karşı çıkması ya da çekimser tutum alması nedeniyle Arap dünyasında yalnızlığa itilmişti. Sovyetler Birliği'nin yayılma tehdidine karşı NATO ile SEATO arasındaki boşluğu dolduran Bağdat Paktı'nın kurulması, zaten gergin olan Türk – Sovyet ilişkilerini biraz daha gerginleştirmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin Irak dışındaki Arap Devletleriyle olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum, bu devletlerin bazılarının kendi aralarında savunma ve askeri alanlarda anlaşmalar yapmalarına yol açtığı gibi İsrail'i de memnun etmemiştir. Genel durum böyle iken Irak'ta baş gösteren olaylar Bağdat Paktı'nın durumunu oldukça değiştirmiştir.

Irak'ta 14 Temmuz 1958'de yapılan ihtilal sonucunda krallık rejimi yıkılmış ve 1963 yılına kadar devam edecek olan General Kasım yönetimi dönemi başlamıştır. Bundan sonra gelişen olaylar ise Irak'ın Bağdat Paktı'nda kalıp kalamayacağı sorununu ortaya çıkarmıştır.

Bu sırada, 28–29 Temmuz 1958'de Londra'da, Irak'ın içinde bulunduğu durum nedeniyle Irak dışındaki Paktın diğer üyeleri ile ABD'nin Dışişleri bakanları toplanarak Paktın geleceği ile ilgili konuları gözden geçirmişlerdir. Toplantıya katılan dışişleri bakanlarının görüşmeleri neticesinde Irak olmasa da örgütün sürdürülmesi ve 23 Ekim 1958'de de Paktın merkezinin geçici olarak Ankara'ya taşınması kararına varılmıştır. Irak, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan resmen çekildiğini açıklamıştır (UÇAROL, 2000, s.740).

Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesinden sonra Paktın kesin merkezi Ankara olmuştur. 18 Ağustos 1959'da da Paktın adı “Merkezi Antlaşma Örgütü” (CENTO) olarak değiştirildi. Ancak Paktın antlaşma metni Bağdat'ta imzalanan şekliyle kalmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MONARŞİ SONRASINDA IRAK

30. 1958 Irak İhtilalinden Saddam'a, Irak'ta Yönetim

2. Dünya Savaşı'nın sonundan 1958'e kadar Irak, Haşimi monarşisinin kontrolü altında kaldı. Kral II. Faysal 1953'te reşit olduysa da, tahtın arkasındaki güç 1939'dan beri naip olan Prens Abdülilah'tı. Saray dışında otuz yıldır güç merkezinde olan Nuri el-Said, siyasal süreci hala elinde tutuyor ve Irak'ın dış politikasına yön veriyordu. Bu politikanın Batılı ve İngiliz yanlısı olması, Irak'ın 1955'te Bağdat Paktı'nı imzalamasıyla da simgeleşmişti.

Irak nüfusunun karmaşık yapısı ülkenin siyasal gelişmesini ve diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerini hala etkilemekteydi. Çoğunluk olan Şii toplumu, siyasal sistemde oranına göre temsil edilememekteydi ve siyasal nüfuz ile ekonomik çıkarların Sünnilerin elinde toplanmış olmasından rahatsızdı. Şiiler herhangi bir Arap federasyonunda sıra dışı bir azınlık olacaklarını bilerek Pan-Arabizme karşı çıkıyorlardı. Irak'ın ateşli azınlık grubu büyük ölçüde Sünni olan Kürtlerdi. Siyasal ve kültürel özerklik amacıyla sürekli bir mücadele içinde olan Kürtler, Pan-Arabizme karşıydılar ve Irak'ın bir Arap birliğine girmesi durumunda bağımsız bir Kürt devleti isteyecekleri uyarısında bulunuyorlardı. Bu gerilimlere bir de kentlerde ve kırsalda yaşayanların, aşiretlerle yerleşik köylülerin ve zengin toprak sahipleriyle yoksul köylü kitlelerinin aralarındaki eşitsizlikler girmektedir. 1950'lerin sonunda Irak nüfusunun yüzde 80'i kırsalda, feci koşullar altında yaşıyorlardı. Köylülerin yüzde 90'ı toprak sahipleriyle ilişkileri feodal olan yarıcılardı. 1958'de özel mülkiyet elinde olan toprağın oranı yüzde 55'ti ve bu da bütün toprak sahiplerinin yüzde 1'inin elinde bulunuyordu.

Savaş sonrası dönemin Irak hükümetleri öylesine dar bir destek tabanına sahiplerdi ki, statükodaki en küçük bir değişimin bile toprak sahiplerini ve diğer grupları

yabancılaştıracığı korkusuyla sosyal reformu akıllarına bile getirmiyorlardı. Nuri el-Said, siyasal katılımın sadece küçük bir grup sadık insanla sınırlı olmasını sağlıyordu; bu uygulama Nasırizm'in çekiciliğine kapılan reform yanlısı milliyetçiler kuşağını yabancılaştırmaktaydı. Rejimin durgunluğa geçmesi, İngiliz yanlısı ittifakı ve Nasır aleyhtarı propagandası hüküm süren fikirlere o kadar karşıydı ki, kendini ancak polis baskısı ve sansürle ayakta tutabiliyordu ve bu bile yetersiz kalmıştı. 1958 Temmuz ayında Tuğgeneral Abdülkerim Kasım, aralarında kral II. Faysal, Prens Abdülilah ve Nuri el-Said'in de olduğu onlarca kişinin öldüğü kanlı bir darbeyle rejimi devirdi. İngilizlerin getirdiği Haşimi monarşisi, Batı ittifak sisteminin bu direği, otuz yedi yıllık varlıktan sonra sona ermiş oldu.

Kasım'ın darbesi doğu Arap dünyasını şok dalgaları altında bırakmıştı. İstikrarsız bir yönetimin hakim olduğu bir on yıl başlamış, Irak yurt içinde devrim, yurtdışında tarafsızlık ilan ederek Mısır ve Suriye'ye katılmıştı. Kasım'ın diktatörlüğü 1963'e kadar sürdü ve o tarihte muhalif subaylar arasındaki Albay Abdüsselam Arif liderliğindeki grup tarafından devrilince Arif cumhurbaşkanı oldu. Arif 1966'da bir uçak kazasında ölünce de yerine yine subay olan kardeşi Abdurrahman Arif geçti ve 1968'e kadar iktidarda kaldı.

Birbiri ardından gelen askeri rejimler geniş iç reform programları ilan ediyorlardı, ama siyasal durum öylesine belirsizdi, iktidarda kalmak için gösterilmesi gereken çaba öylesine büyüktü ki, reformların gerçekleştirilmesine pek fırsat bulunamıyordu. Kasım, Irak'ın cumhuriyet olduğunu ilan etmiş olsa bile, bu ne kendisinin ne de haleflerinin seçim yapılmasına izin verdikleri bir 'cumhuriyet'ti. Suriye'de olduğu gibi Irak'ta da eski düzenin sonunu, ideolojik partilerin ortaya çıkışları izlemişti ve bunların en büyük, en iyi örgütlü olanı Komünist Parti'ydi. Onun da başlıca rakibi Suriye'deki ana partinin bir dalı olan Baas Partisi'ydi. Baas, Irak'ın BAC'yle birleşmesini savunan Pan-Arap milliyetçilerini barındırıyordu. Kasım, önceleri Pan-Arap milliyetçilerine karşı komünist desteğini yaslandı; ancak komünistler devleti ele geçirecek duruma gelince onlara karşı cephe aldı: 1960 yılı geldiğinde artık diktatörlüğe doğru gidiyordu.

Kasım monarşiyi devirdikten sonra, Haşimi yönetiminin başlıca destekçileri ve ondan yararlananlar arasında olan büyük toprak sahipleriyle karşı karşıya kaldı, iktidara gelişinden birkaç hafta sonra, 1952 Mısır modeli üzerine kurulmuş bir tarım reformu

yasası çıkardı; amacı, Mısır yasasınınkinden farksızdı: köylünün hayat koşullarını düzeltirken toprak sahibi seçkinlerin serveti ve gücünü azaltmak. Yasaya göre, kişiler 620 dönüm toprağa sahip olabilirlerdi ve bunun üstündeki topraklara devlet el koyacak, toprağın kalitesine göre 20 ile 75 dönümlük parseller halinde köylüye dağıtacaktı. Eğitimli personel ve yeterli kadastro olmadığından yasanın uygulanması gücü ve Kasım'ın rejimi sona erdiğinde, devlet el koyduğu toprakların sadece üçte birini dağıtabilmişti. Böylece, yasayı yeni bir toprak sahibi köylü sınıfı yaratacak yerde büyük toprak sahiplerine karşı bir silah olarak kullanmış oluyordu (BATATU, 1982, s.837).

Kasım, dış politikada Irak'ı Bağdat Paketi'nden çekmiş, Sovyetler Birliği ile Doğu bloğu devletleriyle yakın ilişkiler kurmuştu. Darbeden kısa bir süre sonra Irak ve SSCB, Sovyet askeri ve ekonomik yardım anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmayla ABD'nin sınırlama politikası bozulmuş oldu; üç güçlü Arap ülkesi Mısır, Suriye ve Irak, birkaç yıl içinde Batı ittifakını reddederek ülkelerini Sovyet etkisine açık duruma getirmişlerdi. Bağdat Paketi, başkenti Bağdat olan ülkeden yoksun kalmıştı. Üç devlet bir süper devletler çatışmasında tarafsız kalacaklarını ilan etmişlerse de, silahlarını Sovyetler Birliği'nden alıyorlardı ki, bu ilişki ekonomik ve diplomatik bağımlılık potansiyeli taşıyordu.

Irak'ın Arap dünyasındaki yerine gelince, Kasım ile Arif kardeşlerin rejimleri ülkenin bütün siyasal gruplarınca kabul edilebilir bir çözüme ulaşamamışlardı. Kasım iki muhalif gücün çatışan iç baskılarıyla karşı karşıyaydı: BAC ile hemen bileşilmesini isteyen Pan-Arap milliyetçileri ve Nasır'ın Mısır Komünist Partisi'ni ezdiğini bilen BAC ile birleşmeye karşı olup egemen bir Irak isteyen komünistler. Kasım Arap dayanışmasını desteklediğini ilan etmişse de, Suriyeliler gibi Nasır'a tabi olmak istemiyordu. Bu yüzden, Irak'ın bağımsız statüsünü korumayı tercih etti. Bu durum da Pan-Arap birliğine çok şey bağlamış olan Nasır rejimiyle aralarında bir kopukluğa yol açtı. Kasım'ın yönetiminin son yıllarında aynı hedeflerin pek çoğunu paylaşan iki reformcu devlet olan Irak ve Mısır, yine basın aracılığıyla birbirlerine hakaretler yağdıran bölgesel rakiplere dönüştüler.

Kasım'ın BAC' ye katılmayı reddetmesine rağmen Pan-Arap dinamiği, Kasım'ın halefi Abdüsselam Arifin politikalarında görüldüğü gibi Irak politikasının devamlı bir unsuru olarak kaldı. Arif, Mısır cumhurbaşkanıyla bir dizi zirve toplantısı yaptı ve 1964'te iki ülke 1966'ta tam birleşmeye hazırlık olarak askeri ve ekonomik politikalarının bütünleşmesi

planlarını hazırladılar. Arif, Irak'ın ekonomik yapısını Mısır'inkine uydurmak için bütün banka ve sigorta şirketlerinin yanı sıra pek çok büyük tesisi de millileştirdi. Ancak Arif, Mısır'la işbirliği yaptığı sırada birleşmeye karşı olan subay gruplarını da idare etmek zorundaydı. Fakat çok dikkatli hareket etmesi gerekiyordu; öyle ki, 1966'da öldüğünde iki ülkenin tam birleşmesi yolunda halihazırda pek az ilerleme kaydedilmişti. Suriye, Mısır ve Irak'ın güçlü liderleri tarafından öylesine şiddetle istenen Arap birliği, siyasal istikrarsızlık, etnik anlaşmazlık ve kişisel emeller yüzünden yara almış bir hayal olarak kaldı.

Kasım ve Arif kardeşlerin askeri rejimleri, Irak'ta reformcu hükümet kurma güçlüklerini ortaya çıkarmıştı. Sadece subay grupları ve sivil politikacılar bölünmüş değildi; Irak toplumu o kadar çok dini, etnik ve ekonomik çıkar gruplarına bölünmüş durumdaydı ki, halkı ortak bir hedef ardında seferber etmek imkansızdı. Hükümetin ilan ettiği her program, ister Mısır'la birlik ister tarım reformu olsun, şu ya da bu çıkar grubunun muhalefetiyle karşılanıyordu. Kasım kendi kişiliğine sadakat üzerine dayalı bir rejim kurmaya çalışmıştı, ama bu durumda askerler kendisine yabancılaşmışlar ve bir darbe yapmışlardı. Arif'in rejime sadakati çevresinde kurmak istediği doktrin olarak Pan-Arabizmi kullanması birleştirici olduğu kadar bölücüydü de.

Devlet ile Kürtler arasındaki düşmanlık Irak tarihinin önemli bir unsuru olmuştur ve Pan-Arabizm sorunu gibi, savaş sonrası dönemde hükümetlerin yükselip çökmeleri üzerinde büyük etki yapmıştır. Daha önce belirtildiği üzere, Kürtler Kürt dili çevresinde merkezlenmiş ayrı bir etnik ve kültürel kimliğe sahiptiler. Irak'la tam bütünleşmeye direnen Kürtler, kimi zaman kültürel özerklik, kimi zaman da tam bağımsızlık istemişlerdir. Ülke nüfusunun yüzde 20 ila 25'ini oluşturmaları ve kuzeyin zengin petrol yatakları çevresinde toplanmış olmaları nedeniyle Irak rejimlerinin hep dikkatini çekmişlerdir. Kasım, 1958'de rejimine Kürt desteği sağlamak için, Iraklı Kürtlerin lideri Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği'ndeki uzun sürgününden dönmesine izin vermiş ve Kürtlere milli haklar garanti eden bir bildiri yayınlamıştı. Barzani, hükümetin verdiği sözü tutamayacağını anlayınca rejime karşı büyük çaplı bir Kürt isyanı başlattı. Çatışma 1961'den 1963'e kadar sürdü ve iki taraf da hedeflerine ulaşamadılar. Kararlı Kürt savaşçıları Irak ordusunu dağlarına sokmamayı başardılar ama hükümeti de isteklerini kabullenmeye ikna edemediler. Kasım rejimi isyancılara sert davrandıysa da, Kürt

köylerini bombalaması bile Kürtleri teslim olmaya zorlayamadı. Devletin askeri seferinin maliyeti (60 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir) ve zaferi elde edememesi, Kasım'ı 1963'te deviren darbenin sebeplerinden birisidir. Daha sonraki yıllarda ateşkesler yapıp bozuldu, silahlı çatışmalar zaman zaman başladı ama Kürt ayrılıkçı hareketi yaşadı ve Bağdatlı siyasetçiler arasında kaygı sebebi olmaya devam etti.

1950'li yıllarda Irak devrimi öncesinde Türkiye, Irak'taki Haşimi Krallığı'nın en yakın destekleyicilerinden birisiydi. Başbakan Nuri Sait'in o dönemdeki en iyi dostu Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'ti. Nuri Sait, aynı zamanda Batı'nın önde gelen ülkelerinin de yakın dostu olarak bilinmekteydi. Buradan da anlaşılacağı üzere Nuri Sait, Arap dayanışmasından çok bu ülkelerin dostluğuna önem vermekteydi. Nuri Sait, Süveyş Kanalı'nın millileştirildiği 26 Temmuz 1956 günü Nasır'ın almış olduğu millileştirme kararına Londra'da İngiliz Başbakanı ile bulunduğu sırada büyük tepki göstermiştir (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.66).

Suriye ile Mısır'ın 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmeleri üzerine, Haşimi ailesinden gelen iki monarşi olan Ürdün ve Irak da 14 Şubat'ta bir Arap Birliği kurmaya karar verdiklerini açıklamışlardır. Batı taraftarı olan bu iki monarşinin birleşme kararları Mısır'ın sert tepkisi ile karşılaşmış ve Kahire radyosu bu iki ülkeye karşı hücumlarını yoğunlaştırmıştır. Buna paralel olarak, Bağdat sokaklarında da Ürdün-İrak birliği aleyhine gösteriler başlamıştır. Yani birliğe karşı Irak'ın içinden de bir muhalefet baş göstermiştir (ARMAOĞLU, 2001, s.512).

İrak'ta 1958 yılında başbakanlık görevini yürüten Nuri Sait Paşa Irak siyasetine damgasını vurmuş bir siyasetçiydi. Ona göre Irak, diğer Arap ülkelerinden farklıydı; İran ve Türkiye'ye komşu olan Irak güvenlik açısından bu iki ülkeye bağlı konumdaydı. Mısır'ın ise coğrafi konumundan dolayı böyle bir sorunu yoktu. Nuri Sait Paşa'ya göre Irak için SSCB ciddi bir tehdit kaynağıydı; bundan dolayı 1954'ten sonra, Irak, İran ve Türkiye'ye yakınlaştı ve SSCB ile ilişkileri kesti. Nuri Sait Paşa'ya göre Pan-Arapçılık kavramı Irak'ın bağımsızlığını zayıflatıcı bir unsurdu ve bu kavram Nasır'ın yanında onu etkisiz hale getirebilirdi. Onun izlediği yol Ulusçuluk anlayışı çerçevesinde giden yoldu. Ordu içindeki genç subaylar ise Nuri Sait Paşa'nın bu tutumunu ihanet olarak görmekteydiler ve onlara göre esas olan Arap ulusçuluğu idi. Nuri Sait Paşa bu muhalefetle

sürekli mücadele etmiş ve bu mücadelede çoğunlukla başarılı olmuştur. Ancak 1956'daki Süveyş krizinde İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi ve Araplardan büyük tepki alması, politikalarının merkezine İngiltere'ye yakınlığını koyan Nuri Sait Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Baas Hareketi de 1951'de Irak'a girmiş ve bu ortamda gelişme imkanı bulmuştur. Bu hareket sivil ve asker, eğitilmiş kesimden katılım sağlama çabası içindeydi ve etnik Arap ulusçuluğunu savunmaktaydı. Bu harekete sivil kesimden çok az bir katılım gerçekleşirken o sıralarda görev başında ve etkin olan bir grup subayın katılımı önemli gelişmelere neden olmuştur. Bu subaylar içinde Tuğgeneral Abdülkerim Kasım, liderliği üstlenmiş ve kendisi gibi Pan-Arapçılığı benimsemiş Abdülselam Arif'i ve yanındaki bir grubu da beraberinde getirmiştir (ARAFAT, 2009, s.239).

Irak'ta durum böylesi bir hal almışken, Lübnan buhranı bardağı taşıran son damla olmuştur. Lübnan'da karışıklıkların çıkması en fazla Irak'ı telaşlandırdığı gibi, Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun da Türkiye ve Irak'ın Lübnan'a müdahale etmesini istemekteydi. Bu sebeple Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Lübnan müdahalesine hazırlık olmak üzere Irak'ın doğu bölgesindeki askeri birlikleri ülkenin batısına sevk etmeye karar verdi. İşte bu birliklerin komutan Tuğgeneral Kasım birlikler Bağdat'tan geçerken, 14 Temmuz 1958 gecesi, ani bir darbeye girişmiştir (ARMAOĞLU, 2001, s.512). Elbette ki bu darbenin başında Abdülkerim Kasım'dan başka Abdülselam Arif de bulunmaktaydı.

Bu ihtilal 14 Temmuz 1958 sabahı Bağdat Radyosunun yayınladığı bir bildiri ile dünyaya duyurulmuştur. Bildiride, Irak'ın "ulu Tanrı'nın yardımı ve halk ile silahlı kuvvetlerin desteği sayesinde emperyalistler tarafından başa getirilmiş doğru yoldan uzak yöneticiler grubunun tahakkümünden kurtarıldığı" söylenmekteydi. Gene aynı bildiride halk ile ordu arasında tam bir birlik mevcut olduğu belirtildikten ve bütün vatandaşlar düzen ve disiplini korumaya çağrıldıktan sonra, Irak'ta milli birliği koruyacak, diğer Arap devletleri ile kardeşlik bağları kuracak ve Bandung Konferansı kararlarıyla Birleşmiş Milletler Antlaşmasına uygun ve Irak'ın menfaatine olan bütün milletlerarası yükümlerine sadık bir Cumhuriyetin kurulduğu da açıklanmaktaydı. Daha sonra alınan haberlerden, Irak Kralı II. Faysal'ın, Prenses Abdulilah'ın ve Nuri Sait Paşa'nın öldürüldüğü de anlaşılmıştır (GÖNLÜBOL ve diğerleri, 1996, s.301).

General Kasım yönetimi ele geçirir geçirmez, Irak, Arap Federasyonu'ndan ve Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir. Bunun arkasından çok vakit geçmeden Haziran 1959'da Irak, İngiltere'nin etki alanından çıkmış ve SSCB ile ekonomik işbirliği antlaşması imzalamıştır (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.67).

Görüldüğü gibi Irak'ta yönetimin ve rejimin değişmesi Irak'ı Sovyetlere yakalaştırmış ve eski politikadan farklı olarak İngiltere'den uzaklaştırmıştır. Böyle bir durumda Irak'ın Mısır ve Bağdat Paktı üye devletlerle ilişkilerinin bozulduğunu ve dolayısıyla Türkiye ile de ilişkilerinin bu dönemde gerginleştiğini söylemek doğru olacaktır. Bu durum neticesinde Irak ile Türkiye arasında ortak ekonomik ve ticari ilişkilerin etkisiyle bir yakınlaşmanın ortaya çıkması uzunca bir zaman alacaktır.

Irak'ta monarşi General Kasım liderliğinde bir grup subay tarafından 1958 yılında devrildiğinde, Türkiye'nin Irak'taki krallık rejimi ile yakın ilişki içinde olması Irak'taki ve diğer Arap devletlerindeki milliyetçi çevreleri de rahatsız etmiştir. Bu nedenle Irak'ta krallığı ve Nuri Sait Yönetimini devirerek iktidarı ele geçiren subayların Türkiye ile yakın ilişkiler kurması beklenemezdi (ÖYMEN, 2002, s.150).

Irak İhtilali Türkiye'de iki türlü tepki yaratmıştır. Bunların birincisi iktidar çevrelerinin, ikincisi de muhalefet ve bazı yayın organlarının tepkileridir. İktidar çevreleri bu ihtilali başlangıçta bir dış tahrike bağlamışlar ve Irak olaylarını dış kaynaklı yıkıcı faaliyetlerin bir sonucu olarak görmüşlerdir. İktidar organlarına göre Irak ihtilalini yapan gruplar bu hareketleri ile Ortadoğu'da önemli bir barış ve istikrar unsuru olan Bağdat Paktı'nı da vurmak istemişlerdir. Öte yandan dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da, 17 Temmuz'da yaptığı bir basın toplantısında, yeni Irak Hükümeti'nin Bağdat Paktı'ndan ayrılıp ayrılmayacağı konusunda sorulan bir soruyu şöyle cevaplandırmıştır: “Bize göre yeni bir Irak Hükümeti söz konusu değildir. Bugün Irak-Ürdün Federasyonunun başkanı Kral Hüseyin'dir ve meşru hükümeti de Kral Hüseyin'in yönetimi altındaki hükümettir” (GÖNLÜBOL ve diğerleri, 1996, s.302). Yukarıda bahsedildiği gibi, Irak – Ürdün Federasyonu Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı bir tepki olarak, Haşimi iki krallık arasında 1958 Şubat'ında kararlaştırılıp Mart ayında kurulmuş bir federasyondur. Türkiye bu federasyonu ilk tanıyan devletlerden biridir. Türkiye, yeni Irak Hükümetini,

Londra’da yapılan Bağdat Paktı Bakanlar Konseyi toplantısından sonra, 31 Temmuz 1958’de tanımıştır.

Irak’ta Kasım rejimini destekleyen sendikaların ve komünistlerin kilit mevkileri ele geçirmesinden sonra, bu durum sözcülüğünü Albay Abdülselam Arif’in yaptığı Nasır’ın Arap Birliği fikirlerine yakın milliyetçi çevreleri kaygılandırmıştır. 1961 yılına gelindiğinde General Kasım “Tek Lider” konumuna gelmiştir (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.67). Ancak 1961 yılının olayları bunlarla sınırlı kalmamıştır. 1960 yılında başlatılan ülkenin kendi kendine yeterli olmasını amaçlayan dört yıllık ekonomik kalkınma planının başarısızlığı, Irak ordusunun 1961 yılında Barzani yönetimindeki Kürt gerillalar karşısındaki yenilgisi, Irak’ın yine 1961 yılında Kuveyt’ten toprak talep etmesi nedeniyle; Mısır, Lübnan, Ürdün ve ABD ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve İngiltere ile ilişkilerin kopacak noktaya gelmesi General Kasım yönetimini oldukça zor durumda bırakmıştır.

1958 Darbesi’nden sonra yönetimi ele geçiren General Abdülkerim Kasım eski rejimin politikalarına benzeyen bir politika izlemiştir. Fakat bir süre sonra, General Kasım, bağımsız bir taraftar topluluğu edinmeye başlayan Albay Abdülselam Arif’i rakip olarak görmeye başlamış ve Albay Arif’i Almanya’ya büyükelçi olarak yollayarak saf dışı etmeye çalışmıştır. Bu durum, General Kasım’ın destekçileri olan Kürtler, Komünistler ve darbeci subaylar arasında da memnuniyetsizliğe yol açmıştır (ARAFAT, 2009, s.241).

Sürgünden dönen eski başbakan Raşit Ali, General Kasım’a karşı oluşumlara yönelince yargılanarak idam edilmiştir. Albay Şevvaf, Mart 1959’da Musul’da Nasır yanlısı bir ayaklanma başlatmıştır. General Kasım ise Albay Şevvaf’in başlattığı ayaklanmada, Komünistleri ve Kürtleri ezmesine hoşgörü ile yaklaşmış, ardından aşırı solu, Kerkük’teki Kürtler ve Türkmenler arasında kargaşa yaratmakla suçlamış ve Komünistleri hükümetten uzaklaştırıp Ocak 1960’da partilerini kapatmıştır. Bu sırada Musul ayaklanmasında rol aldığı ileri sürülen Başçılardan bazıları yakalanarak idam edilmiştir. Bu olayın ardından da General Kasım’a yönelik bir suikast girişimi gerçekleşmiştir. General Kasım’ın kurtulmayı başardığı bu suikast girişiminde Saddam Hüseyin de rol almaktaydı (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.67).

General Kasım döneminde, Kasım için en büyük sorunlardan birisi, Rusya’da sürgünde yaşayan Kasım’ın affettiği ve 1959’da geri dönen, Molla Mustafa Barzani liderliğinde Kuzey’de Kürtler tarafından çıkarılan isyan olmuştur. Irak ordusu bu savaşta başarısız olmuş, kaynaklar tükenmiş ve ordu içindeki bazı subaylar Kasım’a yönelik eleştirilerini arttırmışlardır. Ayrıca bu Kürt ayaklanması, ABD, İsrail ve İran tarafından da desteklenmiştir. İran’ın bu tutumunun başlıca nedeni Irak’ın Kuzistan vilayeti üzerinde hak iddia etmesidir. Bunun dışında Kral Faysal ve oğlu Gazi’nin Kuveyt üzerinde hak iddia eden politikaları General Kasım tarafından da devam ettirilmiştir. Durum böyleyken Baas Partisi gittikçe çevresindekileri kaybeden Kasım karşısında yeniden örgütlenmeye başlamıştır (ARAFAT, 2009, s.242).

Irak’ta 8 Şubat 1963’te Nasır yanlısı birlikçilerin ve Baas Partisi üyelerinin desteği ile bazı askerlerin gerçekleştirdiği darbeyle, rütbesi mareşalliğe yükseltelen Abdülsemam Arif, Irak Ulusal Devrim Konseyi Başkanlığı’na getirilmiş ve General Kasım ile yardımcıları idam edilmiştir. Abdülsemam Arif’in cumhurbaşkanı olmasının ardından, Hasan el-Bekr başbakanlığa getirilmiştir. Abdülsemam Arif’in başa geçmesiyle Kürtlerle olan ilişkileri düzelmemiştir. Hatta Mart 1963’te Kürtlere özerk bir statü vaat edilmiş olmasına rağmen bunun gerçekleşmemesi Kürtler ile Haziran’dan itibaren yeni çatışmalara neden olmuştur. Bununla birlikte, toplumda yönetim ile halk arasındaki gerginliği azaltacak tedbirler alınmış, siyasi tutuklular serbest bırakılmış, Nasır’ın etkisiyle 10 Şubat 1964’te de Kürtler ile ateşkes imzalanmıştır (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.68).

Abdülsemam Arif döneminde Bağdat yönetimi, Mısır’a yaklaşmış, iki ülke arasında ekonomik ve askeri işbirliği antlaşması ile müşterek bir askeri komutanlığın kurulması çalışmalarından, Kürtler ile yaşanan anlaşmazlık nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Mısır ile bütünleşme çalışmaları 1965’ten itibaren durdurulmuştur (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.68).

3 Mayıs 1964’te Irak’ta yeni bir geçici anayasa ilana edilmiş ve kapatılmış olan siyasi partilerin yerini Temmuz 1964’te tek bir parti, Arap Sosyalist Birliği almıştır. Arif kendine yakın kişilerin önderliğinde Cumhuriyet Muhafızları grubunu kurmuştur. Bu sayede suikast girişimlerinden kurtulan Abdülsemam Arif, 1966 yılında bir helikopter kazasında ölünce yerine kardeşi Abdülrahman Arif geçmiştir (SANDER, 2002, s.424).

Abdülrahman Arif döneminde yine Irak'ın büyük sorunlarından olan Kürt sorununa bir çözüm bulunamamıştır. Bu dönemde Baasçılar da Abdülrahman Arif de güç kaybetmekteydi. Haziran 1967'de Irak, Filistin'e İsrail'le savaşta yardım etmemiş be da ülke içinde gösterilere neden olmuş ve ülke içinde yeniden bir darbe havası oluşmaya başlamıştır. Ancak böyle bir darbenin gerçekleşebilmesi için Cumhuriyet Muhafızlarının etkisiz hale getirilmesi gerekmektedir. Baasçılar ABD'nin de desteğiyle bunu başarmışlardır. 1968 yılında Baasçılar Irak'ta bir darbe gerçekleştirmiş ve Abdülrahman Arif'i Londra'ya sürgüne göndererek yönetimi ele geçirmişlerdir. Devlet Başkanlığına da Hasan el-Bekr getirilmiştir.

Hasan el Bekr yönetimi Irak'ta 11 yıl kadar yönetimde kalmıştır (1968–1979). Hasan el- Bekr, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Baas Partisi Genel Sekreterliği ve Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı makamlarını aynı anda doldurmaktaydı (ARAFAT, 2009, s.245). Bu dönemde Hasan el-Bekr devletin önemli kademelerine Baas Partisi mensuplarını yerleştirmiş ve bu şekilde partinin yönetimdeki etkinliğini artırmayı amaçlamıştır. Bu dönemdeki en önemli gelişme ise daha sonraki yıllarda Irak'ın en önemli liderlerinden olacak olan Saddam Hüseyin'in aktif olarak devlet yönetimine katılmasıdır. Saddam Hüseyin Hasan el-Bekr Yönetiminde Hasan el Bekr'in yardımcılığını yapmıştır ve 1979 yılında ise devletin başına geçmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİNDE IRAK VE TÜRKİYE

1958'de monarşiyi deviren darbe, Irak'ı bir siyasal ve toplumsal istikrarsızlık dönemine sokmuştu. 1968'de gerçekleşen darbe -on yıl içinde üçüncüydü ülkeyi sık sık etkileyen siyasal çalkantılar dizisinin bir yenisi olarak görünmüştü. Ancak 1968 darbesinin iktidara getirdiği grup, otuz beş yıl devam edecek istikrarlı bir rejim kurdu. Rejimin karakterini şekillendirip politikalarını belirleyen Saddam Hüseyin'di.

Suriye'nin Esad'ı gibi Hüseyin, Baas Partisi'ni ülkesinin başkanlığına basamak olarak kullanan mütevazı, köy kökenli bir insandı. Esad'dan farkı Sünni Arap olmasıydı ve Sünniler azınlık olmalarına rağmen Osmanlı zamanından günümüze değin bölgenin merkezi yönetimine hakim olmuşlardı. Saddam Hüseyin 1937'de Dicle kıyısında orta düzey bir idari kasaba olan Tirit'te, topraksız bir köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası o doğmadan ölmüştü ve küçük Hüseyin'i 1941'de İngilizlere karşı Raşid Ali isyanına katılan ve isyan bastırılınca hapse atılan amcası büyüttü. Saddam Hüseyin'in amcasının İngilizlere ve İngiltere destekli monarşiye olan düşmanlığından etkilenmiş olduğu söylenmektedir.

Hüseyin on sekiz yaşına kadar Tikrit'te okudu, ondan sonra liseye başlamak üzere Bağdat'a gitti. Öğrenimi siyasal faaliyetlere katılması yüzünden kesintiye uğradı. Monarşiye karşı artan protesto hareketleri dalgasına katıldı ve 1957 yılında Baas Partisi'ne girdi. 1959'da Irak cumhurbaşkanı Abdülkerim Kasım'ı öldürmeye yönelik başarısız bir girişime katıldı. Suikast girişiminden sonra Hüseyin ülkeden kaçmayı başardı, Kahire'ye yerleşti ve orada yirmi dört yaşında lise öğrenimini tamamladı.

Baas 1963'te Bağdat'ta kontrolü ele geçirince Hüseyin Irak'a döndü, ama Baas rejimi iktidarda sadece birkaç aydan sonra devrilince hapse atıldı. Hapiste iki yıl kaldıktan sonra

kaçtı ve parti adına çalışmalarına devam etti. O sırada Baas, eski bir subay ve başbakan olup Tikritli ve Saddam Hüseyin'in akrabası olan Ahmed Hasan el- Bekir'in (1914 doğumlu) yönetiminde yeni bir örgütlenmenin ortasındaydı. El-Bekir 1966'da genç akrabasının Baas'ın genel sekreter vekilliğine getirilmesini sağladı.

Saddam Hüseyin'in 1964 ile 1968 arasındaki siyasi mahkum, parti örgütçüsü ve komplocu olarak deneyimleri siyasal davranışlara yönelik tavrını belirlemişti. Baas, yasaklanmış bir muhalefet partisi olduğu için çalışmalarını yeraltında yürütmeliydi. Sonuçta Saddam, gizli bir karar verme tarzı, çevresindekilerden kuşkulama ve onlara güvenmeme eğilimi geliştirdi. Ayrıca, kızdırılmaması gereken bir insan olarak nam saldı.

Baas ve müttefikleri 1968 Temmuz ayında Arif rejimini devirerek, Hasan el-Bekir'in cumhurbaşkanı ve başbakan olduğu yeni bir hükümet kurdular. El-Bekir aynı zamanda devlet içinde karar verici merci olup, iç çevresinden oluşan Devrim Komuta Konseyi'nin (DKK) başkanı olmuştu. Memleketlisi Saddam Hüseyin 1969'da DKK'nin başkan yardımcılığına getirildi. Yeni rejim subay kadrosunda ve yüksek bürokratlar arasında temizlik yapıp, yerlerine Baasçıları getirerek kontrolünü pekiştirdi. Rejim daha ilk baştan sadakatlerinden kuşkulandığı kişilere karşı acımasızca davranıyordu. Yüzlerce kişi uzun hapis cezalarına çarptırıldılar, bir kısmı Iraklılara, rejime karşı geldikleri takdirde kendilerini neyin beklediğini göstermek üzere halkın önünde asıldılar. 1970 sonunda 'resmi' idamların sayısı 88'i bulmuştu.

Rejim, düşmanlarını ayıklarken, bir yandan da dostlarını saptamaya çalışıyordu. Suriye'de Hafız Esad'ın destek için Alevilere güvenmesine benzer şekilde El-Bekir ve Saddam Hüseyin de Tikritli akraba ve dostlarına döndüler. Rejimin ilk yıllarında Tikritliler, hükümetin dayanağı olan bütün örgütlerde kilit noktalara getirildiler. Böylece 1973'te bir ara DKK'nin dokuz üyeliğinden dördünde; parti, ordu ve hükümetin kilit noktalarında; hava kuvvetleri, Bağdat garnizonu ve Cumhuriyet Muhafızlarının tank alayı komutanlıklarında hep Tikritliler bulunuyordu. Roller o kadar kritikti ki, bir tarihçi, "Baas partisi Tikritliler aracılığıyla değil, Tikritliler Baas partisi aracılığıyla hüküm sürüyorlar," demişti (BATATU, 1982, s.1008).

Aynı orta boyda bir kasabadan gelen ve çoğu birbirleriyle akraba olan insanların ülke çapında bu şekilde sivrilmeleri, rejimin politikasına kurumsal ya da ideolojik değil, kişisel bir hava katıyordu.

Saddam Hüseyin'in otoritesi, Baas Partisi'nin sivil kadrolarından, yeni Baas milislerini kontrolü altında tutmasından ve kendisine kimin yükselip, kimin düşeceği konularında karar vermesi için gerekli bilgiyi sağlayan karmaşık güvenli örgütlerinin başı olarak mevkiinden kaynaklanıyordu. Saddam 1970'lerin başında rejimin ardındaki gerçek güç olarak ortaya çıkmıştı. Ancak el-Bekir hâlâ önemli bir rol oynamayı sürdürmekteydi. Eski bir subay olarak silahlı kuvvetler içinde bağlantıları vardı ve cumhurbaşkanlığı gücünü subaylar arasında Baasçı etkisini arttırmak amacıyla kullanıyordu. El-Bekir ve genç Hüseyin, birlikte etkili bir şekilde çalışıyorlardı ve rejimleri, gayet önemli ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmişti.

1970'lerdeki siyasal hedefleri tek parti devleti kurmaktı, Baas'ı Irak toplumunun bütün alanlarına etkin bir şekilde taşımışlardı. İşçi sendikaları, öğrenci federasyonları ve kadın grupları hep parti denetimine girdi. Subay kadrosu da parti yörüngesine sokuldu ve terfiler parti üyeliğine bağlandı. 1977'de Baasçı yönetim konseyinin bütün üyeleri DKK üyesi olunca, parti ile devlet arasında bir ayrım kalmadı.

El-Bekir 1976'da askeri geçmişi olmayan Hüseyin'i kara kuvvetlerinde generalliğe getirdi. Hüseyin'in askeri hiyerarşisine geçişi El-Bekir'in önemini azalttı ve Bekir 1979'da istifa etti. Hüseyin hemen cumhurbaşkanı, Baas Partisi genel sekreteri, DKK'nin başkanı ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak onun yerine geçti. Hüseyin devlet gücünün tamamına hakim olmayı garanti altına almak için, sadakatlerinden kuşkulandığı Baasçı yetkilileri ve subaylara karşı yeni bir temizlik ve idam dalgası başlattı. İktidarının daha sonraki yıllarında, rejimi tek kişi diktatörlüğüne dönüşene kadar bütün güçleri elinde toplamaya başladı.

1970'li yılların sonlarına kadar Hasan el-Bekir ile Saddam Hüseyin arasında bir sorun yaşanmamıştır. Irak ise giderek Baas'ın tek parti hakimiyetine girmekteydi. 1977 yılında tüm üst düzey parti yöneticilerinin Devrim Komuta Konseyi başkanı olmaları sağlanmış ve Parti ile DKK arasındaki bağlantı ortadan kaldırılmıştır. 1976 yılında Saddam Hüseyin

hiçbir eğitim almamış olmasına rağmen kendisini General rütbesiyle ordunun başına getirmiştir. Bu durumda Hasan el-Bekr'in yönetiminde etkisi azalmış olmaktadır (ARAFAT; 2009, s.245). 1970'lerde Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcılığı görevini üstlenen Saddam Hüseyin, 1979'a gelindiğinde Devlet Başkanı Hasan el-Bekr'i sağlık gerekçesiyle görevinden uzaklaştırmış ve 16 Haziran 1979'da Devlet Başkanlığı ilan etmiştir. Irak'ta Baas Partisi'nin desteklediği dikta rejimi, Saddam Hüseyin ile yeni bir döneme girmiştir. Saddam Hüseyin yönetiminde Baas Partisi, ABD İşgal Kuvvetlerinin Saddam Hüseyin'i devirdiği 2003 yılına kadar sürmüştür (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.69). Saddam Hüseyin iktidarının 1979 yılından 2003 yılında ortaya çıkan Irak Savaşı Dönemine kadar sürmesi, Saddam Hüseyin yönetiminin çalışmamız açısından önemini arttırmaktadır.

Saddam Hüseyin Döneminde Irak'ta tek partili bir sistem bulunmaktaydı. Bu parti Arap Sosyalist partisi idi. Bu partinin savunduğu Baas ideolojisinin kurucusu ve fikir babası Hıristiyan asıllı Misel Efkak'tır. Parti'nin resmi ideolojisi, sosyalizm laiklik ve Arap milliyetçiliği ilkeleri üzerine oturmaktaydı. Partinin ideolojisine göre İslam dini Arap medeniyetinin bir ürünüdür. Irak devletinin statüsü ve yapısı, ilk kurucu meclisin hazırladığı Irak Kralı I. Faysal'ın anayasasından sonra yayınlanmış olan 21 Mart 1925 tarihli anayasa ile tespit edilmişti. Bu anayasanın, ilk şekli manda idaresinin hazırladığı 1921 taslağıyla tespit edilmiş ve Irak'ta milliyet, din veya dilden kaynaklanan farkların Irak vatandaşları arasında bir ayırım oluşturmasının kabul edilemeyeceği hükme bağlanmıştı. 1925 anayasasının Irak halklarıyla ilgili en önemli maddesi şüphesiz 6. madde olmuştur. Milliyet, din ve lisan ayrılıkları olsa da bütün Iraklıların kanunla korunan haklarda eşit olduklarını hükme bağlayan bu madde, Irak devletinin demokratik yapısını tesis etmiş ve 16. maddeyle de her grubun kendi lisanıyla eğitim vermek üzere okul açmasını bir hak olarak kabul etmişti. 1958 yılında Kraliyet rejimini deviren darbe 27 Temmuz 1958'de yayınladığı "geçici anayasada" en büyük çelişmesini, 30 maddelik bu anayasanın 2.,3. ve 9. maddelerinde ortaya koymuştu. 9. maddede vatandaşların, ırk, köken, dil, din bakımından bir ayırma tabi tutulmayacaklarını hükme bağlayan ve bu hükümleri eski anayasadan daha geniş bir şekilde benimseyen bu geçici anayasa, 2. maddede Irak'ın Arap milletinin bir parçası oluşunu, 3. maddede de bu vatandaşlarla Kürtlerin ortak olup anayasal haklarının anayasa tarafından güvenceye alındığı ifade edilmekteydi. 1968 yılı darbesinden sonra çıkarılan anayasa da azıncık ileriye gidip bütün

azınlıkların haklarının saklı kaldığını içeren ifadelerine rağmen aynı çelişkilerle dolu olmuştur (ONAY, 2003, s. 69-70).

Irak'ta, 22 Eylül 1968'de yürürlüğe giren anayasa, devlet başkanına olağanüstü yetkiler tanımaktaydı. Bu yetkilere göre hükümet devlet başkanı tarafından oluşturulur ve başkan istediğinde hükümeti veya herhangi bir hükümet üyesini değiştirme yetkisine sahipti. 250 üyesi olan parlamentonun yetkileri son derece sınırlıydı. Irak, Saddam Hüseyin döneminde, resmi adı Irak Arap Cumhuriyeti olsa da, fiiliyatta bir dikta rejimiydi. Irak Parlamentosu, Devrim Komuta Konseyi ile birlikte yasama görevini yerine getirmekteydi. Rejimin en güçlü organı Devrim Komuta Konseyiydi ve Başkanlığı da Saddam Hüseyin yürütmekteydi.

Saddam Hüseyin 20 Haziran 1980'de Irak'ta yapılan seçimde kendi tespit ettiği adayların Baas Partisi'ne seçilmesini sağlamış ve bu şekilde de kendi konumu güçlendirmiştir.

1979 yılında cumhurbaşkanı olan Saddam Hüseyin, sosyalist ülkelerin yönetim, sistem ve deneyimlerinden yararlanarak, istihbarat ve parti teşkilatlarını yeniden örgütlemiştir. Buna göre Irak'taki yapı şu şekilde formüle edilebilir durumdaydı; Başta her şeyi gören ve her şeye tek başına karar verebilecek güce sahip olan Başkan; Başkanın arkasında onu destekleyen ve koruyan parti, istihbarat ağı ve ordu; Başkanın devamlılığını sağlayan parti, istihbarat ağı ve orduyu besleyen aşiretler; aşiretleri destekleyen ise başkandı. Irak istihbarat personeli bu alanda çok ileri düzeyde olduğu tüm dünya tarafından kabul edilen, Doğu Almanya, Romanya ve Bulgaristan'da eğitilmişlerdi. Saddam Hüseyin bir taraftan birey, kamu ve devlet arasındaki köprüleri yıkarken; diğer taraftan da her üç zeminde kendine yabancılaşmayı körükleyerek bir manada geriye dönüşü imkansız kılmıştır. Dolayısıyla da Irak'ta başka partilerin kurulması, sivil toplumun oluşması, lider gelişimi ve muhalif hareketlerin taban bulması olanaksız hale gelmiştir. Irak devlet yapısı yakından incelendiğinde, Irak'ta devletin; Saddam Hüseyin, Baas Partisi, istihbarat ordu ve aşiretler üzerine kurulmuş olduğu görülür. Bu yapının özelliklerine bakıldığında karşımıza çıkanlar şunlardır: Irak'ta toprak, refah, inanç veya bayrak gibi tüm halkı ortak noktada birleştirecek bir payda bulunmamaktadır. Özellikle Saddam Hüseyin yönetiminde sistem korkuya ve güvensizliğe dayalıdır. Sistemde ortak payda baskıdır (ONAY, 2003, 80).

İran'ın Irak'a karşı düşmanca davranışları karşısında, Saddam Hüseyin İran'a isteklerini zorla kabul ettirmek için askeri güç kullanma kararı almıştır. 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı, sekiz yıl süreli karşılıklı yıpratma harbi halinde devam etmiştir. Irak savaşı bitirecek ateşkes kararını kabul ettiğinde, yıpratılmış bir askeri güç, yüz binlere varan kayıp ve yüz elli milyar doları aşan borç ile karşı karşıya kalmıştır (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.70).

40. Irak – İran Savaşı ve Türkiye

Irak- İran Savaşı'nın önemi; Ortadoğu'da yeni bir yapılanmaya yol açan, 1990 – 1991 Körfez Savaşı'nın hazırlayıcı unsuru olmasıdır. Irak lideri Saddam Hüseyin'in bu savaştaki başarısızlığı, kendisini adeta Körfez Savaşı'na iten bir faktör olmuştur. Dolayısıyla, Irak – İran Savaşı ile Körfez Savaşı arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır.

İran ile Irak arasında 1980 yılında savaşa yol açan sorunların tarihi, coğrafi ve ideolojik kökenleri vardır. İki ülke arasındaki bu rekabet, Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları dönemine kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti bölgede egemen bir güç olarak kendini hissettirince, iki imparatorluk arasında sorunlar baş göstermiştir. İki imparatorlukta İslam'ın farklı yorumları hakimdi ve sınır bölgesinde orta yoğunlukta çatışmalar sıklıkla meydana gelmekteydi (CUSIMANO, s.90).

İki ülke arasında diğer bir rekabet konu da Şatt-ül Arap'ın kuzeyinde iki ülkeyi birbirinden ayıran bölgedir. Bu arazide ciddi miktarda Kürt nüfus yaşamaktadır. Bu bölgenin kontrolü 17. yüzyıldan sonra Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları için bir amaç olmuş ve burada kesin bir sınır oluşturulamamıştır. Osmanlıların 1638'de Bağdat'ı fethetmeleri ile başlayan dönemde bu bölgeyle ilgili çeşitli düzenlemeler, anlaşmalar ve ihlaller gerçekleşmiştir (HÜNSELER, 1984, s.10).

Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Osmanlı döneminin Bağdat, Basra ve Musul vilayetleri Irak'a kalmış ve bu durum da bir Arap-Acem sorununa dönüşmüştür. İki ülke arasındaki sorunların temeli Körfez, zengin Fırat ve Dicle vadisi ve onun kuzeyi üzerindeki hakimiyet mücadelesidir (MARR, 1985, s.291). Coğrafi, ekonomik ve insan kaynaklarıyla

Irak, Körfez’de önemli bir oyuncudur ve bölgede hakimiyet kurmaya aday ülkelerden biridir. Bu bağlamda Irak’ın en önemli rakibi İran’dır ve iki ülke arasındaki ilişkiler bu mücadelenin çeşitli şekilleriyle doludur (SMOLANSKY-SMOLANSKY, 1991, s.158).

Irak, 1980’li yıllara kadar petrolden elde ettiği gelire hızla artan zenginliğe sahip bir petrol ülkesiydi. Bölgedeki petrol üretiminin %50’den fazlası aralarında Irak’ın da bulunduğu sekiz Körfez ülkesine kaymış, buradan elde edilen milyarlarca dolarlık ihracat geliri ise silahlanmaya harcanmış ve bölge bir kıvılcımla patlayacak hale gelmiştir. Bu kıvılcım İran’da patlak vermiş ve İran’da asla devrilmez sanılan şahlik rejimi, Humeyni’nin iktidarı ele geçirmesiyle bir anda tarih sahnesinden silinivermiştir. İran’da yaşananlar, özellikle Körfez ülkelerinin petrol zengini şeyhleri için çok büyük bir tehdit içermekteydi ve İran’da gerçekleşen Şii Devriminin zincir etkisi ile kendi ülkelerinde de gerçekleşme olasılığı, Körfez liderlerini oldukça endişelendirmekteydi. İran’ın da bu yönde bazı açıklamalarda bulunması, bölgedeki endişeyi daha da arttırmaktaydı. Diğer yandan Humeyni Devrimi’nin Sovyetler Birliği’nin İran üzerinden Körfez’e inme olasılığının giderek artması sadece Irak’ın değil, ABD ve diğer batılı ülkelerin de en büyük korkularından biriydi. Durum böyle olunca Saddam Hüseyin’in kendini tamamiyle yalnız hissetmesine de lüzum kalmamıştı. Saddam Hüseyin, Irak halkının gerçek çıkarlarını göz önüne almayarak durumu Ortadoğu liderliği için fırsat olarak görmüştür. Bu durum da Irak – İran Savaşı’nın başlamasında bir etken olarak ortaya çıkmıştır (ONAY, 2003, s. 78–79).

1960’ların başlarından itibaren otonomi isteyen Iraklı Kürtlerin ayaklanma başlattıklarını görmekteyiz. Irak’ta bu tarihten sonra pek çok ayaklanma çıkmış ve Irak yönetimi sorunun çözümü için Kürtlerin lideri Mustafa Barzani ile görüşmüştür. Ordu içindeki bölünmeler ve ardı ardına gelen darbeler, merkezi hükümetin kuzeydeki Kürt bölgesi üzerindeki hakimiyetini azaltmış, Kürt milliyetçi hareketi ivme kazanmıştır. 1970’te Kürt bölgesi için sınırlı bir otonominin sağlanması konusunda anlaşılması, Kürtlerle Irak yönetimi bu otonominin sınırlarını görüşmeye başlamışlardır. Ancak bu görüşmeler sonuçsuz kalmış ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Irak hükümetinin güçleri Mart 1974’te çatışmaya başlamışlardır (TRIP, 2000, s.11). Bu çatışmaların en ciddi olanlarından biri, Aralık 1974’te iki Irak uçağının İran sınırı yakınlarında Kürt nüfusunun yoğunluklu olarak bulunduğu bir bölgede ABD yapımı füzelerle vurulması olmuştur. Irak, İran ve ABD’yi iç işlerine karışmakla suçlamış ve İran da Irak uçaklarının kendi toprakları

üzerinde uçtuğunu iddia etmiştir (SMOLANSKY-SMOLANSKY, 1991, s.162). İran, Irak'taki Kürt isyanlarını her türlü vasıta ile desteklemektedir. Buna karşılık Irak hükümeti de isyanları bastırmak için sadece askeri güç kullanmakla kalmıyor; aynı zamanda binlerce Kürdü de İran'a sürüyordu. İran da Kürtlerin yardımına gelerek ve hatta Irak askerleri ile doğrudan savaşmayı göze alacak kadar ileri giderek cevap vermekteydi (CUSIMANO, 1992, s. 94). Durum bu şekilde sürüp giderken Irak ve İran Dışişleri Bakanları tarafından İstanbul'da Ocak 1975'te gizli görüşmeler yapılmıştı. Ancak bu da sorunun çözümüne yetmedi. İki ülke arasında ancak 6 Mart 1975'te Cezayir'de bir anlaşma meydana gelebilmişti. İran Şahı Pehlevi'nin ve Saddam Hüseyin'in imzaladığı bu anlaşmaya göre 1913'te imzalanan İstanbul Anlaşması'nın kara sınırları ile ilgili hükümleri aynen kabule diliyor ve Şatt-ül Arap'taki sınırı thalweg hattına göre tanımlayarak yeni bir sınır oluşturuluyordu. Ama anlaşmanın imzalanmasından sonra bölgede meydana gelen gelişmeler göstermiştir ki Irak'ın anlaşmanın maddelerini gönülden uygulama niyeti yoktur. Irak'ın bu anlaşmayı, İran'ın Kürtlere verdiği destek sonrası hissettiği ciddi baskı ve Sovyetlerin ordunun ihtiyaçları için gerekli cephaneyi vermemesi nedeniyle kabul ettiği ortaya çıkmıştır (ÖZCAN, 2003 s.97)

1979 yılında İran'da meydana gelen devrim sonucunda Şah Rıza Pehlevi'nin devrilmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızla kötüleşmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni nüfusunun yaklaşık %60'ını Şiiilerin oluşturduğu Irak'ın İran'daki İslam Devrimi'nin kendisine sıçramasından duyduğu endişedir. Ancak Irak- İran Savaşı'nın başlamasının nedenlerinden biri bu olmasına karşın tek neden bu değildir. İran'ın muhalif Şii Iraklılara ve Kürt ayrılıkçılara destek vermesi; Irak'ın Arap dünyasında Mısır'ın Camp David Anlaşmasını imzalamasıyla boşalan liderlik konumunu doldurmak istemesi, Humeyni'nin devrim sonrası içeride oluşan huzursuzluk nedeniyle dikkatleri dışarı çekme isteği de savaşın başlamasına neden olan etkenlerdendir.

Ayrıca Irak, İran'la arasında oluşan sorunların bir anlaşmayla çözüme ulaşabileceğini düşünmemekteydi. Saddam Hüseyin kendisi için bir başarısızlık olarak gördüğü ama mecburiyetten imzaladığı 1975 Cezayir Antlaşmasının koşullarından da memnun değildi. Bunun yanında Irak, İran'ın devrim sırasında ordusunun iyice zayıfladığını ve özellikle komuta kademesindeki subayların birçoğunun bir şekilde bertaraf edildiğini düşünmekteydi. Sovyetler Birliği'nin kendisine sattığı ileri teknoloji ürünü silahların

İran'da bulunmaması nedeniyle kesin ve çabuk bir zafer kazanabileceğini düşünüyordu. Saddam'a göre Cezayir Anlaşması 1980'de İran, Irak Hükümetinin düşürülmesi için çağrı yaptığında İran tarafından ihlal edilmişti (ERKMEN, 2000, s.2-3).

İki ülke arasındaki sıcak çatışmalar 22 Eylül 1980'de Irak ordusunun 300 millik bir cephe boyunca İran'a karşı harekete geçmesiyle başlamıştır. Savaşın başlamasından üç gün sonra Irak, ateşkes için şu şartların sağlanmasını istemiştir: İran sınır bölgesinde Irak'ın egemenliğini tanıyacak, Irak'ın Şatt-ül Arap'taki egemenliğini ve meşru haklarını tanıyacak ve buna saygı gösterecek, ayrıca İran körfezde işgal ettiği üç adayı Araplara geri verecek (DAY, 1987, s.238). Savaşın başında Irak, İran topraklarının içlerinin içlerine doğru ilerlemişse de İran daha sonra kendini toparlamış ve savaş bir yıpratma savaşına dönmüştür. Saddam Hüseyin uzun süren muharebeler neticesinde İran karşısında istediği başarıyı elde edememiştir. İran karşısındaki başarısızlıklar üzerine Saddam Hüseyin 1983 yılından itibaren savaşın şeklini değiştirme yoluna gitmiştir. 1984 ilkbaharından itibaren Irak – İran savaşı Basra Körfezine intikal etmiştir. İran ve Irak'ın Körfezdeki faaliyetleri ise ABD için Körfez sorununu özellikle tetiklemekteydi.

Irak – İran savaşı sekiz yıl boyunca net bir sonuç oluşmadan sürüp gitmiştir. BM ve İslam Konferansı Örgütü ile birçok devlet bu savaşı sona erdirmek için aracılık teşebbüs ve faaliyetinde bulunmuştur. İslam Konferansı'nın teşkil ettiği Aracılık Komitesine Türkiye de katılmıştır. Güvenlik Konseyi, mevcut durum esasında barış yapılması için pek çok çağrı kararı almış ancak bunların hiçbirinden sonuç çıkmamıştır.

22 Eylül 1980'de başlayan Irak – İran Savaşı sekiz yıl sürmüş ve Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını, 17 Temmuz 1988'de Irak'ın ve 18 Temmuz 1988'de de İran'ın kabul etmesi üzerine, 20 Ağustos 1988'de bütün cephelerde ateşkesin yürürlüğe girmesi ile sona ermiştir (ARMAOĞLU, 2001, s.872). Sonunda taraflar ateşkesi neredeyse savaşa başladıkları bir noktada kabul etmişlerdir.

Savaşın bitmesinin ardından İran ile Irak arasındaki sorunların çözümü 1990'a kadar sürüncemede kalmıştır. Kuveyt'i işgalinden sonra 16 Ağustos 1990'da Saddam Hüseyin, İran'ın Ağustos 1988'de sağlanan ateşkesten sonra ileri sürdüğü neredeyse bütün şartları kabul ederek acil bir resmi anlaşma sağlamak istemiştir. 10 Eylül 1990'da İran ve Irak

diplomatik ilişkileri başlatmak üzere anlaşmışlardır (FISHER, 1997, s.511). Ancak o dönemde taraflar özellikle sınırlar konusunda kesin bir anlaşmaya varamamışlardır. Bugün halen Irak ile İran arasında sınır sorunları devam etmektedir. Kuveyt Savaşı'ndan sonra Irak yönetiminin önceliği kendisine uygulanan uluslararası yaptırımlar olmuş ve İran ile Irak arasındaki sorunların çözümü Irak yönetiminin 1990'lardaki öncelikleri arasında yer almamıştır.

Irak- İran Savaşı hem bölge için hem de Türkiye için önemli sonuçlar doğurmuştur. Türkiye bu savaşın başından sonuna kadar aktif tarafsızlık politikası izlemiştir. Yani savaşan taraflardan her ikisine karşı da aynı mesafede davranmıştır. Türkiye'nin bu politikası bir ara Türkiye'nin aracılığı konusunu gündeme getirmişse de, tarafların birbirlerine karşı olan tutumları böyle bir aracılığa imkan vermemiştir. Bununla beraber Irak ve İran 1987 Temmuzunda, savaşa rağmen karşılıklı olarak sürdürdükleri münasebetleri kesince, her ikisi de menfaatlerinin korunmasını Türkiye'nin Tahran ve Bağdat büyükelçiliklerine bırakmışlardır (ARMAOĞLU, 2001, s.875).

Türkiye Irak İran Savaşı sırasında her iki ülkeyle özellikle de Irak'la ticaretini büyük ölçüde geliştirmiştir. O dönemde Türkiye, ihracata dayalı yeni bir ekonomik program uygulamaktaydı. Uygulanan bu yeni programın başarısı açısından hem Irak hem de İran birer Pazar olarak oldukça önemliydi. Savaş boyunca Türkiye, bu ülkeler için, özellikle de Irak için ana ticaret yolu vazifesi görmüştür. Savaş sırasında Basra Körfezi herhangi bir ticari faaliyet açısından oldukça güvensiz hale gelmiş, Türkiye de bu durumda petrol ihtiyacı ve malların ithalatı bakımından önemli bir yol halini almıştır. Savaş sırasında Irak'ın petrol zengini Kerkük bölgesini Yumurtalık'a bağlayan ikinci boru hattının yapımı tamamlanmış ve Türkiye İran'ı bu boru hattına saldırmaması konusunda uyarmıştır. 1980'de Irak'a ihracatı 135 milyon dolar olan Türkiye'nin 1985 yılında Irak'a ihracatı yaklaşık 1 milyar dolar olmuştur (BARKEY, 2000, s.31).

Bu avantajların yanında, savaş Türkiye için bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Savaş sırasında Irak'ın kuzey bölgelerde ve Türkiye sınırında kontrolünün azalması PKK'nın bu bölgede üsler edinmesine ve bölgenin stratejik derinliğini Türkiye'ye karşı kullanmasına imkan vermiştir. İkinci bölümde belirtildiği üzere, PKK 1983 yılında faaliyetlerine başlamış, bu eylemleri engellemek amacıyla Türkiye, Irak ile yaptığı bir

sıcak takip anlaşmasıyla Irak topraklarından birkaç kilometre içeri girerek teröristleri takip etme hakkı elde etmiştir. Savaş sırasında Türkiye-Irak sınırı Türkiye için ekonomik anlamda olumlu özellikler göstermiş ve Türkiye burada ekonomik menfaatler elde etmişken, güvenlik anlamında aynı sınır gitgide artan bir endişe kaynağı olmuştur. 1983 yılı sonrasında PKK'nın faaliyetleri bölgede huzursuzluğa yol açmıştır. Körfez Savaşı sonrasında durum daha da kötüye gitmiştir. Çünkü sınırda yapılan ticaret neredeyse durmuş ve güvenlik sorunları daha ciddi bir hal almıştır. Ama Türkiye Kuzey Irak'ın dünyaya tek çıkış noktası olarak var olmaya devam etmiş ve bu da kısmen de olsa bölgeyi ve Kürtleri bir anlamda kontrol etme şansını Türkiye'ye vermiştir (BENGIO, 1996, s.70).

41. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Türkiye

Kuweyt Basra Körfezinin kuzeyinde, Arap yarımadasının kuzeydoğusunda yer alan bağımsız bir Arap ülkesidir. Ülke, batı ve kuzeyden Irak, doğudan Basra Körfezi, güneyden Suudi Arabistan ile çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 170 km., doğu-batı doğrultusunda 145 km. genişliğindedir. Kuveyt'in yüzölçümü 17. 818 km²'dir (ÖZEY, 1997, s.183). Irak ile Kuveyt arasındaki sınır Nisan 1923'te belirlenmiştir.

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin nedenlerinden biri, Irak'ın Kuveyt'i kendi topraklarının bir parçası olarak görmesidir. Kuveyt Osmanlı zamanında Basra vilayetinin bir parçasıydı ve dolayısıyla Saddam Hüseyin'e göre Irak'ın da bir parçasıydı. Kuveyt İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlettir ve iki ülkenin birleştirilmesiyle bu durum ortadan kaldırılmalıydı. Irak bunu daha önceki dönemlerde de denemişti ancak 1990'a gelindiğinde mevcut durumun da buna uygun olduğu fikri gelişmişti. 1930'ların başında Irak Kralı Gazi de Kuveyt'i Irak'a katmak için girişimlerde bulunmuş, ancak Kuveyt'in buna olumlu yaklaşmasına rağmen İngiltere'nin baskısı sonucu bu girişim başarısız olmuştu. İkinci girişim ise General Kasım zamanında, İngiltere'nin Kuveyt'ten çekilmesinin ardından olmuş; İngiltere tekrar müdahalede bulunmuştur. Arap Birliği de Kuveyt'i bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Kürt sorunu yüzünden yeterli askeri gücü kalmayan Irak'ın bu girişimi o dönemde de başarısız olmuştur (ARAFAT, 2009, s.262).

1990 yılının başında, petrol fiyatlarında OPEC tarafından varil başına 1 dolarlık bir düşüş gerçekleştirilmişti. Bu karar Irak – İran savaşından büyük bir yara alarak çıkmış olan

Irak ekonomisinde yılda 1 milyar dolarlık bir kayıp anlamına gelmekteydi. Saddam Hüseyin Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliklerinin tesiri ile üretim kotalarını arttırarak daha ucuza, daha bol petrol satmayı düşünen OPEC'e fiyatların düşürülmemesi hatta daha da arttırılması gerektiğini belirtmişti. 1990 yazında, petrol fiyatları 11 dolara kadar gerilemiştir. Saddam Hüseyin'e göre bu politikanın arkasında Kuveyt ve Suudi Arabistan bulunmaktaydı. Bu ülkelerin amaçları, Saddam Hüseyin'in bölgesel bir lider olmasını engellemektir. 17 Temmuz 1990'da yapılan OPEC toplantısı Saddam Hüseyin için bardağı taşıran son damla olmuştur. Saddam Hüseyin burada, bazı Arap ülkelerinin (Kuveyt ve Suudi Arabistan) petrol kotalarını azaltmalarını halinde güç kullanacağını ilk kez açık bir şekilde dile getirmiştir. Zira o dönemde Irak, düşük fiyatlı petrol yüzünden 14 milyar dolar zarar etmiştir. Ülke ekonomisi artık çok zor bir duruma gelmiş ve ülke içinde Saddam Hüseyin karşıtı güçler giderek kuvvetlenmiştir (ONAY, 2003, s.79–80).

İran – Irak savaşı döneminde ağır askeri harcamaları nedeniyle bütçesi açık veren Irak, başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Arap ülkelerinden kendisine ekonomik yardım yapmalarını, bu mümkün olmadığı takdirde de, Irak'ın petrol satışının arttırılması için destekleyici tedbirler almalarını talep etmiştir. Irak, Kuveyt'i ve diğer Körfez ülkelerini, İran'ın emperyalist emellerine karşı koruduğunu iddia ederek, Körfez ülkelerinin yaptığı savaş harcamalarına katkıda bulunmalarını istemekte ve kendisine ekonomik yardım olarak kredi vermeleri veya borçlarının silinmesi gerektiğine inanmaktaydı.

Irak Kuveyt'ten 10 milyar dolar kredi veya borçlarından aynı miktarın silinmesi talebinde bulunmuştur. Irak'ın savaş nedeniyle oluşan ağır borç yükünü hafifletmek amacıyla yaptığı talepler Kuveyt ve diğer Arap devletleri tarafından 1 Ağustos'ta yapılan Arap Dışişleri Bakanları zirvesinde, reddedilmiştir. Kuveyt Irak'a yardımı reddetmiş, OPEC'in tespit etmiş olduğu kotaların çok üstünde petrol üreterek piyasada petrol fiyatının düşmesine ve dolayısıyla Irak'ın petrol gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Saddam Hüseyin taleplerinin karşılanması için diplomatik yöntemlerin yanında Arap ülkelerinin liderlerinin aracılığını da kullanmaya çalışmış ancak bir sonuç alamamıştır (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.193). Saddam Hüseyin'e göre Irak, İran ile sekiz yıl devam eden savaş sonrasında bir milyonu bulan ordusu, tank, top ve uçak sayısı ile dünyanın dördüncü askeri gücüdür. Zira Irak bu savaş sırasında, Almanya, Kuzey Kore, Çin, Rusya,

BDT üyeleri hatta ABD'den silah ve teknoloji satın almıştır. Kuveyt böylesi bir gücün karşısında direnemezdi.

Irak'ın Körfez'e çıkışı sadece Şatt-ül Arap suyu üzerinden gerçekleşmekteydi, tanker trafiğine elverişsiz olan bu sığ limanı ise, Kuveyt'e ait olan Bubiyan ve Varba adaları kapatmaktaydı. Irak petrolünün dış pazarlara kolaylıkla ulaştırılması önünde ciddi birer engel olan bu adalar yüzünden Irak, Suudi Arabistan'dan Kızıldeniz'e, Türkiye'den de Akdeniz'e uzanan petrol boru hatları inşa etmek zorunda kalmıştır. İran - Irak Savaşı sonrasında ekonomisi iflasın eşiğine gelen Irak, ülke dışına çok fazla petrol satmak ve elde ettiği gelire de ekonomisinde bir rahatlama yaratmak amacıyla, Kuveyt ile adaların statüsünü yeniden görüşmek istemiş, ancak bu konudaki bütün girişimleri Kuveyt tarafından reddedilmiştir. Üstelik Irak'a göre Kuveyt, İran - Irak savaşını fırsat bilerek, sınırlarını Irak aleyhine genişletmiş ve gerçekte Irak'a ait olan petrolü de kendisi çıkarıp satmıştır. Bu nedenle Irak, Rumeyla petrol bölgesindeki halklarını tartışmaya açmıştır. Irak iddialarına göre, başlangıçta surlar içinde bir kasabadan ibaret olan Kuveyt, 1960'lardan itibaren, Irak ile arasındaki sınır karakolunu sürekli olarak kuzeye kaydırmış, İran - Irak savaşı sırasında da Irak'a ait topraklarda petrol üretimine geçmiştir. Bundan dolayı da Saddam Hüseyin, Kuveyt'in 2,4 milyar dolar tazminat ödemesini istemekteydi (ARAFAT, 2009, s.263). Gene Irak yönetimine göre, bununla da yetinmeyen Kuveyt yönetimi, yukarıda da bahsettiğimiz şekilde, petrol fiyatlarını sürekli olarak düşürmekle, Irak ekonomisini zayıf düşürmeye çalışmaktaydı. Irak'a göre Kuveyt'in bu davranışlarının tek bir amacı bulunmaktaydı; o da Saddam Hüseyin rejimini zayıflatmaktı. Bu durumda Irak'ın kendi ulusal çıkarlarını korumak için savaştan başka seçeneği kalmamıştı (ONAY, 2003, s.82).

Irak Temmuz ortasından itibaren Kuveyt sınırına asker yığmaya başlamıştı. Kuveyt'in petrol kuyularını ele geçirerek İran ile yapılan savaşta kayıplarını telafi etmek de Irak'ın diğer hedefleri arasındaydı. Saddam'ın Kuveyt sınırına asker yığmasına karşılık ABD yönetimi Irak'a bir uyarıda bulunmamıştır. Bush yönetimi 25 Temmuz 1990'da Saddam Hüseyin'i ziyaret eden ABD'nin Bağdat büyükelçisi April Glaspie aracılığı ile ulaştırdığı "Irak'ın yakın komşuları ile arasındaki ihtilaflar ABD'yi ilgilendirmez..." mesajıyla Irak'ın Kuveyt konusundaki iddia ve talepleri hakkında ABD'nin ilgisiz kalacağını

belirtmiştir. Bu olay da Kuveyt'in işgalinde Saddam Hüseyin'i cesaretlendiren etkenlerden birisi olmuştur (ARAFAT, 2009, s.264).

Talepleri Arap devletlerince reddedilen, ABD'den de olumsuz bir tepki almayan Saddam Hüseyin, Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğunu, Basra Vilayeti'nin sınırları içerisinde bulunduğunu iddia ederek, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmiştir. 8 Ağustos tarihinde, Saddam Hüseyin, Kuveyt'i Irak'a ilhak ettiğini, 29 Ağustos'ta da Kuveyt'in Irak'ın 19. ili olduğunu açıklamıştır.

Saddam Hüseyin gelinen bu noktada ABD'nin kuvvet kullanmasına SSCB'nin izin vermeyeceğini düşünmekteydi. Gorbaçov da 29 Ekim'de Körfez krizinde askeri çözümün kabul edilemez olduğunu belirtmişti, ancak bu etkisiz bir açıklama oldu ve 29 Kasım'daki askeri güç kullanılmasına izin veren Birleşmiş Milletler kararında SSCB de olumlu oy kullandı (ARAFAT, 2009, s.264).

Kuweyt'in işgali ABD başta olmak üzere, birçok ülke tarafından protesto edilmiştir. Ronald Reagan'dan sonra başkanlık koltuğuna oturan George Herbert Walker Bush, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali karşısında şiddetle tepki göstermiştir.

1980'de Carter Doktrini olarak tanımlanan ve daha sonra Reagan yönetimi tarafından da teyit edilen, bölgeye yönelik ABD politikası gereğince, Körfeze hakim olmak isteyen herhangi bir hasım güce karşı ABD gücünün kullanılacağı ilkesine ve ABD'nin bölgedeki jeostratejik politikalarına uygun olarak, Başkan George Bush, bölgeye kuvvet sevk edilmesine karar vermiştir (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.194).

2 Ağustos'ta BM Güvenlik Konseyi aldığı 660 sayılı kararı ile işgal nedeniyle Irak'ı suçlamış ve Irak kuvvetlerinin hiçbir şarta bağlı kalmaksızın derhal Kuveyt'ten çekilmelerini istemiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 660 sayılı karara uymaması halinde Irak'a yaptırım uygulanacağını bildirmiştir. Türkiye de BM Güvenlik Konseyi'nin 660 sayılı kararını ve yaptığı çağrıyla desteklemiştir. 6 Ağustos'ta da ekonomik yaptırımları öngören 661 sayılı BM kararı alınmıştır.

Burada önemli olan bir diğer konu, Türkiye'nin yaptırım kararlarına uygun olarak Kerkük – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nı kapatması ve Türk – Irak sınırında Türk Silahlı Kuvvetlerini konuşlandırmasıdır.

25 Ağustos tarihinde BM, gemilere karşı deniz ablukası uygulamasını öngören 665 sayılı kararı almıştır. 666 sayılı karar tüm ekonomik yaptırımların Güvenlik Konseyinin denetiminde uygulanmasını, 670 sayılı karar ise hava ablukası uygulanmasını öngörmekteydi. Nihayet 29 Kasım 1990'da hukuksal dayanağı tartışmalı olan 678 sayılı karar alındı. Bu kararda Irak'ın Birleşmiş Milletler kararlarına uyması için bu bölgeye 15 Ocak 1991'e kadar süre tanınmakta; uymaması halinde ise Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 7. Bölümünde öngörüldüğü üzere Irak'ın BM kararlarına uymasını sağlamak ve uluslararası barış ve güvenliği yeniden tesis etmek için gerekli her türlü aracın devreye sokulması ve bunun için tüm BM üyesi devletlerin gerekli desteği sağlaması isteniyordu. Kararın ardında Saddam Hüseyin yönetimi ile yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. ABD Kongresi de alınan 678 sayılı kararın doğrultusunda 12 Ocak 1991'de Başkan'a, Irak'a karşı tedbirleri alma konusunda her türlü yetkiyi tanıyan bir karar almıştır (ARAFAT, 2009, s.265).

Ancak tüm bu çağrılara ve çevre ülkelere yerleşen koalisyon güçlerine rağmen Irak, Kuveyt'ten çekilmemiştir. Bu koalisyon güçleri ABD liderliğinde kurulan, İngiltere ve Fransa ile birlikte bazı Arap devletlerini de içeren 30 üyeli bir birlikteliktir.

17 Ocak 1991 tarihinde "Operation Desert Storm" Çöl Fırtınası Operasyonu, koalisyon güçlerinin Irak'a karşı hava harekatı ile Türkiye saatiyle 00.50'de başlamıştır. Irak'ın Kuveyt'ten çekilmeyi reddetmesi üzerine saldırılar Ocak ve Şubat ayları boyunca devam etmiştir (ÖZEY, 1997, s.189). ABD yönetimindeki koalisyon güçleri Şubat ayının son haftası içinde Irak askeri gücünü büyük ölçüde imha etmiştir. 26 Şubat 1991 tarihinde Kuveyt Irak işgalinden kurtarılmış bulunmaktaydı. Savaşma gücü yok edilen Irak 28 Şubat 1991 günü Kuveyt'te kalan birliklerini geri çekmiştir. Irak, Kuveyt'i işgal ettiği sırada bölgede 45 tümeni bulunmaktaydı. Harekatın sonunda Irak'ın 41 tümeni savaş dışı etkisiz hale getirilmiş ve 29 tümeni tamamen imha edilmişti. Irak'ın Kuveyt'i işgalinden ateşkes tarihine kadar, tam 100.000'i aşkın Iraklı hayatını kaybetmiştir. Ayrıca Irak, sahip olduğu silahların %80'ini kaybetmiştir. Irak Kuveyt'i işgali sırasında 27.000 Kuveytliyi esir almış

ve 1400'den fazla Kuveytli, Irak askerleri tarafından öldürülmüştür. Irak, Körfez savaşı sırasında, 22 Şubat'tan itibaren Kuveyt'te yer alan petrol kuyularını ateşe vermeye ve öte yandan mevcut stokları körfeze boşaltmaya başlamıştır. Ateşkesin imzalandığı tarihte, 590 adet Kuveyt petrol kuyusu ateşe verilmişti. Yanan bu kuyuların söndürülmesi 18 ay sürmüştür. Kuveyt'in savaş zararı 160 milyar dolardır. Savaştan sonraki harcamaları ise 50 milyar doları aşmıştır. Irak'ın zararı ise 190 milyar dolar olmuştur (ÖZEY, 1997, s.190).

ABD Başkanı George Bush, 23 Şubat'a kadar Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz olarak çekilmesini aksi takdirde kara harekatı başlayacağını duyurmuştur. 24 Şubat tarihinde kara harekatı başlamıştır. Bunun üzerine Irak yönetimi 27 Şubat'ta 660, 662 ve 674 sayılı BM kararlarını kabul ettiğini ve Kuveyt'ten tüm haklarından vazgeçerek çekileceğini açıklamıştır (ARAFAT, 2009, s.265). 2 Mart 1991'de de BM Güvenlik Konseyi 1'e karşı 11 oy ile resmi ateşkestten önce Irak'ın kabul etmek durumunda olduğu şartları içeren 686 sayılı kararını kabul etmiştir. 3 Nisan'da da 687 sayılı kararla ateşkesin koşulları belirlenmiştir.

Birinci Körfez Savaşı'nda Saddam Hüseyin'i alenen sadece birkaç Müslüman hükümet desteklediyse de çok sayıda Arap eliti, gizliden gizliye teşvik etmiş ve Saddam Hüseyin Arap kamuoyunun geniş kesimlerinde popüler hale gelmiştir. İslami fundamentalist hareketler evrensel planda batı destekli Kuveyt ve Suudi Arabistan hükümetlerinden ziyade Irak'ı desteklemişlerdir (HUNGTINGTON, 2001, s.35).

Savaş birçok Iraklının ölümü ile Irak altyapı tesislerinin tahribine ve toplam olarak 170 milyar dolarlık bir kayba sebep olmuştur. Çoğunluğu ABD hava kuvvetlerinden oluşan hava gücü tarafından icra edilen 43 gün devam eden, tarihin en yoğun hava bombardımanı Irak'ta büyük hasar yaratmıştır (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.199).

Kuveyt Savaşı'ndan yenilgi ile çıkan Saddam Hüseyin'e karşı Irak'ta yaygın şekilde ayaklanmalar başlamış, bu durum da, Saddam yönetimini kuvvet kullanmaya itmiştir. Saddam Hüseyin, 18 yönetim biriminde başlayan ayaklanmaların 14'ünü ağır silah ve hücum helikopterleri kullanarak bastırmıştır. Saddam güçleri karşısında Güneyde Şii ve Kuzeyde Kürt toplulukların verdiği kayıplar batılı güçleri harekete geçirmiş, ABD,

İngiltere ve Fransa önderliğinde BM Güvenlik Konseyi, Irak'a ayrılıkçı guruplara yönelik hareketi durdurması için yaptırım uygulanması konusunda karar almıştır.

Savaş sonrasında Birleşmiş Milletlerin 687 sayılı kararı ile Irak'a yönelik çok katı bir ambargo uygulaması başlatılmıştır. Buna göre; Irak'ın Kuveyt'in toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tanınması; elinde bulundurduğu tüm kimyasal biyolojik ve nükleer silahlardan vazgeçmesi, uzun menzilli füzelerin imha edilmesi ve bunların denetlenmesi için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ve BM tarafından oluşturulacak bir komisyonun ortak çalışması öngörülmekteydi. Zorunlu harcamalar olan gıda ve sağlık malzemesi alımları da BM denetimine tabi olacaktı. Irak'ın bu ihtiyaçlarını karşılamak için yapacağı petrol ihracatı da yine BM tarafından denetlenecekti (ARAFAT, 2009, s.266). Bu ambargonun ekonomik olarak Irak halkı üzerindeki yıkıcı etkilerinin yanı sıra Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik sonuçları da vardı. Bunların başında ise Irak'ın savaş öncesi topraklarının tamamı üzerindeki egemenlik hakkını kaybetmesi gelmekteydi. Irak'ın kuzeyinde 36. paralelden başlayan bölge tümüyle Kuzey Iraklı Kürt grupların denetimi altındaydı ve bu oluşum devletleşme sürecine girmişti. 32. paralelin altında kalan topraklar ise Iraklı Şiilerin denetimi altındaydı. Bu bölgenin denetimi Bassorah bölgesinde konuşlandırılmış Birleşmiş Milletler ve ABD'nin elindeydi (ONAY, 2003, s.88).

Körfez savaşından en çok etkilenen ülke Türkiye olmuştur denilebilir. Özellikle Türk ekonomisinin savaştan sonraki zararı 14 milyar dolar olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı üzerinden günde 1,6 milyon varil ham petrolün İskenderun Körfezine akıtılmasından sağladığı yılda yaklaşık 300 milyon dolar civarındaki kazancı ve ham petrol tüketiminin yarısına yakın bölümünden sağladığı kazancı kaybetmiştir (ONAY, 2003, s.86).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. 2003 ABD’NİN İRAK’I İŞGALİ VE TÜRKİYE

2003 yılına girildiğinde Türkiye ve ABD’nin Irak politikalarında ciddi farklılıklar olduğu ve iki ülkenin çıkarlarının bölgede uyuşmadığı iyice ortaya çıkmıştır. 2003 yılının başlarında Türkiye, Bağdat’la olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmış. Mart ayı içerisinde Türk-Irak heyetleri Bağdat’ta ekonomik konular üzerinde ikili görüşmeler düzenlemiştir. Türkiye bölgede daha güçlü bir Irak’a ihtiyaç olduğunu sürekli vurgularken, ABD yönetimi ısrarla Irak’ın bölge için önde gelen tehditlerden birisi olduğunu öne sürmeye devam etmiştir (BİLGİ, 2003, s. 228; BOSTANOĞLU, 1999, s. 415).

Afganistan’a yapılan müdahalenin sona ermesi ve bu ülkede Taliban yönetiminin devrilip Hamid Karzai Başkanlığında Batı yanlısı bir rejim kurulması ile beraber Irak meselesi dünya gündeminin ilk sırasına yerleşmiştir. Afganistan’ın hemen ardından Bush yönetimi, elinde kitle imha silahlarının bulunduğu ve terörizme destek verdiği gerekçesi ile Irak’a müdahale kararı almıştır. Savaşın meşru zeminde gerçekleşmesi için ihtiyaç duyduğu BM kararını ise BMGK’ya üye olan Rusya, Çin ve Fransa’nın muhalefeti nedeniyle aldırnamamıştır. Bu aşamada İngiltere basta olmak üzere bazı devletler ABD’ye destek vermiştir (FREEDMAN, 2004, s.65).

Türkiye bu dönemde Kuzeyden ikinci cepheyi açmak isteyen ABD yönetiminin yoğun baskısına maruz kalmıştır. ABD yönetimi ile Türkiye arasında askeri, siyasi ve ekonomik konularda uzun süren müzakereler yapılmıştır. Görüşmelerin uzun sürmesi ve savaşın çıkmasını istemeyen Türkiye’nin ABD’yi oyalaması üzerine Amerikan basınında Türkiye aleyhtarı çok sayıda yayın çıkmış, özellikle ekonomik konularda sürdürülen görüşmeler ön plana çıkarılarak, istismar edilmiştir. Birinci Körfez savaşı sonunda büyük bir ekonomik zarara uğrayan Türkiye bu defa sağlam ekonomik garantileri ABD yönetiminden talep etmiştir (ARAS, 2004, s.171). Bu dönem içerisinde Amerikan askerlerinin Güneydoğu

Anadolu'da konuşlanma ihtimali büyük bir rahatsızlığa yol açmıştır. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve Türkmenlerin siyasi haklarının verilmesi konusunda istediği garantileri ABD'den alamamıştır (TORUN, 2005, s.251). Yapılan bu görüşmelerde ABD'nin Kürt grupların Musul ve Kerkük'e girmemesini taahhüt etmesinden başka, Türkiye'nin talep ettiği basta Irak Türkmenleri olmak üzere hiçbir konuda somut bir güvence bulunmamakta idi (ŞİMŞİR, 2004, s. 256).

Gerçekleştirilen uzun müzakereler neticesinde, Türk askerinin Kuzey Irak'a gönderilip savaşa dahil olmamızı ve de Türk hava sahasının müttefik güçlerce kullanılmasına dair, yabancı askeri personelin Türkiye'de konuşlanmasını da içeren tezkere 1 Mart 2003'de TBMM'nde oylanmış, ancak reddedilmiştir. Bu ise Türk-ABD ilişkilerine büyük bir darbe vurmuştur (YAVUZ, 2006, s.26). Hatta savaştan sonra 4 Temmuz 2003'de Süleymaniye'de meydana gelen Çuval olayının tezkerenin reddine karşı bir misilleme olduğuna dair yorumlar yapılmıştır (ESLEN-ÜNAL, 2006, s. 86; AKGÜN, 2005, s.20).

Aynı dönem içerisinde Kürt grupları en çok endişelendiren ihtimal Türkiye'nin bölgeye yapacağı bir müdahaleye ABD'nin izin vermesi olmuştur (FOUSKAS, 2004, s. 20). Kürt gruplar bu ihtimali engelleyebilmek için her yolu denemişlerdir. Bu kapsamda Türkiye'yi tehdit etmekten de çekinmemişlerdir. KDP sözcüsü Hosyar Zebari 23 Şubat 2003 tarihinde düzenlemiş olduğu basın toplantısında, bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesinde olmadıklarını belirterek, "Türk askerlerinin zorla Kuzey Irak'a girmeleri durumunda Kürtlerle aralarında kontrolsüz çatışmalar çıkabileceğini" şeklinde ki beyanı dikkat çekicidir (YAVUZ, 2003, s.430). Mesut Barzani savatsan sonra yaptığı bir açıklamada "Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmemesi karşılığında bizde Kerkük ve Musul'a girmeme önünde ABD ile anlaşmaya varmıştık" demiştir (HASAN, 2004, s.38).

Türkiye'nin bu dönemde çok hassas olduğu Irak konusunda izlediği politikalarda başlıca üç temel hedefi olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar (ORAN, 2001, s. 268);

- Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması (yani, bir Kürt devletinin kurulmasının önlenmesi)
- Bölgedeki Türkmenlerin siyasi haklarının korunması, yeniden yapılandırılacak olan Irak'ta, geçmişte ki gibi baskıya maruz kalmalarının önlenmesi.

- Türkiye'nin meşru güvenlik endişesinin gözetilmesi (yani, Irak'ın Kuzeyinde kampları bulunan PKK'nın terör saldırılarının önlenmesi)

Türkiye'nin bu hedeflerini ve yaptıklarını kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür;

A) Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyine yönelik politikasının en önde gelen stratejik amacı, burada bir Kürt devletinin kurulmasını önlemeye yönelik olmuştur. Çünkü milli bir Kürt devletinin kurulmasının, uzun vadede Türkiye 'de yaşayan Kürt kökenliler için kötü bir örnek teşkil edebileceği gibi, böyle bir devletin PKK terör örgütüne de destek sağlama ihtimali mevcuttur (ARAS, 2004, s.164). Aynı şekilde bu devletin kurulmasının İran ve Suriye gibi Kürt nüfusun yoğun olduğu ülkelerde karışıklık çıkmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir. Bu durumun ise bölge barısına ve istikrara katkı sağlamayacağı açıktır. Bağımsız Kürt devletinin diğer üç ülkedeki Kürtleri kendisine katmaya kalkışabileceği ve "Pan-Kürdizm"e yol açabileceği Türkiye'nin başlıca endişelerinden olmuştur (ÖZKAN, 2003, s.9-11).

Birinci Körfez savaşının hitamında 36. enlemin kuzeyinde Irak Ordusunun etkisiz hale getirilmesi Kürt liderlerde ki Saddam korkusunu bir nebze önlemiş ve onları Bağdat'a karşı cesaretlendirmiştir. Ayrıca savatsan sonra tüm dünyanın ilgisine mahzar olan Irak Kürtleri uluslararası korumaya alınmış, BM ve NGO'ların yoğun katkıları ile Kürt hareketi en aktif dönemini yaşamaya başlamıştır. Ayrıca "zalim" Saddam yönetimi karşısında, "mazlum ve mağdur" konumunda olmaları yaptıkları her türlü siyasi eylemde haklı görünmeleri gibi bir netice vermiştir. Irak'ın egemen bir ülke olduğu ve en nihayetinde sorunun bir ülkenin iç işlerine karışma anlamına geldiği gündeme hiç gelmemiştir (AKFIRAT, 2004, s. 26).

Kuzey Irak'ta ABD'nin himayesi altında sürdürülen siyasi, askeri ve ekonomik faaliyetlerle, bağımsız Kürdistan hedefini ve onun nihai sınırlarını üç aşamalı olarak gerçekleştirmek istenmektedir. Bunlar ;

1. Federe Kürdistan Devletinin kurulması (Savaştan sonra düzenlenen Irak anayasası ile bu hedef gerçekleşmiştir).
2. Federe Kürt Devleti'nin bağımsızlığını elde etmesi (Türkiye'nin ve bölgenin bu yeni devletin kendileri için tehdit oluşturmadığı konusunda ikna edilmesi),

3. Bağımsız Kürdistan'ın tabi sınırlarına ulaşması. Yani Türkiye'deki, İran'daki ve Suriye'deki Kürtleri de içine alacak biçimde genişleyip, birleşik Kürdistan'ın kurulması.

B) Türkiye'nin Irak'a yönelik sürdürdüğü politikasının ikinci ana hedefi Türkmen varlığının ve haklarının korunmasıdır. Türkiye uzun bir süre boyunca ilgi göstermediği Irak Türkmenlerine, Birinci Körfez Savaşı sonrasında ilgi göstermeye ve sorunları ile ilgilenmeye başlamıştır. Türkmenlerin nüfusu Irak devletinin sürdürdüğü asimilasyon politikaları doğrultusunda sürekli olarak gizli tutulmuş ve de haklarında gerçeği yansıtmayan rakamlar ortaya atılmıştır (KAZANCI, 2007, s.18). Türkmenlerin Araplar ve Kürtler gibi Irak'ın asli unsurlarından birisi olduğunun kabul edilmesi gerektiğini istemiştir. Irak'ın 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için cemiyete vermiş olduğu memorandum da, bu üç topluluk ülkenin asli unsurları olarak sayılmış olması Türkiye'nin bu konuda ki talebinin hukuki gerekçesini teşkil etmektedir (HASAN, 2004, s. 39; HASAN, 2005 s.47).

Türkiye 2003 yılında ki müdahaleden önce Kuzey Irak'ta ki problemin Kürt sorunundan ibaret olmadığını her platformda dile getirmiştir. Irak'ın geleceği veya yeniden şekillenmesi konusunda aranan çözümlerde Türkmenler basta olmak üzere bölgede yasayan diğer halkların görüşlerine de başvurulması gerektiğini sık sık vurgulamıştır (ARAS, 2004, s. 172). Bu durumu göz ardı etmenin Irak'ta adil bir çözüm getirmeyeceği gibi bölgede arzu edilen istikrar ve sükunun sağlanmasını da engelleyeceği ABD basta olmak üzere uluslararası platformlarda öne sürülmüştür.

Bölgede güçlü bir Türkmen varlığının bulunması, muhtemel bir Kürt Devleti kurulmasının önünde caydırıcı bir rol oynayacaktır. Esasında da Türkiye'nin birdenbire Irak Türkmenlerine gösterdiği bu ilginin altında da bölgedeki Kürtlerin artan gücü olmuştur. Türkiye'nin Irak Türkmenlerine olan ilgisi ve ITC ile olan ilişkileri Türkmenlerin bölgede Türkiye'nin besinci kolu gibi görülmesine neden olmuştur ki, bu da Türkmen toplumunun aleyhine olan bir durumdur (HASAN, 2003, s. 298-303; YILMAZ 2006, s. 87).

C) Türkiye'nin sahip olduğu güvenlik kaygılarının temelinde uzun bir süredir maruz kaldığı PKK terörü yatmaktadır. Birinci Körfez Savaşının sonunda Kuzey Irak'ta ki istikrarın bozulması ile burada kamplar kurma imkanını elde eden, Irak ordusunun bıraktığı silahlar ile gücünü artıran terör örgütü, 1990'lı yılların başında Türkiye'yi oldukça sıkıntıya sokmuştur. Aynı tehlikenin tekrar meydana gelmesi ise, Türkiye'yi endişelendiren belli başlı meselelerden birisi olmuştur. Bu nedenle bölgedeki PKK varlığını sona erdirmek ve terör örgütünün isine yarayan iktidar boşluğuna engel olmak, Türkiye'nin öncelikli hedeflerden olmuştur (ARAS, 2004, s.166). Ayrıca 1988 yılında Irak ordusunun gerçekleştirdiği Enfal Operasyonu'nda ve 1991 Körfez Krizi sonrasında ülke sınırlarına yığılan sığınmacıların neden olduğu problemlerin tekrar yaşanma ihtimali Türkiye'nin önde gelen güvenlik endişelerinden birisi idi. Olası bir göçü önlemek maksadı ile Irak sınırından 20 km içeriye girilip güvenlik kuşağı tesis edilmesi fikri bu dönemde gündeme gelmiştir. Ancak savaş esnasında, Koalisyon güçlerinin Saddam'ı devirmesi ve de savaşın kısa sürmesi ile geçmişte meydana gelen göç hadisesi tekrar yaşanmamıştır (YAVUZ, 2003, s.437).

50. Savaş Sonrası

ABD Başkanı George Bush'un 18 Mart tarihinde yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında, Saddam Hüseyin ve oğullarına Irak'ı terk etmeleri için 48 saatlik bir süre tanıdığını, aksi takdirde belirlenecek bir zamanda askeri harekatın başlayacağını bildirmiştir. Saddam yönetimi ise bu ultimatomu reddettiğini duyurmuştur (YAVUZ, 2003, sf.431).

Irak'a tanınan iki günlük sürenin ardından 20 Mart 2003 tarihinde İkinci Körfez Savaşı başlamış ve 9 Nisan 2003 tarihinde, Bağdat'ın ele geçirilmesi ile sona ermiştir. Bu savaş esnasında Umm-Kasr ve Nasıriye'de meydana gelen direniş hariç, Iraklıların ciddi bir direniş yaptığını söylemek zordur. Irak halkı ABD işgalini 35 yıldır iktidarını sürdüren Saddam Hüseyin rejiminin baskısından kurtulma fırsatı olarak görmüş ancak iddia edildiği gibi (Kuzey Irak hariç) Amerikan işgalini çiçeklerle de karşılamamışlardır (ÇELİK, GÜRTUNA, 2005, s. 48; DİLEK, 2005, s. 13).

Irak rejimini devirmek maksadı ile savaş çıkartılması, ABD yönetimlerinin şiddet yoluyla yapılan siyasi değişimlere karşı çıktığı argümanını geçersiz hale getirmiştir

(KHALİLZAD, www.rand.org 12.12.2009). Ayrıca benzer bir şekilde BM'nin kuruluş sözleşmesi bir rejimin diğer bir rejimi güç kullanarak değiştirmesi anlayışını kesinlikle reddetmektedir. BM Genel Sekreteri'nin de böyle bir savaşın hiçbir meşruiyeti olmadığı şeklinde ki görüşleri oldukça yerindedir (ADEM, 2004, s.112).

1 Mayıs 2003 tarihinde ABD Başkanı George W.Bush, Abraham Lincoln uçak gemisinde düzenlenen bir törende Irak'ta çatışmaların artık resmen sona erdiğini açıklamış ve artık Irak'ın özgürlüğe kavuştuğunu ilan etmiş ve devrik lider Saddam Hüseyin 14 Aralık tarihinde Koalisyon güçlerince yakalanmıştır (YAVUZ, 2006, s.26; www.hurriyetim.com.tr, (14 Aralık 2009). Yönetimin Iraklılara devri planı çerçevesinde Geçici Irak Anayasası 8 Mart 2004 tarihinde imzalanmıştır. Buna istinaden 28 Haziran'da işgal güçleri ile yönetimin devir tesliminin gerçekleştirilmesi ve kurulacak olan hükümet tarafından daimi Irak Anayasası'nın hazırlanması kararlaştırılmıştır (KAZANCI, 2005, s. 13).

Savaşın sona ermesi ile Irak topraklarına hakim olan ABD yetkilileri Irak'ta kitle imha silahları olduğunu ispat edememişlerdir (GAFFNEY, 2004, s. 138). Irak'ta kitle imha silahları bulunduğu istihbaratının yanlış olduğu bizzat ABD Başkanı George W. Bush tarafından itiraf edilmek zorunda kalınmış ve uzunca bir süre BM silah denetçilerinin Irak'ta denetim yapmalarına izin verilmemiştir. ABD'nin savaşa gerekçe gösterdiği bu silahları bulamadığını resmi anlamda açıklaması uluslararası hukuk açısından da önem taşımaktadır. Ayrıca Irak yönetiminin El-Kaide ile bağlantılı olduğu yolunda ki argümanların hiçbirisi de ispat edilememiştir. Savaşın meşru bir gerekçesinin olmadığı açıktır (FREEDMAN, 2004, s. 65; ARI, 2005, s.597). Irak'ın işgalinin meşrulaştırmak için ortaya atılan tüm bu iddiaların geçersiz çıkması, ABD veya onun müttefiklerine yönelik bir tehdidin söz konusu olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Irak savaşı, harbi ancak nefsi müdafaa durumunda meşru kabul eden uluslararası hukuku açık bir şekilde çiğnemiştir (ADEM, 2004, s.113).

Savaşın hemen sonra başlayan kaos ortamı hakkında BM'nin baş silah denetçisi Hans Blix, ABD işgalinin tam bir başarısızlık örneği olduğunu iddia ederek, Irak'ın Saddam döneminden daha kötü bir durumda olduğunu söylemiştir. Kendisinin yine Washington yönetiminin hatalı politikaları hakkında yaptığı tespitler şu şekildedir; "Irak tam bir

fiyasko. Amerikalılar çıksa bir bela, çıkmasa ayrı bir bela. Çıkarlarsa Irak'ın iç savaşa sürüklenme riski var. Kalırlarsa ABD'nin Irak'ı istikrara kavuşturma yeteneği yok. Hiç savaş olmasa idi Irak'ın durumu bundan daha iyi olurdu" (DİLEK, 2005, s. 13).

ABD yönetimi savaşın sona ermesi ile birlikte siyasi, idari, ekonomik ve askeri alanda Irak'ın yeniden yapılandırılması çalışmalarına başlamış ve bu faaliyetler 28 Haziran 2004 tarihindeki egemenliğin devri süresine kadar devam etmiştir. Yeniden yapılandırma süreci içerisinde siyasi yapının etnik ve dini temellere dayandırılması, ülkede zamanla kutuplaşmalara neden olmuş ve siyasi birliktelik kalıcı bir surette zayıf düşmüştür (DİLEK, 2006, s.4–5). Savaşın sona ermesi ile Irak'ın geleceği ile ilgili cevaplanması gereken su sorular sorulmaya başlanmıştır;

- Irak'ın yeniden yapılandırılmasında BM'nin rolü ne olmalıdır,
- Yeni Irak' ta nasıl bir sistem kurulmalı,
- Koalisyon güçlerinin askeri idaresinin süresi,
- Mahalli idarelerin nasıl kurulacağı ve
- Irak'ın yeniden inşası ve bunda hangi ülkelerin rol oynayacağı.

Harekat öncesi ABD ve İngiltere'ye gerekli desteği vermeyen BM, Genel sekreteri Kofi Annan, geçiş hükümetinin meşruluğunun BM'ye bağlı olduğunu belirtmiş, Fransa Cumhurbaşkanı Chiraq'da harekatın sona erdiği dönemde, Irak'ın yeniden yapılandırılması çalışmalarında BM'nin merkezi bir rol oynaması gerektiğini dile getirmiştir (YAVUZ, 2003, s. 446).

Irak'ın yeniden yapılandırılması konusunda 10 Aralık 2003'de Amerika Savunma Bakanlığı'nın yapmış olduğu açıklama referans olarak kabul edilebilir. Yapılan açıklamada; Irak'ın işgaline karşı çıkan ülkelerin firmalarının, ülkenin yeniden yapılandırılması kapsamında açılacak ihalelere katılmalarına izin verilmeyeceği net bir şekilde vurgulanmıştır (www.ntvmsnbc.com, 11 Aralık 2009).

Irak'ın yeniden yapılanmasıyla ilgili Uluslararası Kalkınma Ajansı yöneticilerinden Timothy Beans'in Wall Street Journal gazetesine yaptığı açıklamada, "Savaş koşullarında piyasaya çıkarak 4–5 ay boyunca en iyi teklifi verecek firmayı arayamıyorsunuz.

Uluslararası Kalkınma Ajansı bu nedenle öncede belirlenmiş çok az sayıda firmayla temasa geçti ve bu is, daha savaş kararı alınmadan Ocak ayı baslarında yapıldı” demektedir. Bu açıklama ile Irak’ın yeniden yapılandırılmasında kimin hangi rolü üstleneceğinin savaştan önce planlandığı anlaşılmaktadır (TAŞKUN, 2004, s. 407).

ABD’nin girişimleri ile BM Güvenlik Konseyi, 6 Ekim 2003 tarihinde 1511 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karara göre Irak devletinin bağımsızlığının altı çizilmiş, Irak halkının kendi siyasi geleceklerini özgürce belirleme ve kendi doğal kaynaklarını kontrol hakkı tekrar dile getirilmiştir. Irak halkının isteklerini yerine getirmek için bir anayasa taslağı hazırlanmasının önemine vurgu yapılmış ve Irak’ta ki şiddet olayları kınanmıştır (FREEDMAN, 2004, s.65). Alınmış olan bu kararla savaşa destek vermeyen BM Irak’ta meydana gelen yeni durumu kabullendiği resmi olarak ortaya çıkmış, bir nevi ABD işgali meşruiyet kazanmıştır. Bunun ardından Irak’la savaşa karşı çıkan çeşitli ülkelerin Irak’ın yeniden yapılandırılması sürecine iştirak etmesi sağlanmıştır (ADEM, 2004, s.113)

İşgalin arkasından gelen süreç hem işgalciler için hem de Irak halkı için savaştan daha zorlu geçmektedir. Problemlerin temel neden, Irak’ın sahip olduğu demografik yapıdan kaynaklanmaktadır. Ülkenin etnik ve mezhepsel yapısında fiili olarak mevcut olan Kuzey, Orta ve Güney olarak üç farklı kesimin mevcudiyeti ve bu kesimlerin birbirleri ile olan tarihi sorunları giderek içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Birçok ırk ve dini mezhebin farklı davranış, inanç ve beklentilerinin meydana getirdiği karmaşa, ülkeyi bir kaosa sürüklemiştir. Ayrıca işgal yönetiminin ülke halkını “Iraklılar” olarak değil Sünniler, Şiiler ve Kürtler olarak görüp, bu temelde muhatap alması ülkenin istikrar bulamamasının başlıca nedenlerindedir (YASEEN, 2006, s.17).

Bu kaosu daha da radikalleştiren bir faktörde ülkede ki esas politika belirleyici unsur olan ABD’nin Irak siyasetidir. ABD daha savaş başlamadan önce Iraklı muhalifleri bir araya getirdiğinde, Kürt gruplar kendilerinin en büyük destekçisi olmuştu. Irak kurulduğundan beri çıkardıkları isyanların sonu gelmeyen, geçen zaman içerisinde sürekli olarak Irak’ın düşmanları ile işbirliği yapan Iraklı Kürt gruplar bu savakta da Bağdat’ın düşmanlarının yanında yer almışlardır. Savaş süresince ve sonrasında Kürt grupların yaşadığı bölgelerde işgale karşı hiçbir direniş meydana gelmemiş, bölge yönetimince ABD kuvvetlerine her türlü destek sağlanmıştır (HASAN, 2004, s.38).

Iraklı muhalefetinin içerisinde Şii partilerde yer alsa da, bu partilerin ABD ile ilişkileri sınırlı ölçüde olmuştur. Şii grupların aynı zamanda İran'la da mevcut iyi ilişkileri ve bu ülkeden sürekli olarak aldıkları destek ABD ile olan ilişkilerinin seviyesinin sınırlı olmasına yol açmıştır. Savaş zamanında ise ülkenin güneyindeki Şii asıllı Arap halkı, o güne kadar ülkenin yönetiminde söz hakları olmamasına ve Saddam'a muhalif olmalarına rağmen, topraklarını işgalcilere karşı inat ve ısrarla savunmuşlardır. Savaştan sonraki dönemde de Şii gruplar ABD işgaline destek vermemişlerdir. Silerin işgalcilere karşı takınmış olduğu bu tutum, işgalcilerin sahip oldukları kimlikten kaynaklanan bir husus olmayıp, tarihi bir tavır olduğunu söylemek mümkündür. Şiilerin, ülkelerinin düşmanlarına karşı bu tutumu İran'la olan savaş sırasında da değişmemiştir. İran-İrak savaşı sırasında da Irak ordusunda alt kademedede yer alan subaylarla, eratin 2/3'ü Şii kökenli olmasına rağmen savaş sırasında Irak ordusunda ayaklanma çıkacağı beklentisini boşa çıkmıştır. Hatta bu savaş esnasında bir ara İran Ordusu tarafından işgal edilen ve nüfusu Şiilerden oluşan güneydeki sınır bölgelerinde halk, Bağdat'a bağlı kalmaya devam etmiş ve işgalcilerle işbirliği yapmayı reddetmiştir. İran'ın Irak'lı Şiileri hedef alan ve onları İslam devrimine iştirak etmeye çağıran propagandası neticesiz kalmıştır. Yine savaş sırasında bugünde Irak'ta ki etkin Şii örgütlerden olan DYK' ye bağlı Bedir Tugaylarının yapmış olduğu saldırı ve sabotajlar bunların arkasında İran'ın olduğu bilindiği için, Irak halkı tarafından desteklenmemiştir (KAYMAZ, 2005, s.12).

Birinci dünya savaşı sonrasında Irak'ı işgal eden İngilizlere karşı ilk isyanlar güneyde ki Şii din adamlarının öncülüğünde çıkmış ve o dönemde de Şiiler İngilizlerle, yani işgalcilerle işbirliği yapmayı reddetmişlerdi (ARMAOĞLU, 1996, s. 332). Hatta yeni kurulan Irak devletinde kendilerine söz hakkı verilmeyip, çoğunluğu teşkil ettikleri ülkede azınlık şeklinde yaşamalarına sebepte onların bu tavrı neden olmuştu. Bu dışlanmanın vermiş olduğu tarihi tecrübe, işgal sonrasında ki dönemde Şiilerin tutumunu etkilemiştir. Şii gruplar işgal sonrasında yeni kurulan ülkede söz sahibi olabilmek ve ülke yönetiminden yeniden dışlanmamak için doğrudan doğruya işgalcilerle çatışmaya girmekten sakınmıştır. ABD ve İngiliz işgalinin geçici olduğu gerçeği onları temkinli ve sabırlı olmaya zorlamış, ancak hain damgası yemelerine sebep olacak ölçüde onlarla işbirliğine gitmemişlerdir.

Şiiler, seksen yıllık ezilmişlikten kurtulmanın etkisi ile ve de ülke topraklarını, güçleri nispetinde de olsa savunmuş olmanın verdiği moral kuvveti ile ülke yönetiminde söz sahibi

olmayı talep etmişlerdir. Silerin yeniden yapılandırılan ülkede en büyük beklentileri tekrar Sünnilerin idaresine girmemektir (ERKMEN, 2006, s.18). Bu kesimin istekleri işgalcilerin Irak'ı en kısa sürede terk etmesi ve kendilerinin tayin edeceği yöneticilerle yönetilmektir. Şiilerin büyük bir kesimi Irak'ta dini bir yönetim istemektedirler. Onların bu hayalleri ise bölgeden bir gün çekilecek olan ABD yönetiminin görmek istemediği bir Ortadoğu resmidir (RITTER-PITT, 2002, s. 16).

Irak'ın orta kesiminde yer alan ve ülke yönetimini her daim elinde bulundurmuş olan Sünni Arap kesim işgale karşı en şiddetli direnişi gösteren kesim olmuştur. Irak Muhalefeti adı altında ABD'nin işbirliği yaptığı kesim, özellikle Iraklı Kürtlerin takındığı tutum, Saddam iktidarı ile yasadıkları problemlere rağmen Sünni Arapların Saddam'ın etrafında kenetlenmesine yol açmıştır. İşgalden sonra ki dönemde de Orta Irak'ta yer alan şehirler (Sünni üçgen olarak adlandırılan Ramadi-Bakuba-Tikrit) işgalcilerin en şiddetli direnişe maruz kaldıkları bölge olmuştur. Sünni Arapların bu dönemde, işgali reddetmeleri ve işgal yönetimi ile diyalog kurmamaları 1920'lerde Iraklı Şiilerin yasadıkları sürecin benzerine maruz kalmalarına neden olmuştur (ERKMEN, 2006, s. 18–20).

İşgalden hemen sonra kurulan Irak'ın yönetiminin başına, savaşan koalisyon güçlerinin komutanı General Tommy Franks'in getirilmesi düşünülse de, alınan ani bir kararla emekli General Jay Garner bu göreve atanmıştır (ARI, 2005, s.599). Garner özellikle Birinci Körfez Savaşı sonrasında gerçekleştirilen Huzur Operasyonu'nda görev almış ve bu dönemde Kürt gruplarla iyi ilişkiler kurmuş bir isimdi. Jay Garner bu görevinde uzun süre tutulmayarak atanmasından bir ay sonra görevden alınmış ve yerine emekli diplomat Paul Bremer atanmıştır. Bu değişikliğin sebebi olarak ise ABD'nin iç politik çekişmeleri gösterilmektedir. Pentagon'un Irak'ta fazla hareket serbestliğine sahip olmaması için Dışişleri'nden bir yetkilinin "Irak Genel Valisi" olması istenmiştir (ERKMEN, 2003, s.16).

Irak'ın yeniden yapılandırılması girişimlerine sürat veren ABD, bir yandan Ebu Gurayb cezaevinde ki işkence iddiaları ile uluslar arası kamuoyunun önünde zor durumda kalırken, bir yandan da Irak içerisinde gittikçe şiddetini ve etkisini artıran direnişe maruz kalmış, ülkenin durumu içinden çıkılmaz bir hal almıştır (KAZANCI, 2006, s.19). 28 Haziran 2004 tarihine kadar olan dönemde, Irak'ın yeniden yapılandırma faaliyetlerine bir bakacak olursak;

13 Temmuz 2003 tarihinde Irak Geçici Yönetim Konseyi (IGYK) kurulmuştur. 25 kişiden meydana gelen bu konseyin üyelerinden 13'ü Şii Arap, 5'i Sünni Arap, 5'i Kürt, 1'i Türkmen ve 1'ide Asuri kökenli idi. Konsey içerisinde seçilen 9 kişinin (5 Şii, 2 Sünni Arap, 2 Kürt) birer ay süre ile dönüşümlü başkanlık yapmasına karar verilmiştir. Irak Geçici Hükümeti 3 Eylül 2003 tarihinde IGYK tarafından yapılan atama ile kurulmuştur. Bakanlar Kurulunda 14 Şii Arap, 3 Sünni Arap, 6 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Asuri bakan olmak üzere toplam 25 kişi yer almıştır. Türkmen temsilcisi, Teknoloji ve İletişim Bakanı olarak atanmıştır (ARI 2005, s.588).

15 Kasım 2003 tarihinde, IGYK ile koalisyon güçleri arasında belirli bir takvim çerçevesinde Egemenliğin Devri Anlaşması imzalanmıştır. 8 Mart 2004 tarihinde ise geçiş sürecinde yönetim esaslarını belirleyen Irak Devleti Geçici Yönetim Yasası oybirliğiyle kabul edilmiştir. Bu yasa 28 Haziran 2004 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu yasaya göre 31 Ocak 2005 tarihinde Geçici Ulusal Meclis'in seçimlerinin yapılması ve bu meclis tarafından en geç 15 Ağustos 2005 tarihine kadar daimi Irak Anayasasının taslağını hazırlaması kararlaştırılmıştır. Hazırlanan anayasanın 15 Ekim 2005'e kadar referanduma götürülmesine, referandumda halkın çoğunluğu tarafından kabulü yada üç vilayette reddedilmeme şartı aranmasına karar verilmiştir. 15 Aralık 2005 tarihinde ise tekrar seçim yapılarak daimi meclis oluşturulmasına karar verilmiştir (ARI, 2005, s.607 ; ERKMEN, 2006, s. 24).

Irak Cumhurbaşkanı Gazi Ali El Yaver (Sünni Arap), Yardımcısı İbrahim El Caferi (Sii Arap) ve Roj Nuri Saveys (Kürt) üye 1 Haziran 2004 tarihinde 33 bakandan oluşan hükümeti atama yoluyla ilan etmiştir. Daha önce tesis edilen Geçici Hükümette bu şekilde kendisini feshetmiştir. Yapılan bu hükümet değişikliklerinde belirleyici unsur ABD olmuş, sürece BM'nin bir etkisi olmamıştır. ABD ile yeni Irak hükümeti arasında 28 Haziran 2004 tarihinde yönetim devir teslimi yapılmış, bu sayede görünürde olmakla birlikte egemenlik Iraklılara teslim edilmiştir (BİLGİN, 2007, s.41).

Savaş öncesi Irak muhalefetinin basını çeken ve ABD ile kurmuş oldukları iyi seviyede diyalog sayesinde Kürt ve Şii unsurlar Irak yönetiminde büyük söz sahibi olmuşlardır. Savaş öncesinde Irak Muhalefetinin Başkanı olan Ahmet Çelebi, ülke içerisinde yeterli desteğe sahip olmadığına anlaşılması ve Ürdün'ün bu kişiyi ülkesinden meydana gelen bir

yolsuzluk olayı ile ilgili suçlaması nedeniyle muhatap almayacağını açıklaması nedeniyle gözden çıkarılmıştır (BOOKMILLER, 2004, s.153; ÖZKAN, 2003, s.119).

Savaş sonrası dönemde Irak'ın iç siyaseti tamamen Şiiilerin ve Kürtlerin eline geçmiştir. Şiiilerin ülke nüfusunda ki ağırlığı bu durumu bir nebze normalleştirse de Kürtler nüfuslarının ötesinde yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Bunda ise Irak'ta savaş öncesinde ve sonrasında ABD'nin en iyi müttefikleri haline gelen Kürt grupların kayrılmasının da büyük etkisi olmuştur(ARI, 2005, s. 589). Sünni Araplar yönetimden dışlanmalarının da etkisi ile işgalcilere karşı büyük bir direniş başlatmışlardır. Türkmen toplumunun başlıca önceliği ülkenin kuzeyinde ki Kürtlerin gücünü dengeleme ve kendi varlıklarını anayasal teminat altına alarak koruma şeklinde olmuş, ancak yeterli ölçüde organize olmamaları, kendi içlerinde bile bölünmüş olmaları, ve güç alabilecekleri silahlı bir unsura sahip olmamaları nedeniyle bunda yeterli ölçüde başarılı olamamışlardır (ERKMEN, 2006, s.19).

İşgal yönetimi Irak'ta etnik ve mezhep çatışmasını adeta kışkırtan bir politika takip etmiştir. Bu politikalar bir taraftan etnik taleplerini en üst düzeyde tutan, taviz vermez bir tutum içerisinde olan ve oldukça organize bir durumda ki Kürt gruplara verdikleri siyasi, ekonomik ve askeri destek Kürtlerin bu alanlarda ki kazanımlarını artırırken, diğer taraftan ülkede Kürtlerin aşırı taleplerini dengeleyebilecek yegane unsur olan Şii Arapların kendi içlerinde bölünmelerine yol açmıştır. ABD yönetimi Türkiye ile aynı söylemi paylaşarak ülkenin bütünlüğünden yana olduğunu dile getirmesine rağmen, Irak'ın federal bir yapıda kurulması ilkesini benimsemiş, merkezi yönetimi zayıflatıcı birçok karar aldırmıştır (KAZANCI, 2007, ss. 19, ARI, 2005, s.600).

ABD, Irak'ta uyguladığı yanlış politikalar sonucunda şiddetli bir direnişle karşı karşıya kalmış, kısa sürede kurtarıcı pozisyonundan işgalci görüntüsüne bürünmüştür. Söz konusu direniş, Irak'ta bulunan Amerikan varlığına yönelik büyük güvenlik sorunu oluşturmaktadır. Irak'taki güvenlik sorunu, ABD için gerek politik gerekse maddi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak'a karşı açılan savaşın gerekçelerinin kanıtlanmaması, dış dünyada Irak'ta ki ABD varlığına karşı bir kamuoyu oluştururken, ülkede giderek artan Amerikan kayıpları da içte yönetime karşı büyük bir tepki doğurmuştur. Ayrıca Ebu Gureyb basta olmak üzere hapisanelerde Iraklı mahkumlara

yapılan insanlık dışı davranışların ortaya çıkması, skandalların ardı ardına patlak vermesi ABD'nin demokrasi ve insan hakları konusunda ki uluslararası imajına ağır bir darbe vermiştir. ABD'de yapılan senato seçimleri sonrasında Kongrede çoğunluğu yitiren Bush yönetimi, ülke içinde daha çok sıkıştırılmaya başlanmıştır. Irak'taki Amerikan askerlerinin günlük harcamalarının giderek artması ve savaşın ABD ekonomisine yüklediği büyük maddi yükte tartışmaların odağına oturmuş ve Irak'tan geri çekilme fikri tartışılır hale gelmiştir (KAZANCI, 2006, ss.19; YAVUZ, 2006, ss.27–35).

ABD yönetiminin ortaya attığı BOP kapsamında, Ortadoğu'da ki köklü değişim yapma planları, Irak'ta uğranılan başarısızlık nedeniyle alt üst olmuştur (KULOĞLU, 2006, s.18–19). ABD, Irak Ulusal Muhafızları'nın eğitimine hız vererek, ülkedeki güvenlik boşluğunu doldurmaya ve silahlı gruplara karşı koymaya çalışmaktadır. Bu şekilde ülkede giderek artan kayıplarını azaltmayı planladığı gibi direnişçi dahi olsa Irak'lularla doğrudan karşı karşıya gelmemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Irak'ı dış müdahalelerden korumak bahanesiyle ABD'nin ülkenin bazı bölgelerinde kalıcı askeri üsler inşa etmesi söz konusudur. Şimdiden 14 askeri üssün inşa edildiği bilinmektedir. Kurulacak diğer üsler için Kuzey Irak bölgesel yönetimi oldukça isteklidir ve ABD'yi üsleri kurması için davet etmişlerdir (AKGÜN, 2007, s.10; DUMANLI, 2005, s.6).

Taşıdığı petrol potansiyeli açısından Irak'ın en önemli şehirlerinden olan Kerkük bu dönem içerisinde gittikçe tartışmaların odağına oturmuştur. Gerek Irak'ın kuruluş döneminde, gerekse bu ülkenin yakın tarihinde paylaşılamayan bir şehir haline gelen Kerkük'te siyasi tansiyon sürekli olarak tırmanmıştır. Savaş esnasında, Türkiye'nin kesin tavrına rağmen, KYB'li pesmergeler tarafından işgal edilen şehirde, nüfus kayıtları tahrip edilmiş, tapu müdürlüğü yağmalanmıştır (DİLEK, 2006, s.17). Kerkük'ün demografik ve siyasi olarak Kürtleştirilmesi sürecine, Amerikalı yetkililerin destek olduğunu söylemek mümkündür. İşgalden sonra Irak yönetimine atanan Jay Garner'ın söylemiş olduğu “Kerkük bir Kürt kentidir” sözü kişisel bir ifadeden ziyade, Türkiye'ye karşı alınmış bir tavır niteliğindedir (ŞİMŞİR, 2004, s. 596).

Kürt pesmergelerin, şehirde yaşayan Arapları göçe zorlamalarının yanı sıra şehrin boşalan yerlerine ve kamu arazilerine Kürt yerleşimcileri iskan etme planları seçim öncesinde dönemde su yüzüne çıkmıştır. Çeşitli yerlerden getirilen binlerce Kürt aile,

Saddam döneminde Kerkük'ten sürüldükleri bahanesiyle şehre yerleştirilmiştir. Bu kişilerin sayısının 650 bini bulunduğu ifade edilmektedir (HÜR MÜZLÜ, 2006, s. 3). KDP ile KYB tarafından söz konusu ailelere sahte ikametgahlar düzenlenmiş ve ilk etapta Kerkük'e yerleşecek her aileye 3000–5000 dolar yardım yapılacağı vaadinde bulunulmuştur. Ayrıca yerleşimcilerin en az 200 metre kare toprağın parsellenmesine yardımcı olunmuştur (KAZANCI, , www.tusam.org, 20 Eylül 2004).

Irak Geçici Yasasınının 58 nci maddesi ile; 1976 yılında Baas Rejimince değiştirilen Kerkük'ün demografik yapısının, tekrar eski haline dönüştürülmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu karar Türkmenleri de kapsamına rağmen özellikle Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin, bölgeye yeniden göç etme teamülünü göstermedikleri açık bir olgudur. Bölgeden sürüldükleri iddia edilen 227 bin kişinin (aileleri ile birlikte 600 bin) seçimlerden önce seçmen kütüklerine kaydedilmeleri ve bu kişilerin Kerkük'e yerleştirilmeleri ise şehrin demografik yapısının çok kısa bir sürede değiştirildiğini göstermektedir (BİLGİN, 2007, s.47; TUNÇ, 2006, s. 15-16).

ALTINCI BÖLÜM

6. TÜRKİYE – İRAK İLİŞKİLERİNDE SU SORUNU

Dünya toplam su rezervinin % 97'sini tuzlu deniz ve okyanuslar teşkil etmektedir. % 2'sini kutup bölgelerindeki donmuş vaziyetteki tatlı sular oluşturmaktadır. Geri kalan %1'lik kısım ise tüm kıtalardaki yeraltı ve yer üstünde bulunan tatlı sulardır. Gerçek anlamda, insanoğlu için çok önemli olan tatlı su işte bu %1'lik orandır. Bu oranlara bakılıp, kutuplarda kullanılamaz durumdaki tatlı su rezervi düşünüldüğünde tüm dünya için bir tatlı su sorununun var olduğu ortaya çıkmaktadır. Bütün bu rezerv sıkıntılarına rağmen son 50 yılda dünya su tüketimi %400 oranında yüksek bir artış göstermiştir. Yine dünyada su sıkıntısı çeken 26 ülkenin 14'ü Ortadoğu bölgesinde yer almaktadır (ÖZEY, 1997, s.300).

Ortadoğu'nun kuzeydoğu, orta ve güney bölgelerinde, birbirini takip eden uçsuz bucaksız çöller yer almaktadır. Öte yandan çöllerin çevresinde ise özellikle yaz kuraklığının hakim olduğu step bölgeleri geniş yer tutar. Bir bakıma Türkiye'nin Karadeniz kıyıları ile İran'ın Hazar kıyıları dışında kalan tüm Ortadoğu toprakları, yaz kuraklığı ile karşı karşıyadır. Ortadoğu'da yağış yetersizliği ve yaz sıcaklarının meydana getirdiği aşırı buharlaşmanın ortaya çıkardığı kuraklık, bölge dışından ya da bölge içindeki yüksek dağlardan kaynağını alan su kaynakları ile giderilmeye çalışılmaktadır. Nitekim Nil, Fırat, Dicle, Şeria ve Asi nehirleri bölge ülkelerinin ortak kullandıkları önemli akarsulardır.

Türkiye'nin kuzeydoğu kesiminden Erzurum-Dumlu dağlarından kaynağını alan Fırat; Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Irak toprakları için çok önemlidir. Öte yandan yine Doğu Anadolu Bölgesinden kaynağını alan ve Güneydoğu Anadolu ve Irak topraklarının doğu kesimlerini sulayan Dicle nehri, aktığı topraklarda hayatın can damarıdır. Fırat nehri Türkiye dışında önce Suriye sınırlarına girmekte ve oradan Irak topraklarına ulaşmaktadır. Böylece Fırat ve Dicle nehirlerinin sularından, Türkiye, Suriye ve Irak müşterek

yararlanmaktadırlar. Ancak her üç ülkede tarımda sulama sistemlerinin gelişmesi sonucunda, bu iki nehir üzerinde çok sayıda baraj yapılmıştır. Halen yapımı devam eden ve planlanan barajların sayısı da fazladır. Fırat nehri 2780 km uzunluğunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Murat suyu ve Kara suyun birleşmesi ile oluşan bir nehirdir. Fırat'a kaynak sağlayan alanların %62'si Türkiye'de, %38'i Suriye'dedir. Nehrin yıllık toplam su hacminin %89'u Türkiye'den, %11'i Suriye'den karşılanmaktadır. Fırat'ın Türkiye'den çıkışındaki debisi saniyede 909 m³'tür. Habur'dan sonra 1200 km'lik akışı boyunca hiçbir kol eklenmediğinden buharlaşma, sızma ve sulama nedeniyle 2/3 oranında azalır ve Irak topraklarında Dicle ile birleştiği yerde yıllık ortalama debisi saniyede 850 m³ olur. Dicle'nin toplam uzunluğu ise 1900 km'dir. Bunun 523 km'lik kısmı Türkiye'dedir. Türkiye'deki toplam havzası 38.290 km² olan Dicle, ortalama saniyede 629 m³ su geçirir. Türkiye sınırından Irak'a giren Dicle, Fırat'a paralel olarak bir süre güneydoğuya doğru akarak, Basra yakınlarında Fırat ile birleşerek Şatt-ül Arap nehrini oluşturmakta ve buradan da Basra körfezine dökülmektedir. Dicle havzasının %12'si Türkiye, %0,2'si Suriye, %54'ü Irak ve %34'ü İran sınırları içerisinde yer almaktadır (ARAFAT, 2009, s.261). Irak'ın su rezervi bakımından Fırat'a pek katkısı yoktur. Buna rağmen Irak; Fırat sularının %43'ünü kullanmak istemektedir. Fırat'tan üç ülkenin kullanmak istedikleri su miktarı, Fırat'ın debisinden 17,3 m³ daha fazladır. Dicle nehrinin toplam su rezervinin %51,9'u Türkiye'den, %48,1'i Irak'tan sağlanır. Buna rağmen Irak; Dicle sularının %83'ünü, Suriye %4'ünü kullanmak istemektedir. Yine üç ülkenin Dicle'den kullanmak istedikleri su miktarı, nehrin debisinden 5,8 milyar m³ daha fazladır. Fırat ve Dicle'den talep edilen su miktarları ile nehirlerin debileri arasındaki uçurumu gidermek imkansız gibidir. O halde bu iki nehirden faydalanan ülkeler, özellikle Suriye ve Irak, daha gerçekçi davranmak zorundadırlar (ÖZEY, 1997, s.305).

20. yüzyılın son çeyreğinde, Türkiye-Irak-Suriye ülkelerinin kesişme noktalarında yaşanan sorunların temelinde yatan nedenlerden birisi de su sorunudur. Irak-İran savaşının başlangıcında dahi, Diyale, Küçük Zap, Karun ve Şatt-ül Arap nehirlerinin kullanımı ve sınırların be nehirler ötesinden geçmesi meselesi gündeme gelmiştir.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni sulayan kaynaklarını en ekonomik verimli kullanmak ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla 1960'lı yıllarda planlayıp, 1976 yılında inşasına başladığı GAP projesi, Hatay'ın Türkiye'ye katıldığı 1939 tarihinden

itibaren gerginlik ortamında sürdürülen Suriye ile ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Türkiye, Fırat ve Dicle'yi "sınır aşan sular" olarak tanımlamaktadır. Suriye ve Irak, kendi çıkarlarını ve politikalarını savunma imkanı verdiği gerekçesi ile Fırat ve Dicle Nehirleri'ni "uluslar arası akarsular" olarak tanımlamakta ve suyun eşit paylaşılması gerektiğini savunmaktadırlar. Türkiye, sınır aşan suların kullanım ilkelerine göre suya kaynaklık eden yukarı mansap ülkeler ile aşağı mansap ülkeler arasında eşit egemenlik ve suyun eşit kullanımından söz etmek mümkün değildir. Türkiye, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin paylaşılabilir doğal kaynak olmadığını savunmaktadır (PEHLİVANOĞLU, 2004, s.131).

Irak'ta suyun önemli bir kısmı sulamada kullanılmaktadır. Suyun etkin kullanımı için projeler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Irak'taki mevcut barajlar savaşlarda ağır derecede hasar görmüştür. Bu durum Irak'ta önemli derecede içme suyu sıkıntısı çekilmesine de neden olmuştur. Irak GAP ve Suriye'deki su projelerinin Fırat suyunu 273 oranında azaltmasından ve yıllık 11 km³ seviyesine indirmesinden rahatsızlık duymaktadır. Bunun yanında su kalitesi, yukarı havza olan Türkiye ve bir miktar da Suriye tarafında suya kimyevi gübre, klor ve zehirli atıkların karışması nedeniyle oldukça azalmakta ve içilebilirliği olumsuz etkilenmektedir (ARAFAT, 2009, s.261).

Türkiye ile Irak arasında imzalanan 29 Mart 1946 tarihli "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın" 6. maddesine ek olarak, "Dicle, Fırat ve Kolları Suların Düzene Konması Protokolü" imzalanmıştır (PAZARCI, 1999, s.301). Protokol nehirlerin denetime alınması ve gerekli yararın sağlanması için yapılacak ortak çalışmalardan söz etmektedir. Protokolde nehirlerden düzenli su alınması ve taşkınların önlenmesi için Türkiye'de akış gözleme istasyonları kurulması, masrafların yarı yarıya paylaşımı, gözlem verilerinin Irak'a bildirilmesi gibi hususlar yer almaktadır. Protokol temelinde, Irak'ın nehirlerden düzgün su alma ve kullanabilmesi durumunu gerçekleştirebilmek için yapılmıştır ancak Irak'a mali yük getirmiştir. Antlaşma günümüzde geçerli olmasına rağmen tam olarak uygulanamamıştır.

Türkiye, Fırat ve Dicle'nin sularının ekonomik kullanılması ve buralardan daha fazla yarar elde edilmesine yönelik, 1950 yılından günümüze birçok değişik proje

gerçekleştirmiştir. Manavgat Su Projesi, Büyük Barış Su Projesi, Küçük Barış Su Projesi bunlardan bazılarıdır.

Irak, Fırat ve Dicle suları üzerinde eskiden beri fiili kullanımdan gelen hakları olduğunu savunmaktadır. Irak'a göre Türkiye, Atatürk Barajının doldurulması sırasında Irak'a bilgi vermemiştir. Su miktarını aşırı düşürerek Irak halkını da zor durumda bırakmıştır; ortak bir teknik komite kurularak su, yapılacak çalışmalarla, ihtiyaçlar dikkate alınarak bölüşülmelidir. Türkiye 1987 protokolüyle Atatürk Barajı tamamlanincaya kadar Fırat'tan Suriye sınırında aylık ortalama 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiştir. Bu protokol Atatürk Barajının tamamlanmasıyla geçerliliğini yitirmiştir. Nihai miktar daha yüksek bir oran üzerinden belirlenmelidir (ARAFAT, 2009, s.162).

Türkiye'nin Fırat ve Dicle Nehirleri'nin suyunun kullanımı konusunda savunduğu ilkelere karşı Suriye ve Irak, terör kartını kullanmayı tercih etmiş ve Türkiye'ye karşı terör örgütlerini gizli veya açık bir şekilde desteklemiştir.

Türkiye gerek sınır oluşturan akarsular gerekse sınır aşan akarsularla ilgili olarak bugüne kadar ilgili komsu ülkelerle bir takım anlaşmalar imzalamıştır. İmzaladığı antlaşmalardan dolayı bir takım yükümlülüklerin altına girmiştir. Bugüne kadar sorun teşkil eden veya edebilecek durumda olan söz konusu akarsulardan Dicle, Fırat ve Asi nehirleri hariç diğer nehirlerle ilgili sorunlar değişik tarihlerde imzalanan anlaşmalar veya hukuksal düzenlemelerle bir esasa bağlanmış ve büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

60. Türkiye-Irak Arasındaki Hukuki Düzenlemeler

Türkiye ile Irak arasında konuyla ilgili olarak iki önemli hukuki düzenleme yapılmış olup, bunlar; 29 Mart 1946 tarihli "Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'na EK, Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü" ile 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması"dır (DURMAZUÇAR, 2001, s.41)..

600. Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü:

Türkiye ile Irak arasında Dicle ve Fırat Nehirleri konusunda en önemli düzenlemedir. Protokolün önsözünde, tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılması öngörülmekte ve bu tesislerin Irak için öneminden bahsedilmektedir. Önsözde ayrıca korunma amaçlı yapıların en uygun yerlerinin Türkiye’de bulunduğu değerlendirilmekte ve bu yapılar için yapılacak tüm harcamaların Irak tarafından karşılanması yer almaktadır. Protokole göre Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak işletme ve bakımlarını temin edecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir (AFAT, 2002, s. 4-41). Protokolün bazı maddelerine bakıldığında, sanki Türkiye aleyhinde gibi gözükmekle birlikte protokolün tamamına bakıldığında böyle bir ruh taşımadığı görülür. Örneğin “Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye’nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir anlaşmaya konu teşkil eyleyecektir” maddesi, sanki nehirlerin üzerinde kurulacak tesislerden Türkiye’nin faydalanabilmesi, iki ülke arasında varılacak bir anlaşmayla mümkün olabileceği gibi yanlış yorumlara neden olabilmektedir (TİRYAKİ, 1994, s.47). Burada getirilen düzenleme daha çok bütün harcamaları Irak tarafından karşılanarak inşa edilen bent ve benzeri yapıların Türk topraklarında inşa edileceği yer seçimi, işletme ve bakım konularında önceden iki ülke arasında bir anlaşmayla belirlenmelidir. Böyle bir anlaşmaya varılmaması halinde Irak’ın bu gibi tesislerin inşasını Türk topraklarında gerçekleştirmesi doğal olarak mümkün değildir. Türkiye’nin Dicle, Fırat Nehirleri sularından faydalanması konusunda sınırlayıcı ahdi bir düzenlemenin olmadığı, Keban Barajı Projesi öncesi ve sonrası görüşmelerinde de ortaya çıkmıştır. Öyle ki, taraflar bu görüşmeler esnasında söz konusu protokolün böyle bir sınır getirdiği yönünde herhangi bir görüş ileri sürmemişlerdir (BİR, 1986, s.173). Protokol ile iki ülke arasında karşılıklı yardım ve bilgi verme, kurulacak daimi gözetleme istasyonlarının işletme giderlerinin taraflarca eşit paylaşılması gibi yükümlülükler getirilmiştir. Bilgi verme yükümlülüğü gereği Türkiye, Fırat için Birecik, Dicle için Cizre ve Diyarbakır istasyonlarından taşkın durumunu her sabah saat sekizde telgrafla Irak’a bildirmektedir (TATAR, 2002, s.34).

601. Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması

İki ülke arasında 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşmasının" hazırlık çalışmaları sırasında 1946 protokolünün uygulanması konusu gündeme gelmiş ve doğrudan doğruya olmamakla beraber, konu antlaşmada yer almıştır. İki ülke arasında yapılacak işbirliği alanını belirleyen antlaşmanın 2. maddesi, bu suların faydalanma konusuna dolaylı olarak şu şekilde değinmiştir. İki taraf, her iki ülkenin devlet örgütlerinin, kamu ve özel sektör kuruluş ve teşebbüslerinin karşılıklı fayda esasına dayalı olarak yapabilecekleri işbirliği konuları beyanında, ekonomik ve teknik işbirliği yapılması mümkün sanayi, tarım, petrol ve bayındırlık işleri (sulama projeleri dahil) ve konut yapımı alanlarını ele almayı kararlaştırmışlardır (TİRYAKİ, 2003, s.56). Antlaşma, daha sonra, tarafların ekonomik ve teknik işbirliğini sürdürebilmek amacıyla "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi" kuracaklarını ve bu ortak komitenin yılda bir defa ve tarafların herhangi birinin talebi üzerine lüzum görüldüğü sürece sırayla Ankara ve Bağdat'ta toplanacağını da hükme bağlamaktadır. İki ülkenin Dicle ve Fırat Nehirleri sularından faydalanması konusundaki gelişmelere, bu tarihten sonra Ortak Teknik Komite (OTK) çalışmalarında rastlanmaktadır (TOKLU, 1999, s.118). Komiteye daha sonra Suriye de katılmıştır. Ortak Teknik Komite toplantılarının sonunda imzalanan protokollerde bölgesel sular olarak ifade edilen Dicle, Fırat ve kollarıyla ilgili karşılıklı bilgi alış verisinde bulunduğu ve daha ziyade teknik seviyede görüşler içerdiği gözlenmiştir. Toplam 16 Ortak Teknik Komite toplantısı yapılmıştır. İlk ikisi Türkiye-İrak, diğerleri Türkiye-İrak-Suriye arasında yapılmıştır. Bu toplantıların ilki 17-27 Mayıs 1982 tarihinde, sonuncusu ise 28 Eylül-2 Ekim 1992 tarihinde yapılmıştır (DURMAZUÇAR, 2001, s.43). Ortak Teknik Komite toplantılarının gündemini ilk yıllarda, Fırat ve Dicle akarsuları üzerindeki tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi gibi konular oluşturmakla beraber daha sonraki özellikle son toplantılarda Irak ve Suriye temsilcileri tarafından, Fırat sularının üç ülke arasında paylaşımını öngören bir anlaşma imzalanması konusu her vesile ile gündeme getirilmiştir. Türkiye, taraflara sınır aşan sular konusundaki önerisi olan Üç aşamalı planı sunmuş, taraflar düşünmek için anlaşmışlar ancak somut bir adım atamamışlardır.

61. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Türkiye yıllarca akarsularının kendi hallerinde, diledikleri gibi akıp gitmesine izin vermiştir. Yalnız akmakla kalmamış büyük yağışların olduğu zamanlarda ya da karların erimesi sırasında taşkınlar, seller oluşturarak can ve mal kaybına, toprak erozyonuna neden olmuşlardır. Türkiye akarsularını düzen altına almak yani su akısını düzenlemek ve bu yolla taşkınları, selleri önlemek, enerji üretmek, sulamada kullanmak amacıyla barajlar, göletler, hidroelektrik santralleri, sulama kanalları ve tünellerin yapımına başlamıştır.

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir. Bu kapsamda başlayan projelerden biri olan GAP, Cumhuriyet Tarihinin en büyük entegre projesidir.

GAP sadece Türkiye'nin değil dünyanın en büyük projelerinden biri konumundadır. 1994 yılında Time Dergisinde yayınlanan bir araştırmada GAP dünyanın en büyük 8 projesinden biri olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda GAP'ın Türkiye'nin 814.578 km² gerçek yüzölçümünün % 9'unu oluşturduğu gerçeğini belirtmek yerinde olacaktır GAP ayrıca yüzölçümü olarak, İngiltere'nin 1/3'üne, Hollanda'nın 1,8 katına, Belçika'nın 2,4 katına eşittir (ZEHİR, 1998, s.98-99).

1970'lerde Fırat ve Dicle Nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980'lerde çok sektörlü, sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. GAP, sulama ve enerji amaçlı, 7'si Fırat, 6'sı Dicle havzasında yer alan 13 proje demetinden oluşmaktadır. Su kaynakları programı 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1,7 milyon hektar alanda sulama sistemleri yapımını öngörmektedir (PAMUKÇU, 2000, s.49). Proje alanı Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan dokuz ili kapsamaktadır. Bu iller arasında Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Kilis, Siirt, Batman ve Şırnak bulunmaktadır.

32 milyar dolarlık yatırım değeri olan proje tamamlandığında, yılda 50 milyar m³'den fazla su akıtılan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin yüzde 28'i kontrol altına alınacak, 1,7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7476 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovat saatlik elektrik üretimi sağlanacaktır. Bu değer Türkiye'de mevcut hidroelektrik gücün % 75'ine eşittir (AFAT, 2002, s.4-49).

GAP'ın tam gelişmesi ile meydana gelecek üretim artışlarında bazı ürünlerde Türkiye'de üretilenlerden daha fazla üretim gerçekleşecek ve tarımsal üretimde ikinci bir Türkiye yaratılmış olacaktır. Buna ilaveten, proje uygulamalarıyla kentsel altyapı geliştirilerek, GAP bölgedeki şehirlerin nüfus emme kapasitesi yükseltilecektir. Ayrıca, GAP bölgesindeki kaynaklar harekete geçirilip, istikrarlı ve devamlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilerek ihracat arttırılacaktır.

Aslına bakılırsa GAP sadece Türkiye için önemli olmayıp, Suriye ve Irak'a da çok yararı vardır. Fırat ve Dicle Nehirleri'nde su miktarının gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak büyük değişiklikler göstermektedir. Örneğin, Fırat'ın debisi yaz aylarında 100 metreküpe kadar düşebilmekte, ilkbaharda karlar eridiğinde 7.000 metreküpe kadar çıkabilmektedir (TİRYAKİ, 1994, s.130-131). Bu durum ise Fırat-Dicle Havzası'nda büyük boyutlarda taşkınlara ve kuraklıklara neden olabilmekteydi. Türkiye'deki barajların inşasıyla birlikte bu sorun ortadan kalkmıştır. GAP'ın Suriye ve Irak'a olan bu türdeki yararını kurak bir yıl olan 1989 yılına baktığımızda görmekteyiz. Fırat Nehri'nin Türkiye'deki su toplama havzasının yaklaşık %70'ini Keban barajı kontrol etmekteydi. En çok su gelen Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında kuraklık nedeniyle, aylık ortalama akımların sırasıyla %43, %22 ve %28'i Keban Barajına girmişti. Keban Barajına normal yıllarda belirtilen aylarda gelen su miktarı 9 milyar m³ iken, 1989 yılında 4 milyar m³'e düşmüştü. Eğer Keban Barajı olmasaydı doğal şartlarda, sınırdan ancak 20,8 milyar m³ su geçecekti. Halbuki Keban Barajı o şekilde işletilmişti ki, sınırdan geçen su miktarı bir yıl içinde 25,7 milyar m³'e yükseltilmişti. Belirtilen rakamlar yıllık toplamdır. Aylık dağılıma bakıldığında, sulama suyu ihtiyacının en yoğun olduğu Temmuz ve Ağustos aylarında, doğal şartlarda sınırdan saniyede 160 m³ (ayda 414 milyon m³) su Suriye'ye intikal edecekti. Halbuki Keban- Karakaya sisteminden saniyede 180 m³ (ayda 467 milyon m³) ilave su verilerek, bu iki ayda sınırdan geçen su miktarı, saniyede 340 m³'e çıkarılmış ve

bu şekilde mansap ülkelerini kuraklıktan etkilenmemesi sağlanmıştı (BİLEN, 2000, s.53–55).

Yukarıdaki doğal felaketleri önleyici etkisinin yanında, GAP içerisindeki barajlar Türkiye’ye komsularına yıl boyunca düzenli olarak 500 metreküp su sağlamasına imkân vermektedir. Nitekim 1989, 1990 ve 1991 yazlarında art arda gelen kuraklıkta da bu böyle olmuştur. Bu sürekli su akısından başlıca yararlananların, kuraklığın ağır sonuçlarından etkilenmeyen Suriye ve Irak olduğu açıkça bellidir. Ancak öyle görünüyor ki, Suriye ve Iraklılar suyun düzensiz akmasını, Türk tarafından denetlenmesine tercih etmektedirler (TİRYAKİ, 1994, s.130- 131). Diğer bir deyiş ile bu ülkeler hidrolojik açıdan doğru buldukları projeyi siyasi mülahazalarla reddetmektedirler.

Türk dış politikasının ana hedefi; Suyu Ortadoğu’da bir sürtüşme, bir çatımsa unsuru olmaktan çıkarıp, tam aksine bir yakınlaşma faktörü olarak değerlendirmektir (OKTAY-ÖZÜCAN, 1992, s.60). Bu yönde Türkiye’nin işbirliği sağlamak üzere geliştirdiği iki proje bulunmaktadır. Bunlardan biri “Manavgat Suyu Projesi”, diğeri ise “Barış Suyu Projesi”dir.

62. Barış Suyu Projesi

Ortadoğu ülkelerinde bulunan su yetersizliğinin çözümüne katkıda bulunmak için, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal tarafından 1986 yılında, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin Akdeniz’e akan sularının, bölge ülkelere borular vasıtası ile akıtılarak pazarlanmasını öneren “Barış Suyu Projesi” olarak anılan girişim başlatılmıştır. Ortadoğu’nun gündeminde önemli bir yer tutan proje ile bölgede 15 milyon kişinin su gereksinimini karşılanacağı hesaplanmış, su açığının kapatılması yanında bölge ülkeleri arasında büyük bir proje etrafında işbirliği ve güven ortamı yaratarak, bölgenin istikrar ve güvenliğine katkıda bulunmak da hedeflenmiştir (BİLEN, 1996, s.42). Özal’ın 1987’de Sam’a yaptığı resmi ziyarette gündeme gelen Barış Suyu Projesi, ilk olarak Suriye’ye önerilmiştir (<http://www.radikal.com.tr/2000.03.18/yorum/01su.shtml> 17.12.2009) Bu ziyarette imzalanan iki protokolden birisi olan ekonomik protokolün 10ncu Maddesi’nde de duruma değinilmiş ve ilke olarak kabul edilen önerinin Suriye tarafından değerlendirileceği belirtilmiştir.

Amerikan Brown and Root Engineering and Construction International şirketine yaptırılan ön fizibilite raporlarına göre, önce 21 daha sonra 30 milyar ABD Dolarına mal olacağı hesaplanan projenin 8–10 yıl arasında tamamlanması düşünülmüştür (ESENYEL, 2001, s.140). İlk inceleme çalışmalarına 1986 yılında başlanan proje, doğu ve batı hatları olmak üzere iki yönlüdür:

Batı hattı su projesi Seyhan Nehri'nin Akdeniz'e akan sularının Seyhan, Islahiye, Kilis (Türkiye), Hama, Humus, Halep, Sam (Suriye), Amman (Ürdün), Yambu, Medine, Mekke, Cidde (Suudi Arabistan) güzergahını izlemesi düşünülmüş, toplam uzunluğunun 2700 km, kapasitesinin 3,5 milyon m³/gün, maliyetinin 8,5 Milyar Dolar, bu hesaba göre de 1 m³'ünün maliyetinin 0.84 Dolar olabileceği hesaplanmıştır (ESENYEL, 2001, s.141).

Doğu Hattı ise Ceyhan Nehri'nin Akdeniz'e dökülen sularının Ceyhan, Kilis (Türkiye) Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, B.A.E.'ne uzanan 3900 km uzunluğunda bir güzergahtan ibaret olması düşünülmüş, kapasitesinin 2,5 Milyon m³/gün, maliyetinin 12 Milyar Dolar, 1 m³ suyun maliyetinin de 1,07 Dolar olacağı hesaplanmıştır (AKMANDOR, 1994. s.34).

Biri batıdan Suudi Arabistan'a inen, diğeri doğudan Körfez ülkelerine ulasan iki hat için ilk hesaplamalarla 20 milyar Dolar civarında yatırımın gerektiği hesaplanmıştır. Projenin yatırım bedeli yüksek olduğu için, bazı uzmanlarca boru hattının Suudi Arabistan ve Körfez Bölgesine uzatılması yerine su sıkıntısının en yoğun yaşandığı Ürdün'e kadar getirilmesi, böylece daha kısa bir hatla yetinilerek maliyetinin düşürülmesi teklif edilmiştir. "Barış Suyu Projesi"ne alternatif olarak sunulan "Küçük Barış Suyu" adı verilen bu proje ile iletilmesi öngörülen yıllık su miktarı 2,19 milyar m³ olup, Şeria Nehri'nin yıllık ortalama su kapasitesinin 1,6 katıdır. Bu yönden özellikle Ürdün ve Filistin'deki su açığının karşılanmasında önemli rol oynayacağına kesin gözüyle bakılmıştır (BİLEN, 1996, s.143). "Küçük Barış Suyu Projesi"nin ikinci alternatifi olarak ise suyun boru hattı ile Suriye'ye taşınması, Suriye'nin ise Yarmuk Nehri'nin sularını kullanmayıp Teberiyeye Gölü'ne akmasına müsaade etmesi, buradan İsrail'e ya da Golan Tepeleri'ne kadar uzanacak bir su bankasının kurulması ile Suriye, Ürdün, Filistin ve İsrail'in su ihtiyacının karşılanmasıdır.

Proje Türkiye'ye nüfuz kazandıracığından ve İsrail'in de faydalanması söz konusu olduğundan dolayı Suriye ve diğer bölge ülkelerince kabul görmemiştir. "Türklerin asıl amacı, İsrail'e su vermek" iddiaları dahi ortaya atılmıştır. Projeler Ürdün hariç diğer ülkeler tarafından soğuk karşılanmıştır. Karşı çıkan devletler basta Suudi Arabistan olmak üzere projenin maliyetinin yüksek olduğunu ifade etmiş olmakla birlikte, kanaatimizce gerçek nedenleri, Arap ülkelerinin su kaynakları açısından Türkiye'ye bağımlı olacak olmalarından duydukları endişeler, projenin Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasına aracı olacak olması, yine projenin batı hattından İsrail'in de yararlanacak olması kuşkulardır. Kuveyt ve S.Arabistan yetkilileri, Barış Suyu projesine politik nedenlerin yanı sıra barış suyu projesi ile elde edilen suyun yerel olarak tuzlu sudan arıtılarak elde edilen, sudan daha pahalı olacağını da iddia ederek karşı çıkmışlardır (ESENİYEL, 2001, s.141). Projenin karşılaştığı diğer ciddi itiraz da, Türkiye'nin su satması konusundadır; Arap ülkeleri, Dicle ve Fırat nehirlerinin kullanımını konusunda Suriye ve Irak'la sorunlar yaşayan Türkiye'nin, su satmak yerine "eğer satacak kadar suyu varsa" bu iki ülkeye "ortak" suların daha fazla su bırakmasının gerektiğini savunmuşlardır.

Siyasi açıdan projenin bugünkü şartlarda hayata geçmesi zordur. Çünkü birbirleriyle sorunları olan bu devletler diğerinin toprağından geçen bir suya bağımlı olmak istememektedirler. Çeşitli nedenlerle uzun yıllardır istikrarsızlığın ve belirsizliğin egemen olduğu bu bölgede, büyük olanlarının Arap liderliğine, küçük olanlarının da varlıklarını bir şekilde devam ettirmeye öncelik verdiği Arap ülkelerinin birçok ülkeyi geçen bir boru hattına ne ölçüde olumlu bakacağı kuşkuludur. Sahip olduğu karışık yapı nedeniyle "güvensizliğin kural, bağımlılığın fobi" olduğu bu bölgede, ülkelerin bir diğerinin topraklarından geçen, bir anlamda vanası diğerinin elinde olan projeye onay vermeleri olanaklı görülmemektedir. Burada, su dağıtım hattının altında yer alan ülkeler yalnızca suyu sağlayan değil, arada kalan ve topraklarından suyun geçmesine izin veren ülkelerin her birinin gelecekteki davranışlarından kaygılanmaktadırlar. Siyasal uyuşmazlık halinde su dağıtım hattının yukarıdaki ülkelerin geçişine müsaade etmek istememeleri yahut su satış fiyatı ile geçiş için alınan bedeli aşırı yükseltme arzusuna kapılmaları ihtimali çekinme sebeplerinden biridir (GÜLER, 1999, s.75).

Proje teknik açıdan yapılabilir ama siyasi ve ekonomik açıdan yapılabilirliği oldukça zordur. Aslında projenin, ekonomik açıdan maliyeti yüksek görünse de, masrafları deniz

suyu arıtma işleminin maliyetinin üçte biri kadar hesaplanmıştır. John Bulloch ve Adel Darwish adlı yazarlar “Körfez Savaşında Türkiye’nin, Irak’tan gelen Yumurtalık boru hattını kapatması”nın, Arapların su için Türkiye’ye güvenmeme önyargılarını desteklediğini iddia etmektedirler (BULLOCH-DARWISH, 1994, s.133). Özden Bilen ise, Barış Suyu Projesinin kabul görmemesinin bir diğer nedenin de Suudi Arabistan ve Körfez Ülkelerinde, su arıtma tesisi kuran uluslararası büyük şirketlerin “bu projeden elde edilecek suyun metreküp maliyetini, arıtma tesisleri ile elde edilecek suyun metreküp maliyetinden yüksek göstermeleri” olduğunu iddia etmektedir.

63. Manavgat Su Temin Projesi

Söz konusu proje ile Manavgat Çayı’nın sularının bir kısmının Akdeniz Belen mevkiinde toplanarak tankerler veya dev plastik galonlarla Ortadoğu ülkelerine gönderilmesi öngörülmektedir. Günde 4 milyon m³’lük suyu denize dökülen Manavgat Çayı sularının 500.000 m³.lük kısmı depolanarak yarısının tarımda kullanılırken, diğer yarısının içme suyu olarak kullanılmak üzere bir çift boru hattı ile sahile oradan da 1300 m açıktaki deniz üzerinde yapılacak iki yüzer platforma nakledilerek depolanması ve dağıtılması veya yüzen balonlarla ihtiyaç duyan ülkelere taşınması amaçlanmıştır. Türkiye hem Ortadoğu hem de kendi içindeki bölgesel ve mevsimsel su ihtiyacını gidermek maksadıyla “Manavgat Su Temin Projesini” uygulamaya koymuştur. Özellikle turizm döneminde Ege ve Akdeniz bölgelerindeki turistik tesislerin su ihtiyacını karşılayacak olan tesisin, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve arzu eden bölge ülkelere de su sağlaması öngörülmüştür (ESENİYEL, 2001, s.142). Manavgat projesinin teknik sorumluluğu DSİ Genel Müdürlüğüne üstlenilmiş, Bakanlar Kurulu kararıyla Ağustos 1990’da başlatılan projenin Ağustos 1992’de altyapı inşaatlarına da fiilen başlanmıştır (ESENİYEL, 2001, s.142). 8 Aralık 1998 tarihinde Manavgat Çayı Su Temin Tesisi, Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz ve Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit tarafından açılarak hizmete girmiş ve bu tarihe kadar 116 milyon Dolar harcanmıştır (ESENİYEL, 2001, s.143). Aralık 1999 sonu itibariyle kara yapılarında ve deniz yapılarında %100 mertebesinde bir gerçekleştirme sağlanmıştır. Deniz dolun tesisleri, deniz ve kara borularının tamamı, ham su pompa istasyonu, arıtma tesisi ve kıyı pompa istasyonu tamamen bitirildiğinden, proje tankerlere su yüklenebilecek hale gelmiştir. Kıyı pompa istasyonunun yardımıyla basıncın yetmediği anlarda bile sürekli dolun yapabilme olanağı sağlanmış, böylelikle hem de talebin çok

olduğu dönemlerde dolun sürelerini kısaltmak mümkün olmuştur (ESENİYEL, 2001, s.143). Manavgat Projesi'ne ilişkin işletme hakkının özel sektöre devredilerek su satış ve dağıtımının özel kuruluşlar eliyle yürütülmesi öngörülmektedir. Proje daha önce de belirtildiği gibi hem Türkiye'nin iç ihtiyaçlarını karşılamaya, hem de ülke dışına su ihracına yöneliktir. Bu nedenle piyasa koşulları içerisinde Ortadoğu veya diğer bölge ülkelerinin Manavgat suyundan faydalanmalarının mümkün olması öngörülmüştür (BİLEN, 1996, s.150). Halihazırda Türkiye'nin su satabileceği başlıca Ortadoğu ülkelerinin Suriye, İsrail ve Filistin yönetimi ile bölge dışından KKTC ile Kuzey Afrika ülkelerinin olabileceği düşünülmektedir (ULUATAM, 2004, s.234). Hem İsrail hem de Ürdünlü yetkililer 2000 yılı içerisinde Türkiye'ye yaptıkları ziyaretlerde Manavgat Suyu ile ilgilenmişlerdir. Dönemin Enerji Bakanı Zeki Çakan'ın 2002'de İsrail'e yaptığı ziyaretinde, İsrail Başbakanı Ariel Şaron'la, 20 yıl boyunca yılda 50 milyon m³ Manavgat suyunun İsrail'e satılması kararına varılmıştır. Fakat bu karar İsrail'in, suyun fiyatını metreküp başına 0,50 dolara çekmeye çalışması nedeni ile nihai bir anlaşmaya dönüşmemiş ve proje hayata geçirilememiştir ((<http://www.hakimiyetimilliy.org/modules.php?name=News&file=print&sid=1671> 19.12.2009).

Ayrıca İsraililer çok yakın zamanlarda Ürdünlülerle yaptıkları su görüşmelerinde, kendilerine Teberiyeye Gölü'nden su verebileceklerini, ancak bunun karşılığında Ürdün'ünde İsrail'e Türkiye'den almak zorunda kalacağı suyun bedelini ödemesi teklifini yapmıştır. Ürdün'e Türkiye'den dolaylı su satılması anlamına gelen bu önerinin akıbeti şimdilik belli değildir (ULUATAM, 2004, s.235). Böyle bir önerinin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri Ürdün'e deniz yolundan su taşımanın mümkün olmaması, diğeri ise Küçük Barış Suyu Hattının yapılmasının zaman alacağı ve finans sorunlarının çözümlenmemiş olması olarak değerlendirilmiştir.

Manavgat Suyu Projesi için uzmanlar tuzlu su arıtmanın maliyetinden daha düşük bir maliyette olduğunu bildirmişlerdir. Türkiye suyunun metreküp başına 0,60–0,70 ABD Dolarına gelmesi, Manavgat Projesini, tuzdan su arındırma seçeneğinden hem daha ucuz hem de daha esnek kılmaktadır (PAMUKÇU, 2000, s.296). Proje, maliyet açısından bölgede gündeme gelen en hesaplı proje olma özelliği taşımaktadır. Ürdün ise Manavgat Suyu'nu sembolik bir fiyatla hatta mümkün olursa bedava istemekte, Türkiye ise buna yanaşmamaktadır.

1996 yılının ilk ayında, İsrail Hükümeti tarafından hazırlanan “Ortadoğu ve Doğu Akdeniz Bölgesinde İşbirliği için Seçenekler 1996” konulu kitabın su ile ilgili bölümünde, (ZEHİR-ÖZŞAHİN, 2003, s.87). 2000 yılından itibaren, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da su sıkıntısının had safhaya ulaşacağı, 2000 yılına kadar bölgedeki su talebinin %30 artacağı, 2030 yılına kadar da bu rakamın ikiye katlanacağı ve bölgedeki su açığının “kriz” haline dönüşeceği öngörülmektedir. Raporla, Türkiye’nin de çeşitli toplantılarda dile getirdiği gibi, Arap ülkelerinin sulama ve tarım tekniği konusunda yetersiz bilgiye sahip olduğu ve suyun verimli bir şekilde kullanılmadığının vurgulanmış olması, Türkiye’nin su konusundaki görüşlerine paralellik arz etmektedir. Ayrıca, İsrail’in hazırladığı bu raporda bölgenin su sorununun çözümünde en somut projelerden biri olarak “bölgeye su ithalatı”, dolayısıyla Türkiye’nin “Manavgat Projesi” gösterilmiştir. Manavgat Projesi’nin 1996 yılı içinde bitirilmesinin beklendiği belirtilen raporda, buradaki suyu satın almak için bir konsorsiyum oluşturulacağı ve Manavgat suyunun ya büyük su tankerleriyle, ya büyük su balonlarıyla ya da topraktan veya deniz altından geçirilecek bir boru hattı ile ithal edilerek İsrail su sistemine katılmasının sağlanacağı belirtilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Irak coğrafyası, tarihi, etnik yapısı, geçirdiği değişimler ve sahip olduğu gerek ekonomik gerekse kültürel özellikleriyle Türkiye için uluslar arası politikada önemli yeri olan bir ülke konumundadır. Bugün Irak'ta içinde bulunulan durum istikrara doğru gidişin habercisi olabilecek işaretleri içinde barındırmaktadır. Ancak Türkiye ile Irak'ın barışçıl politikalar izlemeleri öncelikle iki ülkenin istikrarı, ardından da bölge istikrarı için vazgeçilmez olandır.

İşgal sonrası Irak'ta yeniden kurulan ülkenin yapılandırılması henüz sona ermemiş olup, ülkede taslar yerine oturmamıştır. Ülkede söz sahibi olan güç unsurları tüm süreç boyunca Türkiye'nin hassasiyetlerini göz ardı etmişler ve tüm dengeler Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde bozulmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin güney komşusuna yönelik bugüne kadar takip etmiş olduğu politikalarında yanlışlıklar olduğu net bir şekilde görülmüştür.

Türkiye; bölgede sahip olduğu tarihi ve coğrafi derinlik ile bölgedeki olası bir parçalanmanın yol açabileceği bunalımları önceden görebilen ve gerçekçi bir şekilde değerlendirebilen, aktif bir siyaset takip etmek zorundadır. Bölgedeki sıcak gelişmelerin uzağında ve olaylara seyirci kalmak Türkiye'nin bölgesel etkinliğini yok etmenin yanı sıra, iç ve dış güvenliği ile ilgili ciddi riskler de doğurabilir. Türkiye, bölgedeki muhtemel oluşumlarla ilgili kararların alınma süreçlerini yakından takip etmeli ve bu sürecin dışında tutulma gayretlerine müsaade etmemelidir. Ortadoğu ve Irak üzerindeki küresel ve bölgesel dengeleri gözetken ve kapsamlı bir uygulama planına oturtulan bir dış politika stratejisi takip edilmesi zorunludur. Belirtilen riskleri bertaraf etmek amacıyla, Türkiye bölgedeki gelişmeleri şekillendiren, yönlendiren, aktif bir politika izlemek zorundadır.

Kuzey Irak'taki mevcut etnik ve dini yapı, bu bölgeye sınırı olan İran, Suriye ve Türkiye açısından önem arz eden bir konudur. Kuzey Irak'ı oluşturan grupların bazılarının bu ülkelerde de varlığını sürdürüyor olması Irak'taki dengeleri bu ülkeler açısından daha

hassas hale getirmektedir. ABD işgali sonrasında Irak'ın demokratikleşmesi yönünde atılan en önemli adımlardan biri sayılan seçim sonuçları ülkedeki etnik ve dini ayrılığı derinleştirmiş ve bu ayrılığın etnik bir kutbu olan kuzeydeki Kürt oluşumunun sadece Kuzey Irak değil aynı zamanda Irak genelinde de etkili olma çabasında olduğunu ortaya koymuştur. Kürtlerin, Körfez savaşı sonrasında elde etmiş oldukları kazanımları ABD işgali sonrasında ilerleterek federasyon ve nihayetinde bağımsızlığa doğru genişletecek yönde politikalar izlemesi Irak genelinde ve akabinde tüm Ortadoğu'da statükonun her an değişebileceğini göstermektedir. Kürtlerin ve diğer bazı grupların çeşitli dönemlerde bu ülkelerin politikalarının yönlendirilmesine karşı kullanılması ayrıca bu ülkelerdeki bazı terörist örgütlere Kuzey Irak'tan lojistik destek sağlanması, Kuzey Irak'ı ve buradaki etnik yapıyı bu ülkelerin dış tehdit algılamalarının merkezine oturtmaktadır.

Toplumların ve devletlerin hayat damarlarından birisi olan ekonomi, Irak'a ve ülkenin Kuzeyinde ki Kürt yapılanmasına karşı Türkiye'nin sahip olduğu başlıca kozlardan birisi durumundadır. Türkiye geçmişte bilhassa Kürt gruplarla olan ilişkilerinde bu kozu kullanmış ve etki sağlamıştır. Günümüzde bir çok Türk şirketi Kuzey Irak'ın yapılandırılmasında aktif rol oynamaktadır. Ayrıca Habur Sınır Kapısı da Kürt yönetimi için oldukça önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Iraklı Kürt gruplar arasında 1996 yılında çıkan çatışmanın Habur'dan elde edilen gelirin paylaşımı meselesinden doğmuş olduğu hatırdta tutulmalıdır. Bilhassa yabancı petrol şirketlerinin Kuzey Irak'ta petrol arama faaliyetlerine başlaması ve de savaş sonrası dönemde Kürt bölgesinin göreceli istikrarlı durumu, bu kesimde ki refah seviyesini yükseltmiş olsa da ekonomik bir bağımsızlıktan söz etmek mümkün değildir. Habur'un önemi de 1990'lı yıllara nazaran azalmış olsa da halen Kürt Bölgesi'nin dünyaya açılabilirdiği yer konumundadır. Türkiye, kendisine rağmen politikalar izlenmesini önlemek için sahip olduğu ekonomik silahı iyi bir koz olarak kullanabilmelidir. Gerek Irak'ın gerekse farklı bir siyasi yapılanmaya sahip Kuzey bölgesinin ekonomisi üzerindeki etki artırılmalı, ekonomik olarak tam bir entegrasyon sağlanmalıdır.

Türkiye; kısa ve uzun vadede Irak'ın Kuzeyinde bulunan Kürt Federal Bölgesi'nin siyasi, sosyal ve kültürel etkilerini hissedecektir. Türkiye'nin bu yapılanmadan endişe etmesinin temel nedeni, özellikle petrol kaynakları nedeniyle zenginleşebilecek bölgenin zamanla güç kazanması ve kendi vatandaşları üzerinde bir çekim merkezine dönüşme riski

taşınmasıdır. Siyasi etkileşimin yanı sıra, iki sınır arasında zaten güçlü olan aşiret ve dini bağlarda bu süreci hızlandırabilecek etkenlerdir. Kuzey Irak'taki gelişmeler her halükarda Türkiye'yi doğrudan etkileme potansiyeline sahip durumdadır. Bu nedenle küreselleşmenin tanıdığı imkânlardan kitle iletişim araçlarından, televizyondan, gazete ve dergilerden, edebiyat ürünlerinden ve internet imkanlarından Türkiye'nin yararına faydalanmaya çalışılmalıdır. Özellikle Kürt bölgesinde Türk televizyonlarının merakla izlendiği bilinen bir konudur. Bu vasıtaların kullanılması ile Türkiye bölge için bir cazibe merkezine dönüşebilir.

Suya olan ihtiyaç, içinde bulunduğumuz coğrafyada su kaynaklarından daha fazla pay elde etmek isteyen ülkeler arasında sorun teşkil etmektedir. Güvensizlik ortamı giderek artan silahlanma, karşılıklı çıkar çatışmaları ve yıllardır kronik hale gelmiş Arap-İsrail uyuşmazlığı gibi etkenlerle her geçen gün daha da büyümektedir. Türkiye, Ortadoğu coğrafyasına komşu olması, Fırat ve Dicle Nehirleri nedeni ile bu sorunun içine çekilmek istenmektedir. Türkiye, milli menfaatleri çerçevesinde milli hedeflerini elde etmek üzere uygulayacağı milli politikasında yer alan "su stratejisine" gereken önem ve önceliği vermek zorundadır.

Petrolden daha önemli meta haline gelen su, Türkiye'nin güney komşuları ile olan politikasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin su konularındaki öneminin ve ağırlığının bölgedeki su kıtlığının yakın bir gelecekte krize dönüşmesi ihtimali nedeniyle giderek artacağı tahmin edilmektedir. Bu durum, aynı zamanda Türkiye'nin sorumluluklarını da arttıracaktır. Türkiye'nin ulusal ve bölgesel güvenliğinin sağlanmasında stratejik konumda olduğu kadar, orta ve uzun vadede bölgesel güç olmasında etkin bir rol oynayacaktır. Bununla birlikte konuya gereken hassasiyet gösterilmediğinde, ülkemiz için ciddi sorunlar doğurabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Bu gerçekleri göz önüne alarak Türkiye su politikasını yeniden şekillendirmelidir. Sınır aşan sular konusunda gerçekleştirilmeye çalışılan ve genellikle aşağı kıyıdaş ülkeleri lehine olan çalışmaların önümüzdeki yıllarda yoğunluk kazanacağı, Avrupa Birliği'nin de su konusundaki mevzuat ve uygulamalarını geliştireceği ve aday ülkeleri uygulama kapsamına alması beklenmektedir. Bu durumda Türkiye'nin suya dayalı projelerini biran önce tamamlaması, su konularında uluslararası platformlardaki gelişmeleri yakından izlemesi ve su politikasını yeni gelişmeler ışığında gözden geçirmesi giderek artan bir önem kazanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra anavatandan ve Anadolu Türklüğünden ayrılmak zorunda kalan Irak Türkmenleri, yaklaşık doksan yıldan beri, Irak'ta gelmiş geçmiş bütün iktidarların baskı ve zulmü altında yasayarak asimile edilmeye çalışılmış olmalarına rağmen Türklüklerini kaybetmemişlerdir. Ne var ki, Osmanlı devletinin çökmesiyle birlikte Irak'taki konumlarını ve demografik ağırlıklarını süreç boyunca kaybetmeye başlamışlardır. Bu durum hazırlanan anayasalarda açıkça görülmektedir. Günümüze kadar Irak'ın değişik anayasalarında Türkmenler, Irak'ın ana etnik grubu olduğu kabul edilmemektedir. Bunun bir devamı olarak, 15 Ekim 2005'te kabul edilen son anayasada da Türkmenler azınlık statüsünde gösterilmişlerdir.

Irak'ın kuzeyinde gelişen durum Türkmenlerin yeni politikalar üretmesini zorunlu kılmaktadır. Bu maksatla, Türkmenler de Kürtler gibi kendi bölgelerinin sınırlarını çizip yeni oluşumlar içerisine girmektedirler. Irak'ta devam eden kaos ortamından en az zayıflatılabilmek ve hedeflerine ulaşabilmek maksadıyla Araplarla daha yakın ve sıcak ilişkiler içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Irak meclisinde etkili olmanın yolu birleşmekten geçmektedir. Toprak bütünlüğü korunmuş demokratik bir devlet yapısı içerisinde sosyal, kültürel, siyasi haklarını kazanmış Türkmenler, Irak devletinin itici gücü olacak, devletin barış, birlik ve beraberliği için denge rolünü üstleneceklerdir. Türkiye ve Irak devletleri arasında arabulucu olarak görev yapacak Türkmenlerin, iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde de büyük fayda sağlayabilecekleri değerlendirilmektedir.

Aynı coğrafyanın iki ülkesi; Irak ve Türkiye... Ortak geçmişe sahip ancak ayrışmaları yaşamış iki ülke olarak Irak ve Türkiye'nin önünde birlikte barış içinde hareket edebilmelerini engelleyen birçok sorun bulunmaktadır. Ne var ki bu sorunların hepsi uzlaşma zemininde çözülebilecek niteliktedir. Farklı dış politika önceliklerini kaybetmeden, ancak kendi refahlarını sağlayabilecek uyumlu süreci başlatabilmek yine bu iki ülkenin elindedir. Bölgesel çıkarlarını bir tarafa bırakmadan yalnızca barış ve refah için birbirlerine karşı izleyecekleri siyaseti şekillendirebilirlerse – ki bu bugünün konjonktüründe dahi mümkündür- Türkiye ve Irak gerek ekonomik gerek, siyasi ve gerekse güvenlik konularında birçok bölgesel sıkıntıdan kurtulabilecektir. Altını çizmek gerekir ki bu sahip olunan potansiyellerin ancak barışçıl çözüm yollarıyla uyumlu kullanılabilmesiyle mümkün olabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- ADEM, Seifudein : Irak'taki Savaş ve Çatışmacılık İdeolojisi, Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004.
- AKGÜL, Suat
UZEL, Sait : Musul Kerkük Harekatı, Berikan Yayıncılık, Ankara, 2001
- AKMANDOR, N. : Su Sorununun Fiziksel Boyutları, Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu, TESAV Yayınları, Ankara, 1994.
- ARAFAT, Mohammad : Türkiye ve Komşuları, Nobel Yayın Dağıtım, 2009.
- ARAS, Bülent : Türkiye ve Irak Krizi, Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004.
- ARI, Tayyar : Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.
- ARMAOĞLU, Fahir : 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1995, Alkım Yayınevi, Ankara, 2002.
- AŞUR, Said Abdülfettah : “Araplar ve Türkler Arasında İlk Tanışma”, İki tarafın Bakış Açısından Türk Arap Münasebetleri, İstanbul, 2000

- BATATU, Hana : The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq, New Jersey, 1978
- BAYATLI, Nilüfer : XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti, Ankara, 1999
- BİLEN, Özden : Turkey&Water Issues in the Middle East, Afşaroğlu Printing House, Ankara, 2000
- _____ : Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, TESAV, Ankara, 1996
- BOOKMILLER, Robert J. : Kral Abdullah Döneminde Ürdün: Amerika'nın Endişeli Müttefik, Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu, 2004
- BOSTANOĞLU, Burcu : Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999
- BULLOCH, J.
DARWISH, A. : Su Savaşları, (Çev. M. Harmancı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994
- CANATAN, Yaşar : Türk-Irak İlişkileri 1926–1958, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996
- CAŞIN, Mesut Hakkı : Uluslararası Terörizm, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008
- DAY, Alan J. : Border and Territorial Disputes, Keesing's Reference Publications, Longman, 1987
- DEMİRCİ, Fazıl : Irak Türklerinin Dünü Bugünü, Ankara, 1991

- DURMAZUÇAR, Vedat : Ortadoğu'daki Su Sorununun Türkiye'ye Bakan Yönü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Hidrostrateji, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, İstanbul, 2002
- ESMER, Ahmet Şükrü
SANDER, Oral : Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995)1939–1945 Dönemi, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.
- ESENYEL, Ö. : Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2001.
- FISHER, W.B. : Iraq, the Middle East and North Africa 1997, UK: Europa Publications Limited, 43. baskı, 1997.
- FOUSKAS, Vassilis : Avrasya'da ABD'nin Macht-Politik'i (Güç Siyaseti) ve Büyük Ortadoğu'nun Yeniden Şekillenmesi, Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu, 2004.
- FOSTER, Henry A. : Neşet el Irak el Hadis, (Çev. Selim Taha El Tikriti), El Mektebe El İlmiye Yayınları, Bağdat, 1989.
- FREEDMAN, Robert O. : Putin Döneminde Rusya'nın Ortadoğu Politikası, Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu, 2004.
- GAFFNEY, Mark : Sırada İran mı Var?, Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu, 2004.
- GÖNLÜBOL, Mehmet : Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995), 1983–1990 Dönemi, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.

- GÖNLÜBOL, Mehmet
BİNGÜN, Hakan : Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995), 1990–1995 Dönemi, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet
KÜRKCÜOĞLU, Ömer : Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995), 1965–1973 Dönemi, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.
- _____ : Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995), 1973–1983 Dönemi, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet
SAR, Cem : Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1973.
- _____ : Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995), 1919–1939 Dönemi, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet* ve
Diğerleri : Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995), 1945–1965 Dönemi, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996.
- HARP AKADEMİLERİ
KOMUTANLIĞI : Irak'ta Türkmen Varlığı, Mayıs 2000
- HONIGMAN, Ernst : “Musul”, C. IX, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997.
- HUNTINGTON, Samuel P. : Medeniyetler Çatışması, (Der: Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

* 4 ve daha fazla yazarlı eserdir.

- HÜNSELER, Peter : “The Historical Antecedents of the Shatt al-Arab Dispute”, The Iran-Iraq War An Historical, Economic and Political Analysis, (Der: M.S. El Azhary), London: Croom Helm, 1984.
- HÜRMÜZLÜ, Erşat : Irak Türkleri, Ankara, 1994.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ : “Irak Türkleri”, C. XIX, İstanbul, 1999.
- KARAL, Enver Ziya : Osmanlı Tarihi, C. VIII, 3.B, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1988.
- KAYMAZ, İhsan Şerif : Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme, Otopsi Yayınları, 2003.
- KEMERLİOĞLU, Eyüp
KIZILÇELİK, Sezgin
GÜNDÜZ, Mustafa : Eğitim Sosyolojisi, Saray Kitapevleri, İzmir, 1996
- KIŞLALI, A. Taner : Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitapevi, Ankara, 1998.
- KOÇSOY, Şevket : Irak Türkleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- KODAL, Tahir : Paylaşılmayan Toprak, Türk Basınına Göre (1923–1926) Musul Meselesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Konrad – Adenauer Vakfı : Ortadoğu’nun Siyasi ve Stratejik Durumu, Ankara, 2004.

- KÜHNHARDT, Ludger : Devrim Zamanları, Ankara, Avrasya Stratejik araştırmalar Merkezi Yayınları, Avrupa Araştırmaları Dizisi: 5, 2002.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer : Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945–1970, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:340, Ankara, 1972.
- LUTZ, James M. : Terrorism: Origins and Evolution, New York: Macmillan, 2005.
LUTZ, Brenda J
- MANGO, Andrew : Türkiye'nin Terörle Savaşı, Çev: Orhan Azizoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005.
- MARR, Phebe : The Modern History of Iraq, Westview Press, Boulder, Colo, 2003.
- ONAY, Yaşar : Neden Irak? Küresel Egemenlik Savaşı ve Irak, Babil Yayınları, Ankara, 2003.
- ORAN, Baskın : Türk Dış Politikası, Kurutuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- OWEN, Roger : A History of the Middle East in the Twentieth Century, I.B.Tauris, London,1998.
PAMUK, Şevket
- ÖYMEN, Onur : Silahsız Savaş, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- ÖZCAN, Mesut : Sorunlu Miras Irak, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÖZEY, Ramazan : Dünya Denklemine Ortadoğu, Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul,1997.

- ÖZKAN, Tuncay : Bush ve Saddamın Gölgesinde Entrikalar Savaşı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- PAMUKÇU, Konuralp : Su Politikası, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
- PARLA, Reha : Belgeleri T.C.'nin Uluslararası Temsilcileri, Lozan Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler, Lefkoşa, 1987.
- PAZARCI, Hüseyin : Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap (1. Baskı), Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- PEHLİVANOĞLU, A. Öner : Ortadoğu ve Türkiye, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2003.
- RITTER, Scott
PITT, William R. : Irak'a Savaş, (Çev. Çiçek Öztekin), Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- SANDER, Oral : Siyasi Tarih 1918 – 1994, İmge Yayınevi, Ankara, 2005.
- SAATÇI, Suphi : Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996.
- _____ : Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.
- SMOLANSKY, Oleg M.
SMOLANSKY, Bettie M. : The USSR and Iraq The Soviet Quest for Influence, USA: Duke University Pres, 1991.

- SLUGLETT, Marion Farouk
 SLUGLETT, Peter : Iraq Since 1958 From Revolution to Dictatorship, I.B. Tauris, 1987.
- SOYSAL, İsmail : Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk : Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.
- ŞEHİRLİ, Atilla : Türkiye'de Bölücü Terör Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler, Burak Yayınları, İstanbul, 2000.
- ŞİMŞİR, Bilal : Türkiye Irak İlişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.
- TACAR, Pulat Y. : Terör ve Demokrasi, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999.
- TAŞKUN, Tekin : Babil Düşerken, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2004.
- TİRYAKİ, Orhan : Sınır aşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, Cem Ofset Yayınları, İstanbul, 2003.
- TOKLU, Vefa : Su Sorunu, Uluslar arası Hukuk ve Türkiye, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- TRIP, Charles : A History of Iraq, Cambridge University Press, 2000.
- UÇAROL, Rifat : Siyasi Tarih (1789-1999), Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

- ULUATAM, Ö. : Damlaya Damlaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- YAKUPOĞLU, Enver : Irak Türklerinin Tarihi, İstanbul, 1976.
- YAVUZ, Turan : ABD'nin Kürt Kartı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- ZEHİR, Cemal : Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.

b. Makale ve Bildiriler

- ATAY, Mehmet : "Ortadoğu'da Terör Savaşı ve Barış Arayışları" **Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, (Yaz 1996), ss.117–132.
- BARKEY, Henri J. : "Koşulların Zorladığı İlişki: Körfez Savaşından Bu Yana Türkiye ve Irak", **Avrasya Dosyası**, Cilt 6, Sayı 3, (Sonbahar 2000), ss. 29–49.
- BAŞEREN, Sertaç : "Kavramsal Özellikleri ile Terörizm", **Küresel Terörizm ve Uluslararası İşbirliği Sempozyumu** (23- 24 Mart 2006), Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, ss.7–18
- BENĞİO, Ofra : "Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında", **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 1, (Sonbahar 1996), ss.37–47.
- BERES, Louis Rene : "The Lagal Meaning of Terrorism for the Military Commander", **Conn. J. Int'l L.** Vol. 11, 1995, ss.3-7.

- BERES, Louis Rene : “The Lagal Meaning of Terrorism – Jurisprudential and Definitional Clarifications”, **Vand. J. Transnat’l L.** Vol. 28, 1995, ss.239-241.
- BİLGİN, Mert : “Küresel Bölgesel ve Yerel Eksende Irak Petrollerinin Ekonomik Siyasi ve Stratejik Anlamı” **Akademik Ortadoğu Dergisi**, 2007, Cilt:1, Sayı:2, ss.25- 37
- CEM, İsmail : “Petrol ve Türkiye” , **Milliyet Gazetesi**, 22 Ocak 1974.
- CUSİMANO, Joseph J : “An Analysis of Iran-Iraq Bilateral Border Treaties”, **Case Western Reserve Journal of International Law**, Cilt 24, Sayı , (Sonbahar 1992), ss.25–89.
- ÇAYCI, Sadi : “BM Güvenlik Konseyi’nin Terörle Mücadeleye İlişkin Kararları” , **Stratejik Analiz**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Cilt:6, Sayı:69, (Ocak 2006), ss.66–69
- ÇELİK, Serkan
GÜRTUNA, Anıl : “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’ye Etkileri”, **Global Strateji Enstitüsü**, Ankara, 2005.
- DEDEOĞLU, Beril : “Terörizm ve Terörizmle Mücadele’nin Paradoksal Olguları”, **Avrasya Dosyası**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Cilt:12, Sayı:3, 2006.

DER BAGDASARIAN,

Sabrina R.

: “The Need for International Cooperation to Suppress Terrorism: The United States and Germany as an Example”, **N. Y. L. Sch. J. Int’l & Comp. L.**, Vol. 19, 1999.

DİLEK, Bahadır Selim

: “BOP Irak’ta Çöküyor”, **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, (11 Temmuz 2005), Sayı:72, ss.5.

DOĞANAY, Hayati

HAYLİ, Selçuk

: “Irak’ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları”, **Main Geographical Characteristics and Petroleum Deposits in the Iraq**, s.3. http://perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_299/299_19111.pdf (12 Nisan 2009).

DUGARD, John

: “International Terrorism: Problems of Definition”, **International Affairs**, Vol.50, No.1, (1974), ss.67–81.

DUMANLI, Cihangir

: “Bush’un Zafer Stratejisi”, **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, 12 Aralık 2005, Sayı: 76, ss.17-24.

ERKMEN, Serhat

: “I. Körfez Savaşı Sonrası İran- Irak İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, 1 Eylül 2000, ss.2-3, <http://www.asam.org.tr/temp/temp1090.pdf>.

ERSOY, Ömer

: “Terörizm ve Diğer Örgütlü Suçlarda Yakınlaşma ve İşbirliğinin İncelenmesi”, **Avrasya Dosyası**, Sayı:4, (Kış 2004), ss. 236 (<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=8>)

- ESLEN, Nejat
 ÜNAL, Aykut : “Türk-Amerikan Jeostratejik İlişkilerinin Çelişki Mantığı”, **Global Strateji Dergisi**, Sayı: 6, (2006), ss.67-75.
- FENDOĞLU, H. Tahsin : “Uluslararası Dökümanlarda Terörizm”, (http://www.egm.gov.tr/egitim7dergi/askisayi/40/web7makaleler/Doc_Dr_H_Tahsin_FENDOGLU.htm). **Polis Dergisi**, (2004), ss.40- 44.
- FRANKLIN, Carl : “Terrorism: A Brief History”, (www.suu.edu/faculty/franklinc/History%20of%20Terrorism.rtf)
- GÜLER, Z. : “Ortadoğu’da Su Sorunu”, **Uluslararası İlişkiler Olaylar ve Yorumlar**, Ankara Üniversitesi, Yıl:8, Sayı: 33, (Sonbahar 1999), ss.70–76.
- HARRIS, William : “Modern Irak’ın Stratejik Konumu”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 6, Sayı 3, (Sonbahar 2000), ss.48-58.
- HASAN, Mazin : “Türkiye’nin Türkmen Politikası: Yapılması Gerekenler”, **Stratejik Analiz Dergisi**, (Nisan 2004), Cilt: 4, Sayı:48, ss.33–38.
- HASAN, Mazin
 ŞÜKÜR, Soran : “Kerkük, Kerkük”, **Stratejik Analiz**, C. IV, (Mayıs 2004), ss.38–47.
- HASAN, Mazin
 ERKMEN, Serhat : “Telafer Olayları Ne Anlama Geliyor”, **Stratejik Analiz**, C. VI, (Ekim 2005), ss.66–75.

HUTCHINSON, Steve

O'MALLEY, Pat : "Thinking on the Links Between Terrorism and Criminality", *Studies in Conflict & Terrorism*, vol.30, s.10951107 (www.secnet.ca/file_download/5 Terrorism-Final-Draft-(2006).pdf)

HÜRMÜZLÜ, Habib : "Ortadoğu Kaynıyor", **Global Strateji Dergisi**, Sayı: 6, (2006),ss.46-48.

JOYNER, Christopher C.

KARACAN, İsmet : "Terörizm Kavram ve Yapısı", **Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, No:88, 17 -18 Nisan 1984.

KAYA, İbrahim

: "Uluslararası Hukuk Metinlerinde "Terörizm" Tanımları", **Ders Notları**, (<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=169>)

KAZANCI, Hicran

: "Kerkük Kuşatıldı", **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, Sayı:138, (19 Şubat 2007), ss.13-17.

_____ : "ABD Irak Çıkmazında", **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, (17 Temmuz 2006), Sayı: 107, ss.20-24

_____ : "ABD'nin Saddam Sonrası Irak Politikası ve Kerkük'ün Statüsü", www.tusam.org., (20 Eylül 2004).

KELEŞ, Ruşen

ÜNSAL, Artun : "Kent ve Siyasal Şiddet", **COGİTO (Şiddet Özel Sayısı)**, Sayı: 6-7, (1996), ss.91-108.

- KHALILZAD, Zalmay : “Sources of Conflict in the Near Middle East”,
www.rand.org, (Mayıs 1998).
- KINSLEY, Michael : “Defining Terrorism: It’s Essential.It’s Also
Impossible”, Policy Made Plain, (<http://www.slate.com/id/116697>)
- KİRİŞÇİ, Kemal : “Türkiye ve Kuzey Irak’taki Kürt Güvenlik Bölgesi”,
Avrasya Dosyası, Cilt 3, Sayı 1, (İlkbahar 1996),
ss.54-65.
- KULOĞLU, Armağan : “İran ABD Gerginliği’nin Mevcut Durumu ve
Türkiye’ye Olası Etkileri-Çatışma Olasılığı Az”,
Cumhuriyet Strateji Dergisi, 12 Haziran 2006,
Sayı:102, ss.26- 32.
- KURŞUN, Zekeriya : “Osmanlı’dan Amerika’ya Tanımlanamayan Ülke:
Irak”, **Irak Dosyası 1.**, (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu,
Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), İstanbul, 2003. 17-
24.
- MAZİN, Hasan : “Irak’ta Baas Partisi:Politikası, İlkeler ve Gelecek”
Ağustos 2007, <http://www.asam.org.tr/temp/temp444.pdf> , (14 Mart 2009), ss.1–2.
- OKTAY, E.
ÖZÜCAN, İ. : “Ortadoğu’da Su Sorunu”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 329-
330, (Ağustos-Eylül 1992), İstanbul, ss.59-64.
- SOYSAL, İsmail : “İki Dünya Savaşı Arasında Türk Arap İlişkileri” İki
Taraftan Bakış açısından Türk-Arap Münasebetleri,
İstanbul, 2000. <http://kutuphane.tbmm.gov.tr:8088/2001/200103730.pdf>

- SEYDİ, Süleyman : “Batı’nın İslami Teröre Yaklaşımı”, http://www.stradigma.com/turkce/eylul2003/makale_01.html (12 Ağustos 2009).
- ŞÜKÜR, Soran
HASAN, Mazin : “Irak’ta Demokrasi Provası”, **Stratejik Analiz**, C.V, Mart 2005, ss.59–62
- TAŞKIRAN, Cemalettin : “Irak’ta Seçimler ve ABD Politikaları”, **Global Strateji**, C. 1., İlkbahar 2005, ss.1-4
- TORUN, Esmâ : Türkiye ABD İlişkilerinin Dünü Bugünü ve Yarını, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:3, Sayı:5, ss.39–42.
- TUNÇ, Hasan : “Yeni Irak Anayasasında Kürdistan ve Kerkük Sorunu”, **Global Strateji Dergisi**, Yıl: 2, Sayı:5, (İlkbahar 2006), ss.49–54.
- YASEEN, Shadan : “Arap Dünyası’nın Korkusu: Irak’ta İç Savaş”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı: 72, (Nisan 2006), ss.26–30.
- YAVUZ, Korkut : “Kronoloji ve Savaşın Güncesi”, **Irak Krizi**, (2003), ss.38-43.
- ZEHİR, C.
ÖZŞAHİN, M. : “Türkiye’nin Uluslar arası Su Politikaları ve Sınır Aşan Sular İçinde Suyumuzun Geleceği ve Türkiye’nin Su Politikaları”, (Der. Z. Şen, S.Sırdaş), **Su Vakfı**, İstanbul 2003, ss.76-95.

c. İnternet ve Diğerleri

- DAĞDEVİREN, Zülfü : Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası Devlet Hükümet İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2007.
- DEMİR, Abdullah : Türkiye-Suriye ve Irak Arasındaki Sınırşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye'nin Su Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006.
- DURSUN, Abdülkadir : Sınırşan Sular Fırat ve Dicle Nehirlerinin Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri Üzerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.
- SİLLELİ, Turan : 1958'den Günümüze Türkiye-İrak İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005.
- AFAT, Yusuf : Güneydoğu Anadolu Projesinin Ortadoğu'da Yaşanan Su Sorunu Çerçevesinde Bu Soruna Olumlu ve Olumsuz Etkilerini İnceleyerek Komşularımızla Uzlaşma İmkânlarını Belirlemek, Yayınlanmamış Akademi Tezi, İstanbul, 2002.
- BİR, Mustafa : Akarsulardan Faydalanma Ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuku İlgilendiren Akarsuları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anakara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1986.
- TATAR, M. Cemal : Türkiye'nin Sınırşan Nehirleri ve Bu Konuda Geleceğe İlişkin İzleyeceği Politikalar Çerçevesinde Barış Suyu Projesinin Önemi, Yayınlanmamış Akademi Tezi, İstanbul, 2001.

Türkiye ve Asya Ülkeleri
Siyasi ve Ekonomik İlişkiler,

Avrasya, Ortadoğu, Uzakdoğu : I. Uluslararası Türk – Asya Kongresi 25 – 27 Mayıs
2006 İstanbul, TASAM YAYINLARI, İstanbul, 2006.

<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=327261> (12 Nisan 2009)

<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=227> (24 Nisan 2009)

<http://www.cnnturk.com/2008/turkiye//02/22/sinir.otesi.operasyonlar.1983te.basladi/430959.0/index.html> (22 Şubat 2008)

<http://www.byegm.gov.tr> (22 Aralık 2009)

<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=614> (21 Mart 2009)

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/248074.asp> (24 Mart 2009)

http://www.koksav.org.tr/KokArastirmalar/secmeler/KA_guz08_maokur.html (04 Kasım
2009)

<http://www.hakimiyetimilliye.org/modules.php?name=News&file=print&sid=167119.12.2009>

<http://www.orsam.org.tr/tr/anasayfa.aspx>

<http://www.radikal.com.tr/2000.03.18/yorum/01su.shtml> 17.12.2009

<http://www.foreignpolicy.org.tr/turkish/>

<http://www.sam.gov.tr/tur/default.php>

<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=197> (7 Eylül 2009)

ÖZGEÇMİŞ

Tolga ÇIKRIKCI 1983 Trabzon doğumludur. Orta ve lise öğrenimini Trabzon'da tamamlamış ardından 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslar arası İlişkiler Bölümünde yüksek öğrenimine başlamıştır. Lisans eğitimi öncesinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Milli Piyango Yabancı Dil Eğitim Merkezinde 1 yıl yabancı dil (İngilizce) eğitimi görmüştür. Lisans Eğitiminin ardından 2006 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitime başlamıştır. Halen Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.